

HOLLAND

34e jaargang * 2002

Archeologische Kroniek

Holland, Archeologische Kroniek

Holland, Archeologische Kroniek is een uitgave van de Historische Vereniging Holland, die voorts Holland, Historisch Tijdschrift en de reeks Hollandse Studiën uitgeeft. De uitgaven komen tot stand mede dankzij financiële steun van de Stichting Regionale Geschiedbeoefening Noord-Holland en het project Regionale Geschiedbeoefening Zuid-Holland. Holland, Archeologische Kroniek en Historisch Tijdschrift worden kosteloos aan de leden toegezonden. Voor de Hollandse Studiën gelden speciale ledenprijzen/ledenkortingen.

Redactie

C.H.L.I. Cools, M.J.M. Damen, D. Damsma, K. Goudriaan, J. Hendriks, S. Langereis, H. Looijesteijn, A. Schmidt, R. van Venetien, P. Vlegels, I. van der Vlis, C. van Weele, A. Willemsen.

Eindredactie Archeologische Kroniek: Annemarieke Willemsen.

Kopij voor Holland, Historisch Tijdschrift en Hollandse Studiën moet conform de richtlijnen van de redactie voor stijl, notenapparaat en dergelijke in tweevoud worden ingediend bij de redactiesecretaris van Holland, mevr. A. Schmidt, Adelaarsweg 35h, 1021 BP Amsterdam, ariadneschmidt@xs4all.nl. De richtlijnen van de redactie zijn verkrijgbaar bij de redactiesecretaris, of kunnen worden geraadpleegd op de website: www.verenigingholland.nl. Publicaties ter bespreking of aankondiging in Holland garne zenden aan de boekenredacteur: C.H.L.I. Cools, p/a vakgroep Geschiedenis, Postbus 9515, 2300 RA Leiden.

Historische Vereniging Holland

De Historische Vereniging Holland stelt zich ten doel de belangstelling voor en de beoefening van de geschiedenis van Noord- en Zuid-Holland in het bijzonder in haar regionale en lokale aspecten te bevorderen.

Secretariaat: mev. K. Gils, Gouden Leeuw 820, 1103 KS Amsterdam.

Ledenadministratie: M.G. Rotteveel, p/a Rijksarchief in Noord-Holland, Kleine Houtweg 18, 2012 CH Haarlem, telefoon 023-5172702.

Contributie: € 25,- per jaar voor gewone leden (personen) en buitengewone leden (instellingen), na ontvangst van een acceptgirokaart te storten op postgirorekening nr. 339121 ten name van de Historische Vereniging Holland te Haarlem. Zij die in de loop van een kalenderjaar lid worden, ontvangen kosteloos de in dat jaar reeds verschenen nummers van Holland.

Losse nummers: € 3,50, dubbele nummers € 7,-, vermeerderd met € 1,50 administratiekosten voor een enkel nummer, € 2,50 voor meerdere nummers of voor een dubbel nummer. Losse nummers kunnen worden besteld door overmaking van het verschuldigde bedrag op postgirorekening nr. 3593767 ten name van de penningmeester van de Historische Vereniging Holland, afd. verkoop publicaties te Haarlem, onder vermelding van het gewenste.

Hollandse Studiën: delen in de serie *Hollandse Studiën* en het *Apparaat voor de geschiedenis van Holland* kunnen op dezelfde wijze worden besteld als losse nummers van Holland. Gegevens over de publicaties van de Vereniging zijn regelmatig te vinden in de rubriek 'Verkrijgbaar via Holland' achterin het tijdschrift.

De redactie van Holland, Archeologische Kroniek heeft er naar gestreefd de rechten van de illustraties volgens wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de eindredacteur, mev. A. Willemsen wenden. Rijksmuseum van Oudheden, Postbus 11114, 2301 EC Leiden, e-mail A.willemsen@rmo.nl.

Foto omslag: Amsterdam: Overzicht van funderingsresten van de refter van het Minderbroedersklooster langs de Bloedstraat, met op de achtergrond de Waag op de Nieuwmarkt (foto: W. Krook, Dienst Amsterdam Beheer)

ISSN 0166-2511

© 2002 Historische Vereniging Holland. Niets uit deze uitgave mag, op welke wijze dan ook, worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

Inhoud

34e jaargang, 2002

Archeologische kroniek Holland 2001

Inleiding	1
Noord-Holland W. Blazer & J. Roefstra	3
Zuid-Holland R. Proos	53
Literatuur	119
Index	123
Tijdschaal Holland	126

Aan dit nummer werkten mee:

Drs. W.H.C. Blazer is beheerder van het Provinciaal Depot Bodenvondsten van de provincie Noord-Holland. Adres: Veerdijk 32, 1531 MS Wormer, tel. 075-6474514, e-mail: blazerw@noord-holland.nl. Dhr. J. Roefstra is zijn assistent in opdracht van de Provincie Noord-Holland (adres: Zorg, Welzijn en Cultuur, cluster Monumenten en Archeologie, Houtplein 33, 2012 DE Haarlem, tel. 023-5143143)

Drs. R.H.P. Proos is Provinciaal Archeoloog van de provincie Zuid-Holland. Adres: Provinciehuis, Postbus 90602, 2509 LP Den Haag, tel. 071-4418445, e-mail: proos@pzh.nl in opdracht van de Provincie Zuid-Holland (adres: Directie Strategie, Zorg en Cultuur, Postbus 90602, 2509 LP Den Haag, tel. 070-4417302)

Omslagontwerp: Het Lab, Arnhem

Productie: Uitgeverij Verloren, Postbus 1741, 1200 BS Hilversum, telefoon 035-6859856, fax 035-6836557, e-mail info@verloren.nl.

Archeologische kroniek Holland

2001

Inleiding

De provincie Noord-Holland heeft het afgelopen jaar, 2001, het beleid ingezet zoals dat is verwoord in de cultuurnota voor de periode 2001-2004. Door ruimtelijke ontwikkelingen en intensivering van de landbouw, verdwijnt het archeologisch/cultureel erfgoed de laatste vijftig jaar op veel plaatsen in Noord-Holland in een rap tempo. En net als het rijk wil de provincie het archeologisch erfgoed zoveel mogelijk behouden in de bodem, *in situ*. Om dit te bereiken zijn in 2001 voor drie gebieden bureaustudies uitgevoerd om te kunnen bepalen welke fysieke maatregelen er genomen moeten worden om verder verval te voorkomen. Het betreft de gebieden van het Oer-IJ, Waterland en het gebied van De Gouw. Aan de hand van de resultaten van deze onderzoeken zal nader bekeken worden in hoeverre met de huidige regels en wetten de meest waardevolle terreinen van deze gebieden beschermd kunnen worden.

In 2001 kwamen de cultuurhistorische waardekaarten gereed. Per Noord-Hollandse regio is een dergelijke kaart gemaakt en de bewoners kunnen hierop zien welke historische waarden er in hun leefomgeving op CD-rom zijn vastgelegd. Dit leidde ook bij het provinciaal depot tot heel wat reacties van mensen die bepaalde archeologische vindplaatsen of anderszins cultuurhistorische elementen niet terug konden vinden op de kaart. Voor het depot was dit in zoverre positief dat het aantal vondstmeldingen is toegenomen. Meldingen die men vermoedelijk als te onbelangrijk achterwege had gelaten, werden alsnog doorgegeven. Hoewel deze waardekaarten een (gemeentelijk) beleidsinstrument zijn bij onder meer de voorbereiding van ruimtelijke ontwikkelingsplannen, worden de kaarten ook gebruikt door bewoners die geïnteresseerd zijn in de cultuurhistorie van hun omgeving. Van deze groep mensen komen de aanwijzingen over leemten en 'fouten' die in de kaart voorkomen. Al met al kan worden geconstateerd dat de CHW-kaart leeft en wordt gebruikt. Op de archeologische kroniek over het jaar 2000 zelf is met enthousiasme gereageerd. De lezer vond de kroniek helderder en overzichtelijker, alhoewel sommigen 'het kaartje' misten en anderen de index en de tijdschaal liever vooraan hadden gezien. Bij de organisaties, instellingen en AWN-groepen die om een bijdrage werd gevraagd, was echter nog niet voldoende bekend dat in de nieuwe outfit van de kroniek meer beeldmateriaal kon worden opgenomen. Dat is met deze uitgave gelukkig rechtgezet. Heel veel bijdragen zijn voorzien van illustraties.

Wormer, augustus 2002, W. Blazer
(Beheerder Provinciaal Depot voor Bodemvondsten)

Het afgelopen jaar heeft de provinciale archeologie in Zuid-Holland de eerste vruchten kunnen plukken van een stringenter toegepast AMZ-beleid langs de lijnen van het door het ministerie van O C & W uitgezette beleidsparcours. In zijn algemeenheid betekent dit dat meer en meer gemeenten, waterschappen en kabel- en leidingbedrijven overtuigd raken van de noodzaak tot het laten uitvoeren van verkennend archeologisch onderzoek in een pril stadi-

um van de planvoorbereiding. Ook projectontwikkelaars en wegenbouwers weten tegenwoordig de weg naar de archeologie op eigen kracht en initiatief te vinden. Het resultaat van deze nieuwe aanpak is een stormachtige toename van het aantal door archeologische bedrijven uitgevoerde verkenningen. De hoeveelheid SAI's en AAI's is ten opzichte van het voorgaande jaar met bijna 300% toegenomen. Vreemd genoeg echter is het aantal AAO's met naar schatting 30% gedaald, en is er geen toename van het aantal DO's – echte opgravingen – te zien. Het is lastig om deze gegevens op hun waarde te kunnen schatten. Betekent dit dat er in Zuid-Holland naar verhouding te weinig opgegraven wordt? Of zouden we, in een optimistische toonzetting, mogen redeneren dat er in deze provincie heel wat terreinen uiteindelijk toch ontzien worden, dan wel dat de archeologische waarden op een juiste wijze in de plannen ingepast worden?

Hoe dit ook zij, ook het afgelopen jaar is weer gebleken dat de bodem van Zuid-Holland nog altijd veel verrassingen in zich bergt. Met name wil ik wijzen op de gewijzigde inzichten met betrekking tot de ligging van de donk van Bergambacht met haar goed geconserveerde neolithische afvallagen; de ontdekking van een "nieuwe" donk diep onder het Centraal Station van Rotterdam met in ieder geval een laat-mesolithische bewoningslaag; en de vondst van wat een kleine Romeinse vlootbasis zou kunnen zijn in De Lier.

Op andere vindplaatsen, die al sinds jaar en dag goed bekend zijn, wordt nog altijd onderzoek verricht. Het uitgebreide onderzoek van RAAP en ROB op het rijksmonument Forum Hadriani richt zich met name op het in kaart brengen van de mogelijkheden tot woningbouw met ontzien van de daar alomtegenwoordige archeologische waarden. De ROB, uit naam van het rijk beheerder van alle archeologische monumenten, ziet zich geconfronteerd met een toenemende druk vanuit bepaalde delen van de samenleving om het zogenoemde 'dubbelgebruik' van archeologische monumenten-terreinen toe te staan. Dubbelgebruik komt in de praktijk neer op het bebouwen van archeologische monumenten, zonder deze monumenten op enige wijze aan te tasten.

Waar de fraaie ligging van het Forum-terrein en de leegstand van de Effatha-gebouwen begrijpelijkerwijs het ontstaan van ontwikkelingsplannen in de hand werken, is dat minder goed te bevatten voor het dubbelgebruik van archeologische monumenten nabij bijvoorbeeld industrieterreinen.

De toekomst zal moeten uitwijzen wat wijsheid is. De archeologische gemeenschap zou zich moeten afvragen of, in het huidige tijdsgewricht met haar toenemende verstedelijking en de druk op de open ruimte, waarbij zelfs de duinen en het Groene Hart niet langer onaanastbaar zijn, het wellicht wenselijk is om met deze trend van dubbelgebruik van archeologisch hoogst waardevolle terreinen creatief om te gaan, dan wel te trachten juist deze terreinen als kleine groene oases te behouden.

Dat laatste is in feite ook een vorm van dubbelgebruik: groene ruimte en cultuur-historisch terrein kunnen goed samen gaan, zolang men ook respect opbrengt voor de historisch-geografische waarden die in dit soort gebieden vaak verborgen zijn.

Den Haag, 1 september 2002, René Proos
(Provinciaal Archeoloog van Zuid-Holland)

Archeologische kroniek Noord-Holland 2001

Alkmaar * Doelenstraat 2 | Voorafgaand aan verbouwwerkzaamheden in het pand Doelenstraat 2 vond tussen 6 en 25 april 2001 een inpandige opgraving plaats. Ook in 2000 werd reeds een onderzoek in dit pand uitgevoerd. Hierbij werd onder andere ontdekt dat de in de huidige bebouwing aanwezige muurwerken van middeleeuwse bakstenen (kloostermoppen) uit het einde van de 14de eeuw stammen. Het betreft restanten van het laatmiddeleeuwse klooster De Jonge Hof, mogelijk van een vroegere kapel (Roedema 2001, 5).

Dit keer werd het aan de straatzijde gelegen voorportaal verbouwd. Zowel een oplopend talud als een deel van de daaronder gelegen bodem moesten voor de aanleg van een nieuwe betonvloer worden afgegraven. Meteen na het verwijderen van de oude vloer bleek dat het aanwezige talud reeds in de late 16de eeuw moet zijn aangebracht. Direct onder het talud werden de restanten aangetroffen van een houten gebouwtje dat tegen de muren van het voormalige klooster heeft gestaan. Historische bronnen spreken over de realisatie van een artillerie- of bushuis op deze locatie in 1570. Mogelijk kan de sloop van dit huisje hiermee in verband worden gebracht. Een grote puinplek direct boven de restanten van het houten huisje leverde een aantal geprofileerde bakstenen op, waarschijnlijk afkomstig van een raam of deurboog uit het kloostercomplex. Van de mogelijke kapel kwam de oostelijke gevel tevoorschijn. Deze was uitgevoerd met twee steunberen. Opvallend was dat de bakstenen er niet horizontaal maar schuin in waren gemetseld. Deze manier van het bouwen van een steunbeer is slechts één maal eerder waargenomen in de Alkmaarse binnenstad: bij een opgraving in 1995 aan de Gedempte Nieuwesloot werd een uit de 14de eeuw daterende tuinmuur van Het Hoge Huis met dergelijke steunberen aangetroffen (Bitter 1996, 310). Het muurwerk van de mogelijke kapel bestond uit kistwerk. Tussen twee buitenschillen van baksteen werden kalk en baksteenbrokken gestort. De bakstenen hebben een maatvoering van 30 x 15 x 7,5 cm, waarbij een vroeg-14de-eeuwse datering past. Tijdens het onderzoek werd opnieuw vastgesteld dat er naast de funderingen van het gebouw geen insteken aanwezig zijn. De mogelijke kapel werd neergezet op het toenmalige maaiveld waarna er grond tegen de muren werd opgeworpen.

Haaks op de Doelenstraat werd een profielsleuf aangelegd. In het profiel was te zien dat de opgeworpen grond doorloopt in de richting van de straatkant. Parallel aan de straat liep ooit een sloot, die moet zijn dicht gegooid kort voor of tijdens het ophogen dat volgde op de bouw van de kapel. Uit deze sloot kwam aardewerk tevoorschijn dat uit de tweede helft van de 14de eeuw dateert. De lagen direct onder de (kapel)fundering dateren grofweg uit de periode tussen de 10de en de 12de eeuw. Op een diepte van 0,30 m onder NAP werden een plaggenwand, paalgaten, een leemvloer en de restanten van een vlechtwerkwand aangetroffen. De in 2000 aangetroffen huisresten bleken zich op exact dezelfde diepte te bevinden (Roedema 2001, 5). Uit het profiel blijkt dat zowel het huis als de daaraan gerelateerde lagen in de richting van de straatkant naar beneden duiken. Op een dieper niveau bleek de zandondergrond aan de straatzijde flink geleden te hebben van een (of meerdere) overstroming(en). Duidelijk was te zien dat het zand onder de humeuze bewoningshorizont was weggespoeld, waardoor deze en de erboven gelegen lagen zijn gaan zakken. Aan de straat-

zijde duikt de zandondergrond van 0,70 naar 1,30 m onder NAP, het niveau waarop zich overal in de ondergrond van de stad zand bevindt.

Gemeente Alkmaar, Monumentenzorg & Archeologie, R. Roedema & S. Ostkamp

Alkmaar * Hofplein | In de periode van 16 t/m 23 juli 2001 vond een opgraving plaats aan het Hofplein. Het onderzochte terrein ligt tussen het voormalige gebouw van de Openbare Bibliotheek aan het Hofplein, de Ramen en de Veerstraat. Aanleiding voor de opgraving was het graven van een bouwput voor de aanleg van een parkeerkelder. Door de versturende werking van eerdere bouw- en sloopactiviteiten op deze locatie waren er weinig funderingsresten bewaard gebleven. Alleen enkele dieper gelegen sporen zoals kelders, waterputten en een (eveneens verstoorde) beerkelder werden nog aangetroffen. Al deze resten dateren uit de 17de en 18de eeuw. Op een iets dieper niveau werden nog enige mestkuilen aangetroffen, echter zonder enig vondstmateriaal. Een houten bak uit het begin van de 17de eeuw leverde een vrij complete glazen *tazza* (versierde schotelvormige drinkschaal met voet) op. Mogelijk werd de bak gebruikt voor de textielnijverheid, de (onder andere) op deze plaats van de stad uitgeoefende tak van industrie waar de Ramen zijn naam aan dankt.

Gemeente Alkmaar, Monumentenzorg en Archeologie, R. Roedema & S. Ostkamp

Alkmaar * Kennemerstraatweg | In de maand juli werd de bodem onder een benzinstation aan de Kennemerstraatweg gesaneerd. Dit tankstation is gelegen op ongeveer 1 km van de oude binnenstad van Alkmaar. De exacte locatie bevindt zich op een splitsing van wegen genaamd De Vier Straten. Tijdens de werkzaamheden werden door de werknemers van het milieutechnisch bedrijf enkele vondsten gedaan. Het betreft scherven van Inheems-Romeins aardewerk, mogelijk daterend uit de 2de eeuw na Chr. Uit de partij scherven kon een nagenoeg complete pot worden gepuzzeld. Te oordelen naar de mondelinge mededelingen van de werknemers zijn de vondsten zeer waarschijnlijk afkomstig uit een waterput met een plaggenwand.

Gemeente Alkmaar, Monumentenzorg en Archeologie, R. Roedema & S. Ostkamp

Alkmaar * Kerkplein | Op 4 januari 2001 werd een stukje muurwerk opgetekend dat tevoorschijn was gekomen tijdens de aanleg van nieuwe kabels op het Kerkplein, vlak naast het voormalige politiebureau en tegenover de Grote Kerk. Het betrof een fundering met een dikte van 20'n 60 cm (steenmaten: 21,5 x 10,5 x 5,5 cm). Bestudering van 17de-eeuwse stadskaarten doet vermoeden dat het een fundering van een vleugel (eerste helft van de 17de eeuw) van het voormalige 'Hoge Huis' was. Dit gebouw, vermoedelijk reeds in de 13de eeuw gebouwd, stond op deze locatie tot ongeveer 1800.

Gemeente Alkmaar, Monumentenzorg en Archeologie, R. Roedema & S. Ostkamp

Alkmaar – Koedijk * Kanaaldijk | Van 17 t/m 27 april 2001 werd een archeologisch onderzoek uitgevoerd aan de Kanaaldijk in Koedijk. Het onderzochte terrein is gelegen tussen de Zonneweide in het noorden, de Kanaaldijk in het westen en het perceel Kanaaldijk 208 in het zuiden, terwijl de oostkant wordt begrensd door bossages en een sloot. Tijdens de opgraving zijn bewoningssporen in de vorm van muren, waterkelders, sloten en kuilen aangetroffen. Het oudste spoor van de opgraving betreft een grote vierkante kuil. Dit spoor dateert

zeer waarschijnlijk van vóór de aanleg van de West-Friese Omringdijk. De kuil was namelijk afgedekt door een vegetatie-horizont, die waarschijnlijk in dezelfde periode te dateren is als deze dijk. Hoewel de dijk zelf niet is aangetroffen, werd wel een daarbij behorende sloot aangesneden. Op de plaats van de sloot werd later een huisterp opgeworpen. Aan de bewoningsfase van deze huisterp zijn een (midden)greppel en een (achter)sloot te relateren. De gevonden greppel is waarschijnlijk al in een vroeg stadium van de bewoning gedempt. Het ontbreken van vondstmateriaal wijst erop dat de greppel niet lang open heeft gelegen. Op basis van het profiel kan worden geconcludeerd dat de achtersloot verschillende malen is dichtgeraakt, waarna deze weer werd opgeschoond. Een waterput en een kuil zijn de enige directe sporen uit deze fase die wijzen op bewoningsactiviteiten ter plaatse. Eventuele gebouwresten zijn niet aangetroffen.

Tot de laatste bewoningsfase behoren restanten van steenbouw, te dateren vanaf de 17de eeuw. Naast verschillende funderingen zijn een waterput en een waterkelder aangetroffen. De jongste bewoningsfase is sterk verstoord, de archeologische sporen die zijn aangetroffen vertonen onderling weinig samenhang. Dat er van de bebouwing van vóór 1600 geen funderingen of andere resten aangetroffen zijn, kan samenhangen met de geringe diepte waarop deze waren ingegraven. Waarschijnlijk is zowel met de verwoesting van Koedijk in 1573 tijdens het beleg van Alkmaar als in 1799 ten tijde van de Engels-Russische invasie veel van de bebouwing verdwenen. Daarbij bleven alleen de dieper ingegraven sporen zoals kelders, waterputten en waterkelders gespaard.

Gemeente Alkmaar, Monumentenzorg & Archeologie, R. Roedema & S. Ostkamp

Alkmaar – Koedijk * Kanaaldijk 231 | Aansluitend op de sloop van de al jaren in desolate staat verkerende restanten van het pand Kanaaldijk 231 werd tussen 9 en 16 augustus 2001 een kleine opgraving uitgevoerd. In het kader van de ‘Erven Bos projecten’ worden gebouwen van de voormalige maalterij van Bos geheel gerenoveerd of eventueel opnieuw opgebouwd. Het pand Kanaaldijk 231 betrof een zogenaamde Langhuisstolp. Het woongedeelte was gelokaliseerd in het smalle voorgedeelte aan de voorzijde, terwijl in het vierkante deel aan de achterzijde het boerenbedrijf werd uitgeoefend. Tijdens de opgraving werd de gehele plattegrond van de boerderij opgegraven en gedocumenteerd. Het woongedeelte bestond uit drie ruimten: een voorkamer, een tussenkamer en een achterkamer. De laatste ruimte

Afb. 1. Alkmaar – Koedijk * Kanaaldijk 231. Tegels met een mangaanpaarse beschildering, 1750-1800 (foto: C. Prins).

was middels een doorgang verbonden met de stal en/of het werkgedeelte. In de voorkamer werd de fundering van een voorloper van de huidige voorgevel aangetroffen. In de noord-oosthoek van de tussenkamer bevond zich een kleine kelder, waarboven waarschijnlijk ooit de bedstede was geplaatst. In de achterkamer bevond zich een waterkelder; waarschijnlijk was de keuken in het achterhuis geplaatst. In de achtergevel van het vierkante deel waren twee deuropeningen aanwezig, beide met een breedte van 2,50 m. Aan de hand van het vondstmateriaal moet het pand zijn gebouwd rond 1640. In de 18de eeuw werd het in ieder geval één keer verbouwd. Tijdens deze verbouwing werd een schouw betegeld met tegels met een mangaankleurige decoratie (afb. 1). Restanten van deze betegeling zijn gevonden in de voorkamer.

Gemeente Alkmaar, Monumentenzorg & Archeologie, R. Roedema & S. Ostkamp

Alkmaar * Langestraat 51 | Op 1 december 2001 werd in het voormalige pand van de ABN-AMRO bank aan de Langestraat 51 een beerputonderzoek uitgevoerd. Aanleiding was de verbouwing tot winkelpand. Een belangrijk onderdeel van deze werkzaamheden was een grootschalige, inpandige sloop. De sloopwerkzaamheden werden bouwhistorisch begeleid door het bureau Vlaardingerbroek & Wevers. Tijdens de werkzaamheden, die plaats hadden in de maanden september t/m december, werd vrijwel het gehele pand bouwhistorisch onderzocht, waarbij alle tevoorschijn gekomen bouwsporen werden geregistreerd. Dit resulteerde uiteindelijk in de twee deelrapporten 'Langestraat 51 te Alkmaar, bouwhistorische opname en deelontledingen', welke in januari en in maart 2002 gereed kwamen.

Tijdens de sloop kwam een beerput tevoorschijn die nog geheel intact bleek te zijn. De put bevond zich onder het ganggedeelte aan de westkant van het pand. Deze gang is in de tweede helft van de 16de eeuw ontstaan door een bestaande steeg in het gebouw te integreren. Waarschijnlijk lag de beerput ooit aan het eind van deze steeg. Tijdens het onderzoek van de beerput bleek dat deze in het verleden was opgeschoond, waarna hij verder dienst deed als bezinkbak voor (afwas)water dat afkomstig was van de eerste verdieping. In de put kwamen diverse kokers uit. Bijzonder was dat veel van deze kokers waren geïntegreerd in bestaand muurwerk. Blijkens het vondstmateriaal moet dat rond 1600 zijn gebeurd. Eén zijde van de put was opgetrokken uit primair gebruikte middeleeuwse bakstenen. De maatvoering van deze stenen bedraagt 29 x 15 x 6,5 cm. Aan de oostzijde van het pand kwam bij de sloopwerkzaamheden opgaand muurwerk tevoorschijn, dat eveneens werd opgetrokken uit deze bakstenen. In de beerput kon worden vastgesteld dat de fundering tot op een diepte van ruim 2 m onder het huidige maaiveld aanwezig is. Het gevonden type baksteen is karakteristiek voor de late 13de en/of vroege 14de eeuw. Het vondstmateriaal uit nog achtergebleven restanten beer in de onderzochte put, waaronder enkele 14de-eeuwse scherven van Siegburger steengoed, doet vermoeden dat op dit perceel aan de Langestraat rond 1300 een groot bakstenen huis werd gebouwd. De resultaten van zowel het archeologisch als het bouwhistorisch onderzoek zullen uiteindelijk gepubliceerd worden in de RAMA-reeks (Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie).

Gemeente Alkmaar, Monumentenzorg en Archeologie, R. Roedema & S. Ostkamp

Alkmaar * Langestraat 64-66 | Naar aanleiding van een grootschalige inpandige verbouwing van de voormalige ‘Kofa-Spruijt-panden’ aan de noordzijde van de Langestraat vond in de maanden juli en augustus een archeologisch onderzoek plaats. De opgravingen moesten onder moeilijke omstandigheden worden uitgevoerd; tijdens het werk ging de sloop gewoon door. Hierdoor was er veel stof- en geluidsoverlast. Daarnaast moesten alle werkzaamheden bij kunstlicht worden uitgevoerd, wat een overzicht over de sporen bemoeilijkte. Door asbestvervuiling moesten de werkzaamheden diverse malen worden stilgelegd. De gebouwen waarvan de ondergrond werd onderzocht, strekten zich uit van de Langestraat tot aan de Gedempte Nieuwesloot. De opgraving daarentegen beperkte zich tot ongeveer 40 m vanaf de gevellijn aan de Langestraat. Achter deze lijn werd de bodem niet verstoord door nieuwbouwactiviteiten.

Vrij snel na het verwijderen van de aanwezige betonvloeren kwamen de funderingen van een groot laat-13de-en/of vroeg-14de-eeuws bakstenen huis tevoorschijn, waarvan de funderingen waren opgetrokken uit middeleeuwse baksteen van het formaat 29 x 15 x 7,5 cm. Het huis had een lengte van zo’n 20 m en een breedte van zo’n 6 m. De fundering aan de achterzijde (noordkant) reikte tot ruim 2 m onder het maaiveld. Opmerkelijk was dat deze fundering op diverse plekken verschilde in hoogte. Dit heeft vermoedelijk te maken met het verval van het loopvlak in de periode toen het pand gebouwd werd. De bouwlocatie bevond zich op de noordhelling van een dijk, die later de Langestraat werd. Inwendig werd dit probleem opgelost middels tussenmuren met doorgangen en trappen. Aan de westkant bevond zich een gang in de lengterichting van het huis. In de eerste fase waren de vertrekken uitgevoerd met leemvloeren. Aan de straatzijde werd een centrale haard aangetroffen. Vrij snel zijn de leemvloeren vervangen door vloeren met grote ongeglazuurde plavuizen. Identieke plavuizen werden in 2000 gevonden bij andere grote bakstenen huizen die gedurende dezelfde periode stonden aan Het Houttil (Roedema 2001, 7) Opvallend zijn de brandsporen die op de plavuizenvloer werden aangetroffen. Soms was goed te zien dat tijdens een grote brand balken op de vloer moeten zijn neergekomen. Het is duidelijk dat het huis is afgebrand. Na de brand werd het huis met stenen van een kleiner formaat herbouwd, waarbij het werd uitgebreid met een grote kelder die aan de bovenzijde was afgesloten met een dubbel

Afb. 2. Alkmaar * Langestraat 64-66. Lavabo van roodbakkerd aardewerk met slibversiering, 1375-1425 (foto: C. Prins).

Afb. 3. Alkmaar * Langestraat 64-66. Bronzen gotische wandkandelaar, 1450-1500 (foto: C. Prins).

kruisgewelf. Deze kelder verrees aan de oostzijde van het pand; waarschijnlijk werd het belendende perceel opgekocht of was dat in bezit. In de loop van de eeuwen werd het complex steeds verder uitgebreid en op een gegeven moment zelfs uitgedost met een heuse traptoren. Aan deze toren, die op sommige 16de-/17de-eeuwse schilderijen nog te zien is, dankt het pand zijn naam: Het Reket.

De vijf beerputten die tijdens het onderzoek werden aangetroffen, wijzen erop dat bij vrijwel iedere uitbreiding van het complex een nieuwe beerput werd aangelegd. De vroegste stamde uit het midden van de 14de eeuw, terwijl de laatste buiten gebruik raakte in het eerste kwart van de 19de eeuw. De vondsten uit deze putten wijzen erop dat de bewoners van dit pand tot de toenmalige elite van Alkmaar moeten hebben behoord. Ook buiten deze beerputten werden vondsten aangetroffen die daarop wijzen. Eén van deze vondsten betreft een complete *lavabo* van roodbakkend aardewerk (afb. 2). Voorwerpen als deze werden opgehangen in een speciaal daartoe bestemde nis en diende om de handen te wassen. Hoewel dit object destijds niet kostbaar zal zijn geweest, is het daaraan gekoppelde gebruik bij de persoonlijke hygiëne wel te relateren aan leden van de hoge geestelijkheid, de adel en de rijkere burgerij.

In de 14de eeuw stond aan de westzijde van het grote bakstenen gebouw een eenvoudig houten huis. Aan de zijde van de Langestraat werden hiervan diverse paalkuilen en leenvloeren aangetroffen. Ook dit pand was door brand verwoest. Van de bebouwing die vervolgens moet zijn neergezet, is maar weinig teruggevonden. De drie beerputten, waarvan twee verstoord waren, zijn de enige met zekerheid aan dit perceel te relateren. Overigens toont één van deze putten dat de bewoners van deze locatie rond het midden van de 15de eeuw tot de rijkere inwoners van Alkmaar moeten hebben behoord. De bronzen gotische wandkandelaar die in deze afvalput werd gevonden, moet destijds een kostbaar product zijn geweest (afb. 3). De enige archeologische parallel van dit object werd in 1970 gevonden tijdens de opgraving van het even buiten Alkmaar gelegen en in 1517 verwoeste kasteel de Nieuwburg (Renaud 1972, 64). Uit het bovenstaande blijkt dat op het onderzochte terrein ooit een vrij belangrijk pand moet hebben gestaan. Dit wordt ondersteund door gegevens afkomstig uit het Regionaal Archief Alkmaar. Het Reket

was ooit het duurste huis van de stad. Aan het eind van de 15de en begin van de 16de eeuw was het het woonhuis van Andries Willemsz van Oudshoorn, de vader van Claes Corf (Fasel 1972), beide rentmeesters van Egmond.

Gemeente Alkmaar, Monumentenzorg & Archeologie, R. Roedema & S. Ostkamp

Alkmaar – Ouddorp * Munikkenweg | In de slootkant op het terrein van kasteel Middelburg werden tijdens werkzaamheden vele aardwerkscherven geborgen. Het gaat om vroeg-middeleeuwse Badorfscherven met radstempel en laatmiddeleeuwse fragmenten: Pingsdorf, Andenne, Kogelpot en Proto-steengoed. De vondsten zijn gemeld aan de stadsarcheoloog van Alkmaar.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten, J. Roefstra

Alkmaar * Schoutenstraat | Het uitbreken en vernieuwen van het winkelpand Schoutenstraat 14/16 vormde de aanleiding voor een onderzoek dat plaatsvond in de periode van 4 t/m 7 december 2001. Tijdens de verbouwing werden de oude houten vloeren vervangen door betonnen bevoering. Het gehele pand (11 m diep) werd onderzocht op funderingsresten. Achter in het pand kwam een uit de late 17de eeuw daterende kelder tevoorschijn. Deze had een afmeting van 4 x 4 m, terwijl de bodem zich op 1,75 m onder straatniveau bevond. Aan de voorzijde werden eveneens twee naast elkaar gelegen kelders gevonden. Eén hiervan was aan de bovenzijde nog afgesloten met het originele tongewelf. Gezien het schervenmateriaal uit de insteken van de kelders zullen ze beide uit ongeveer 1675/1700 dateren. Uit het onderzoek kwam verder naar voren dat de percelering in vroegere tijd anders moet zijn geweest dan tegenwoordig. Binnenin het winkelpand bevonden zich namelijk twee funderingen van oude zijgevels. De grote, achter in het pand gelegen kelder was aan de noordzijde in een latere tijd met een muur dichtgezet. Een kleine profielput aan de straatzijde leerde ons dat het zand van de strandwal, dat op deze locatie dicht onder het huidige maaiveld werd verwacht, zich op een aanzienlijke diepte moet bevinden. Tot zeker 2 m diepte bestond de ondergrond uit klei waaruit een aanzienlijke hoeveelheid aardewerk uit de Volle Middeleeuwen (12de eeuw of vroeger) tevoorschijn kwam.

Gemeente Alkmaar, Monumentenzorg & Archeologie, R. Roedema & S. Ostkamp

Alkmaar * Voordam | Vooruitlopend op een definitief onderzoek ter plaatse van het voormalige complex van de ABN-AMRO bank aan de Voordam vond tussen 11 en 23 februari 2001 een verkennend vooronderzoek en een beerputtenonderzoek plaats. Aanleiding was het leegkomen van de bebouwing op deze locatie en de verwachte langdurige leegstand ervan, met het gevaar dat eventuele aanwezige beerputten door schatgravers geplunderd zouden worden. Doel van het onderzoek was derhalve het opsporen en onderzoeken van beerputten op het achterterrein, gelegen pal achter de achtergevels van de panden aan de Achterdam, Zijdam en Voordam. Tevens werden er twee proefsleuven gegraven ter bestudering van de ondergrond. De resultaten hiervan kunnen worden gebruikt bij de voorbereiding van het archeologisch onderzoek dat plaats zal hebben na de sloop van de opstallen.

Er werden drie beerputten ontdekt achter het pand Achterdam 20. Eén bleek in vroeger tijd al bijna geheel te zijn opgeschoond. In een restant van de beerlaag werd nog wat vondstmateriaal geborgen, waaruit kon worden geconcludeerd dat de put uit de eerste helft van de

Afb. 4. Alkmaar * Voordam. 18de-eeuwse vondsten uit beerput (foto: C. Prins).

17de eeuw stamde. De tweede beerput was in gebruik vanaf ongeveer 1640 tot in het begin van de 19de eeuw. De inhoud bestond uit een grote hoeveelheid aardewerk, glas, porselein en pijpen. Bijzonder is de vondst van een Engelse lepel van messing met als steelbekroning een man met snor. Het merk maakt duidelijk dat de lepel afkomstig is uit dezelfde werkplaats als een vergelijkbaar voorwerp dat onlangs werd gevonden in een beerput aan het Amsterdamse Haarlemmerplein (Veerkamp 2000, 307-308). In een houten doosje uit deze beerput zaten enkele in elkaar gedrukte zilveren munten uit de eerste helft van de 17de eeuw. Dit raadsel werd opgelost toen uit een kort historisch onderzoek in het Regionaal Archief Alkmaar bleek dat er gedurende de gehele 18de eeuw zilversmeden woonachtig waren. Blijkbaar gebruikte één van deze ambachtslieden in onbruik geraakte zilveren munten om om te smelten. Gezien het exclusieve karakter van met name het 18de-eeuwse vondstmateriaal (afb. 4) kan worden geconcludeerd dat het beroep van zilversmid zeer lucratief was. De derde put, een grote rechthoekige beerput, kon worden gedateerd in de tweede helft van de 16de en/of het begin van de 17de eeuw. Deze put is aan de bovenzijde afgesloten geweest met een houten afdichting. In latere tijd fundeerde men daar weer een gebouw op. Toen de houten overspanning het op een gegeven moment begaf, stortte de hele boel in. In de put werden de restanten van het ingestorte gebouw aangetroffen.

Ook werden twee noord-zuid georiënteerde proefsleuven gegraven. Deze liepen parallel aan de Achterdam en stonden haaks op de Zijdam. In de sleuven kon worden vastgesteld dat de zandige ondergrond zich bevond op een diepte van 1,40 m beneden NAP. Op het zand bevond zich een gelaagd kleipakket met daarin veel schelpen. De kleilaag was natuurlijk. De aanpempingslagen die zich daarboven bevonden, bestonden voornamelijk uit kleibonken en humeuze plaggen die vermoedelijk in de natte klei zijn neergegoid. Tussen de bonken en plaggen werd een donkere sliblaag waargenomen, die is ontstaan door het dichtslibben van de holten tussen de kluiten. Naast de kleibonken en veenplaggen werd ook mest gebruikt als aanpempingsmateriaal. In deze oudste ophogingslaag werd op één plaats een kleine concentratie scherven aangetroffen. Hieruit konden een kogelpot en een vroege roodbakkende grape samengesteld worden (afb. 5). Mede op grond van deze vondsten kan

Afb. 5. Alkmaar * Voordam. Kogelpot en roodbakkende grape, vóór circa 1330 (foto: C. Prins).

het aanplempingspakket in het eerste kwart van de 14de eeuw gedateerd worden. Aanwijzingen voor een volgende fase werden aangetroffen op een diepte van ongeveer 0,20 m beneden NAP (circa 60 cm onder het maaiveld) Deze fase kenmerkte zich door een meer horizontale gelaagdheid. Op het niveau van een vermeend loopvlak werd een mestkuil aangetroffen. Drie ingeslagen houten palen hebben waarschijnlijk net als de mestkuil toebehoord aan de eerste bewoning van dit stuk Alkmaar. De sporen zijn mogelijk te relateren aan een houten huis dat in 1995 aan de Achterdam, ter hoogte van de proefsleuf, werd opgegraven (Bitter 1996). Dendrochronologisch onderzoek wees uit dat dit huis rond 1330 gebouwd moet zijn, hetgeen goed aansluit bij de veronderstelde vroeg-14de-eeuwse datering van de vroegste aanplemping.

Bij diverse opgravingen aan de Achterdam is inmiddels vastgesteld dat er bij een laat-14de-eeuwse ophoging van dit gebied, restanten van een complete houten wijk onder een 60/75 cm dikke laag grond zijn verdwenen. Deze ontwikkeling is ook op het achterterrein waarneembaar.

Gemeente Alkmaar, Monumentenzorg & Archeologie, R. Roedema & S. Ostkamp

Amsterdam * Afdeling Archeologie | De afdeling Archeologie van Bureau Monumenten & Archeologie van de Dienst Amsterdam Beheer heeft in 2001 zes opgravingscampagnes georganiseerd op plaatsen in de stad waar het bodemarchief door bouwplannen werd bedreigd. Naast veldonderzoek omvatte het jaarprogramma tal van activiteiten op het gebied van cultuurhistorisch beleid. Het archeologische waardenkaartproject werd gestart, in het kader waarvan 250 archeologische vindplaatsen topografisch en thematisch zijn gedocu-

menteerd. Overleg met de provincie en Noord-Hollandse archeologen is opgestart om tot een uniforme aanpak te komen. De inventarisatie vormt de basis voor verdere samenwerking met de afdeling Beleid en Bescherming van het Bureau Monumenten & Archeologie en de Dienst Ruimtelijke Ordening voor het vervaardigen van een Cultuurhistorische Atlas van Amsterdam. Een ander aandachtspunt betrof de ontsluiting van de collectie. Verschillende projecten voor thematische documentatie van de collectie zijn opgezet, waaraan wordt deelgenomen door studenten van het Amsterdams Archeologisch Centrum van de Universiteit van Amsterdam.

Amsterdam * Karthuizersstraat | De Karthuizersstraat in de Jordaan ontleent zijn naam aan het klooster dat hier in de 15de en de 16de eeuw heeft gestaan. Van dit bouwwerk is niets meer te zien. Nu is er een speelplaats, in de 17de en 18de eeuw was hier een kerkhof. In maart en april 2001 werd in deze straat op de hoek van de speelplaats de laatste van een reeks van opgravingen uitgevoerd die sinds 1999 rond het Karthuizersplantsoen waren georganiseerd. Hierbij zijn de archeologen op zware muurresten gestuit (afb. 6). Het ging om twee muren naast elkaar waarvan 16 m is blootgelegd, maar die doorlopen onder het gebouw van de voormalige Sociale Academie langs de speelplaats. Het metselwerk dateert, op basis van dendrochronologische gegevens van het funderingsrooster, uit het begin van 16de eeuw en vormt een herbouwd onderdeel van het rechthoekige kloosterhof dat rond 1392 was gesticht. De opgravingen bevestigen het vermoeden dat de kloosterhof, waaromheen de cellen

Afb. 6. Amsterdam * Karthuizerstraat. De muur van het klooster met steunberen aan de buitenzijde, gezien naar het noordoosten (foto: W. Krook, Dienst Amsterdam Beheer).

Afb. 7. Amsterdam * Karthuizerstraat. Diverse glazen uit de eerste helft van de 17de eeuw, opgegraven in de beerput van de herberg (foto: W. Krook, Dienst Amsterdam Beheer).

(afzonderlijke huisjes) van de Kartuijzersmonniken lagen, was gesitueerd in de rechthoek tussen de Tichelstraat, Karthuizersstraat en Lindengracht, terwijl het voorhof doorliep tot aan de Tweede Lindendwarsstraat.

Onder deze muurresten en de fundamenten van 17de- en 18de-eeuwse woonhuizen zijn allerlei verrassende sporen van middeleeuwse bewoning gevonden. Waargenomen werden verscheidene ophogingslagen met eind-12de-eeuwse en 13de-eeuwse scherven, zowel afkomstig van lokaal gemaakte kogelpotten als geïmporteerd aardewerk uit Duitsland en België. Ook werd botafval en mest aangetroffen. Hoewel geen overblijfselen van woonhuizen werden opgegraven, duiden de vondsten erop dat hier vanaf minstens 1200 terpboerderijen waren. Er kwam ook een bijzonder overblijfsel aan het licht uit de tijd dat het klooster in verval was geraakt. Vanaf 1600 werden delen van het complex verhuurd, onder meer als herberg. Deze uitspanning, 'De Kleine Karthuizer', was tot omstreeks 1750 hier gevestigd en bevond zich waarschijnlijk in de zuidwesthoek van het kloosterhof. Tegen de oude kloostermuur werd een grote en zeer rijke beerput opgegraven met veel gebruiksgoed dat met drinken (afb. 7) en roken te maken heeft. Ook bevatte de put veel botanische resten die door BIAX-Consult zijn geanalyseerd en duiden op een rijk gevarieerd menu met vruchten en groenten. Een dergelijk gesloten vondstcomplex, dat 150 jaar cafébezoek bestrijkt, is uniek te noemen. Duidelijk is dat de recente archeologische ontdekkingen de bijzondere geschiedenis, die achter de naam van de Karthuizersstraat schuil gaat, weer tastbaarder heeft gemaakt.

Dienst Amsterdam Beheer, afdeling Archeologie, Jerzy Gawronski

Afb. 8. Amsterdam * Kloveniersburgwal. Overzicht van een deel van de fundering van de glasoven van Soop (foto: W. Krook, Dienst Amsterdam Beheer).

Afb. 9. Amsterdam * Kloveniersburgwal. Een fractie van het aangetroffen glasafval: de gekleurde staafjes zijn halffabrikaat voor glazen kralen (foto: W. Krook, Dienst Amsterdam Beheer).

Amsterdam * Kloveniersburgwal | In september kon met medewerking van de eigenaar een kleine opgravingsput worden gegraven in de achtertuin van het pand Kloveniersburgwal 105. Aanleiding voor dit onderzoek was de vondst van enkele kralen en glasafval bij de aanleg van een nieuwe tuin. Tijdens de opgraving werden de fundering van een glasoven gevonden (afb. 8) met een grote hoeveelheid glasafval, halffabrikaten van glazen kralen en resten van smeltkroezen (afb. 9). De vondsten houden verband met het glashuis van Jan Hendriksz. Soop dat zich vanaf 1601 uitstreckte over de panden Kloveniersburgwal 105, 107 en 109. Met vaklieden uit Antwerpen en Venetië wist deze ondernemer de Amsterdamse glasproductie op het hoogste internationale niveau te brengen. Tot 1613 had Soop het monopolie op de fabricage van drinkglas, spiegels en kralen in Amsterdam. In 1631 stopte hij en namen concurrerende glashuizen uit Amsterdam en daarbuiten de glasproductie over. Het vondstmateriaal biedt mogelijkheden voor nadere studie naar de technische aspecten van deze voor het 17de-eeuwse Amsterdam zo belangrijke industrie.

Dienst Amsterdam Beheer, afdeling Archeologie, Jørgen Veerkamp

Amsterdam * Monnikenstraat | In november en december 2001 is een deel van het voormalige Minderbroedersklooster in de Nieuwmarktbuurt opgegraven. Dit Franciscaner-klooster, gesticht in 1462, heeft tot aan de Alteratie in 1578 bestaan. Het was ooit het grootste mannenconvent van de stad.

Afb. 10. Amsterdam * Monnikenstraat. Overzicht van een deel van het eikenhouten funderingsrooster met elzenstammetjes van verschillende diameter (foto: W. Krook, Dienst Amsterdam Beheer).

Het opgravingsterrein bevond zich ter hoogte van de zuid- en westvleugel van het hoofdgebouw van het klooster en werd begrensd door de huidige Bloedstraat, Gordijnensteeg en Monnikenstraat. De kloosterlingen hadden voor hun klooster een bouwlocatie gekozen in de recente uitbreiding aan de oostzijde van de stad, gelegen tussen de stadsgrens van 1380 en die van 1420. Uit het archeologisch onderzoek weten we dat dit terrein, drassig en begroeid met elzenbroekbos, aan het einde van de 14de eeuw bouwrijp is gemaakt door het op te hogen met venige zoden. In de ophoging is afval uit die tijd teruggevonden. Er zijn geen huisresten gevonden die dateren van vóór de bouw van het klooster. Wel is in de ophoging een grote mestkuil gevonden. Dit mag worden beschouwd als een aanwijzing dat de voormalige stadsrand na het ophogen wel door Amsterdammers in gebruik is geweest.

Parallel aan de Bloedstraat, in de zuidvleugel van het hoofdgebouw, zijn de muurresten van de refter (de eetzaal) en de wijnkelder uitgegraven (afb. 10 en omslag). Zoals gebruikelijk bij kloosters waren ook hier de muren gemetseld op een zwaar eikenhouten roosterfundering. Dendrochronologisch onderzoek aan dit rooster, uitgevoerd door de Stichting RING, bevestigde de historische bouwdatum vanaf 1462. Ten noorden van de refter en de wijnkelder liep het zuidelijk deel van de kruisgang rond het kloosterhof. Ter hoogte van deze kruisgang zijn resten van enkele monnikengraven aangetroffen. Ook in de westelijke kruisgang zijn grafresten gevonden. Bij de opgraving zijn geen voorwerpen gevonden die tot de inboedel van het klooster kunnen worden gerekend. Wel heeft het archeologisch onderzoek informatie opgeleverd over de bouw van het klooster en is aangetoond dat aan het einde van de 16de eeuw woonhuizen en een pakhuis zijn gebouwd op de funderingen van het klooster, waarmee de structuur van het hoofdgebouw in de topografie lang bewaard is gebleven.

Dienst Amsterdam Beheer, afdeling Archeologie, Jørgen Veerkamp

Amsterdam * Oostenburg | In mei en juni 2001 werd een opgraving op Oostenburg georganiseerd. Het was de tweede campagne van het onderzoek dat in 2000 was gestart. Hier, op het voormalige Stork-terrein nabij de Czaar Peterstraat, bevonden zich van 1660 tot 1800 de scheepswerven van de VOC (afb. 11). Op deze werven werden indertijd ruim 500 VOC-schepen gebouwd. De opgravingslocatie bestond uit twee gesloopte fabriekshallen die naast het voorgaande onderzoeksgebied gelegen waren. Hoewel de bodem verstoord was door recente bedrijvigheid leverde de opgraving ook allerlei overblijfselen uit de 17de en 18de eeuw op. Deze ontdekkingen zijn uniek omdat niet eerder archeologische gegevens over de VOC-werf op Oostenburg voorhanden waren. De opgravingen zijn een onderdeel van een meerjaren project betreffende de herinrichting van het bedrijfsterrein door de huidige eigenaar IBC Vastgoed BV.

Over een afstand van ongeveer 75 m werd de 17de-eeuwse oever van het IJ blootgelegd (afb. 12). Hier was een houten beschoeiing met de restanten van in totaal twee scheepshellingen van 50 m lengte en 12 m breedte. Bijzonder was dat de hellingen bestonden uit een schuin talud van opgebaggerde klei dat rustte op een horizontaal beukenhouten plankier. De bouw van de hellingen rond 1665 getuigt van een grootschalige en planmatige aanpak, gezien de aanleg van een zware fundering met dwarsleggers en heipalen. Achter in het terrein werden voorts de restanten van een VOC-timmerloods aangetroffen. Ook kon de fundering van een munitiewerkplaats uit 1800-1850, toen de werf door de marine werd gebruikt, worden opgegraven. In de havenbodem voor de voormalige oever, die in de 19de

Afb. 11. Amsterdam * Oostenburg. Prent van de VOC-werf uit 1750, met op de voorgrond de IJ-oever met twee scheepshellingen (foto: W. Krook, Dienst Amsterdam Beheer).

Afb. 12. Amsterdam * Oostenburg. Overzicht van het opgravingssterrein (foto: W. Krook, Dienst Amsterdam Beheer).

eeuw werd dichtgeplempt, werden verschillende voorwerpen teruggevonden die tijdens scheepsbouwwerkzaamheden in het water waren gevallen en niet opgebaggerd waren. Met name de vondst van een intacte vroeg 18de-eeuwse dommekracht was opmerkelijk. Tijdens de reiniging van de zware krik bleek in de houten kast het logo van de VOC met de letter A (het kenteken van de kamer Amsterdam) te zijn ingekrast. Het eiland Oostenburg werd rond 1660 kunstmatig aangelegd door afval uit de stad en opgebaggerde grond in het ondiepe en moerassige IJ te storten. Dankzij de opgraving konden de natuurlijke bodemopbouw en de ophogingslagen met vondsten in kaart worden gebracht, hetgeen informatie opleverde over dit landwinningsproject.

Dienst Amsterdam Beheer, afdeling Archeologie, Jerzy Gawronski

Amsterdam * Sint Jansstraat | In april 2001 is een kortlopend onderzoek uitgevoerd op een perceel tussen de Sint Jansstraat en de Leidekkerssteeg, dat nieuwe informatie over de middeleeuwse bewoningsgeschiedenis van Amsterdam heeft opgeleverd. Volgens het oudste kaartbeeld van Cornelis Anthonisz. lag hier in het midden van de 16de eeuw een grote tuin. Op de stadsplattegrond van Pieter Bast uit 1597 is het perceel, zo lijkt het, voor het eerst bebouwd. De opgravingsresultaten tonen aan dat er al in het tweede kwart van de 14de eeuw een huis stond. In totaal zijn onder het niveau van de 16de-eeuwse tuin de sporen van drie opeenvolgende huisplattegronden aangetroffen. Deze huisresten bestonden uit zware balken, bakstenen poeren en plavuizenvloeren. Opvallend is dat de ligging van deze huizen uit de 14de eeuw al overeenkomt met de latere 17de-eeuwse percelering van de huizen langs de Leidekkersteeg. Monsters van mest en ecologische resten zijn geanalyseerd door BIAX-Consult. Hieruit kon worden afgeleid dat er in de 14de eeuw varkens werden gehouden in de tuinen bij de huizen. In de 15de-eeuwse mestlaag zat veel gageel, hetgeen mogelijk verband houdt met het brouwen van (gruit)bier in de directe omgeving.

Dienst Amsterdam Beheer, afdeling Archeologie, Jørgen Veerkamp

Amsterdam * Valkenburgerstraat | In januari en februari is een opgraving verricht aan de Valkenburgerstraat langs de Uilenburgergracht. Het onderzoeksterrein lag op het voormalige eiland Marken dat aan het einde van de 16de eeuw is aangelegd door buitendijks land op te hogen. In de eerste helft van de 17de eeuw was dit een scheepsbouwgebied, waar hoofdzakelijk kleinere vaartuigen als pramen en schuiten werden vervaardigd. De opgraving bracht verschillende sporen van deze sloopstimmerwerven aan het licht. Langs de gracht bevond zich een sloopshelling die bestond uit een schuin talud dat met balken was versterkt (afb. 13). Ter hoogte van de waterlijn lag een houten plankier. Nadat de helling in gebruik was geraakt, was in de gracht ervoor een imposant mastfragment geplaatst. Dit grote stuk hout diende waarschijnlijk als buffer bij het volstorten van het schuine vlak om het terrein te egaliseren voor woningbouw. Een ander bewijs voor scheepsbouwactiviteiten was de aanwezigheid van een dik pakket houtsnippers en spaanders. Dit bouwafval bevatte een gevarieerd assortiment handgesmede spijkers en eikenhouten pennen. In de bodem bevond zich ook een roer van een schuit, dat bij de aanleg van de fundering van een woonhuis aan het einde van de 17de eeuw in tweeën was gezaagd (afb. 14). Ook zijn typische grondstoffen als breeuwsel, harpuijs en grote brokken krijt teruggevonden. Onder de vondsten waren verder gebruiksardewerk uit de 17de en 18de eeuw en twee tinnen lepels uit de beginperiode

Afb. 13. Amsterdam * Valkenburgerstraat. Vrijgraven van de houten bewapening van het talud (foto: W. Krook, Dienst Amsterdam Beheer).

Afb. 14. Amsterdam * Valkenburgerstraat. Houten scheepsroer, door latere bouwactiviteiten in twee stukken gezaagd (foto: W. Krook, Dienst Amsterdam Beheer).

Afb. 15. Assendelft * Dorpstraat 1.
Voorraadkruikje (foto: W. Blazer).

van het eiland Marken (16de eeuw). De vondst van de helling sloot goed aan bij een eerdere opgraving in 1996 op het Foltu-terrein verderop aan de Valkenburgerstraat waar eveneens een 17de-eeuwse scheepswerf was aangetroffen. Hoewel beide hellingen uit dezelfde periode dateren, zijn ze elk op een heel eigen manier aangelegd. Bij vergelijking van deze twee exemplaren met de VOC-helling op Oostenburg blijken er grote verschillen in schaal en bouwwijze te bestaan tussen de voorzieningen van de particuliere werven en die van een groot bedrijf als de VOC.

Dienst Amsterdam Beheer, afdeling Archeologie, Jørgen Veerkamp

Anna Paulowna * Kneeskade | Tijdens heiwerkzaamheden aan de Kneeskade te Anna Paulowna, ten behoeve van de herbouw van een houtzaagmolen en de bouw van een molenmuseum, werd een molenfundering aangetroffen. Vanwege de hinder voor de heipalen werd een deel van deze achtkantige molenfundering afgebroken. Met de welwillende medewerking van de aannemer K. de Leeuw werd een nader onderzoek ingesteld door medewerkers van het archeologisch depot. Onderzoek naar gegevens over deze molen, vijzelmolen num-

mer 2, leverde op dat deze gebouwd moet zijn kort na de inpoldering van de Anna Paulowna polder in 1845 (Roefstra 2002). Tijdens het verder graven van de bouwput werden de werkzaamheden nauwlettend gevolgd om te voorkomen dat een eventueel bijgebouw onopgemerkt zou verdwijnen; tot op heden zijn geen afbeeldingen bekend van deze vijzelmolen. Aan het archeologisch bureau RAAP is opdracht gegeven de molenplaats verder te onderzoeken.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten, J. Roefstra

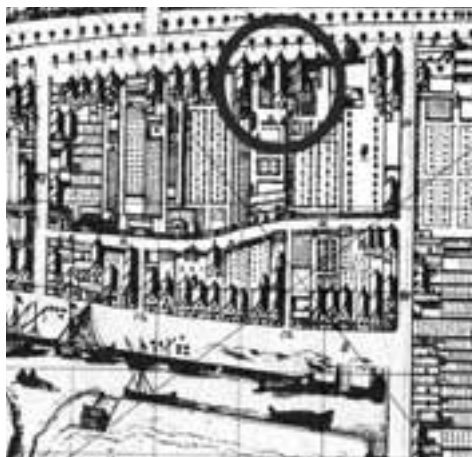
Assendelft * Dorpstraat 1 | De heer I. Neijzing uit Assendelft meldde onlangs een lang geleden gedane vondst. Achter de boerderij van zijn grootouders aan de Dorpsstraat 1 te Assendelft, ligt een braak stuk land. Ongeveer 15 jaar (of langer) geleden heeft hij aan de oever van deze braak een kleine steengoed kruik gevonden (afb. 15). De kruik is op een kleine oppervlakkige beschadiging na, gaaf. Het kan worden gezien als een voorraadkruikje voor wijn, olie of zuur. De kruik is voorzien van ijzerengobe en zoutglazuur; herkomst/productieplaats Frechen. De kruik is 20,5 cm hoog en heeft een maximale doorsnede van 12,5 cm. Op de kruik zijn geen versiering of merktekens aangebracht. De opening kon worden afgesloten met een kurk of een houten stop. Hoewel de productie van dergelijk steengoed uit Frechen doorloopt tot de 19de eeuw is deze kruik te dateren uit de periode van de tweede helft 17de eeuw tot de eerste helft van de 18de eeuw.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten, W. Blazer

Beverwijk * Breestraat | In Beverwijk werd de gehele Breestraat, aangelegd kort na het ontvangen van de stadsrechten in 1298 (Alders 2002), in opdracht van de gemeente Beverwijk zeer ingrijpend gerenoveerd waardoor het bodemarchief op grote schaal vernietigd werd zonder enige archeologische begeleiding. Een geweldige kans om onderzoek te doen naar de bewoningsgeschiedenis en opbouw van deze historische kern ging verloren. Voor de amateurs van de archeologische werkgroep Beverwijk-Heemskerk verbonden aan het Museum Midden-Kennemerland, restten slechts enige haastige waarnemingen.

Breestraat 2-4: Onder het wegcunet kon het profiel bestudeerd worden. Op een diepte van circa 70 cm werd een ophogingspakket aangetroffen van donker kleiig zand waarin zich enige scherfjes aardewerk bevonden die uit de 14de eeuw dateren. Op een diepte van 1,8 m werden dunne laagjes veen waargenomen.

Breestraat 91: Bij werkzaamheden tegenover de ingang van de Sint Agthakerk, zijn ten behoeve van vervanging of uitbreiding van leidingen door de Breestraat diverse sleuven gegraven. In één van deze sleuven (naast num-

Afb. 16. Beverwijk * Breestraat 91. Detail van de kaart van Daniel van Breen, 1647, met in de cirkel de bebouwing waarvan de fundering is teruggevonden (uit Venetiën en Verwer 1974).

Afb. 17. Beverwijk * Breestraat g1. Fundament met daarachter resten van aangestampte egale woonlaag (foto: J. Roefstra).

mer g1) bevond zich een fundament van rode baksteen, formaat 18 x 8 x 4 cm. Dit was gefundeerd op een vlijlaag van middeleeuwse bakstenen, formaat 30 x 14,5 x 6,5 cm. De fundering is van een pand dat op een kaart van Van Breen (1648-1649) te zien is en op de oude middeleeuwse rooilijn ligt (afb. 16). De fundering doorsnijdt een eerdere woonlaag die te dateren is in de 14de en 15de eeuw. De mortel van de fundering bestaat uit zachte lichtgrijze specie met schelpkalk. Vlak achter het fundament was een aangestampte egale woonlaag te vinden van een dikte van 5 cm. Deze bestond uit vuilzand met mortelresten (afb. 17). Mogelijk heeft op deze laag een vloer van plavuizen gelegen. Het blijkt lastig te zijn om deze fundering te kunnen dateren, maar in ieder geval na 1500 (vriendelijke mededeling G.P. Alders).

Beverhof: In een pas gegraven kabelgoot tegenover het Beverhof werden enige losse vondsten gedaan zoals: blauwgrijs aardewerk, blauw vensterglas en een fragment gebrandschilderd glas met een plantmotief. Door de aard en voortgang van de werkzaamheden was het niet mogelijk om uitgebreid onderzoek te doen naar deze locatie.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten, J. Roefstra

Beverwijk * Broekpolder | Aan de rand van de nieuwbouwwijk in de Broekpolder werd in het talud van een sloot door leden van de archeologische werkgroep Beverwijk en Heemskerk een compleet skelet aangetroffen van een rund (Roefstra 2002). Begravingen van dieren zijn vaker aangetroffen in de Broekpolder. Het skelet lag in een kuil waarvan nog vaag de insteek was te herkennen. Bij het skelet werden zowel Inheems-Romeinse scherven aangetroffen als vroegmiddeleeuwse fragmenten van aardewerk. De voorlopige conclusie is dat

de grafkuil in de Vroege Middeleeuwen is aangelegd, waarbij een Inheems-Romeinse cultuurlaag werd doorsneden.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten, J. Roefstra

Beverwijk * Koningstraat | De heer D. van Wijk van de archeologische werkgroep Beverwijk-Heemskerk meldde de vondst van een paar middeleeuwse bakstenen (formaat 32 x 14 x 9 cm en 30 x 14,5 x 9 cm) die aangetroffen werden bij rioolwerkzaamheden. De datering van beide bakstenen liggen respectievelijk tussen 1190-1225 en 1210-1240 (Alders 1985). In de nabijheid van deze vondstlocatie werd in 1986 een zijgevel van een huis aangetroffen, met hetzelfde formaat bakstenen, die waarschijnlijk afkomstig zijn van het nabij gelegen verdwenen kasteel Banjaert (Roefstra 2000).

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten, J. Roefstra

Beverwijk * Meerenstein | In opdracht van de gemeente Beverwijk heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau eind juli 2001 een archeologisch vooronderzoek uitgevoerd ten behoeve van het bestemmingsplan Meerestein (Schite 2001). Het onderzochte gebied wordt begrensd door de Laan der Nederlanden in het zuidwesten, de Plesmanweg in het noordwesten, de van Riemsdijklaan in het noordoosten en een plantsoen in het zuidoosten. Het gebied heeft een oppervlak van circa 22 ha. Het onderzoeksgebied bevindt zich aan de westzijde van het Oer-IJ-estuarium. De Oer-IJ-afzettingen worden hier overdekt door Oude Duinen. Bewoning is in principe mogelijk vanaf de bronstijd. In het onderzoeksgebied kunnen drie voor dit onderzoek relevante sedimentaire niveaus worden onderscheiden, elk met hun specifieke eigenschappen en archeologische verwachting: dagzomende Oude Duin- en Strandzanden, Hollandveen en de Oer-IJ-afzettingen. Het onderzoeksgebied ligt bovendien precies in de lijn van de zogenaamde Linie van Beverwijk. Deze dubbele reeks van lunetten werd rond 1800 aangelegd en diende ter verdediging tegen een Engels-Russische inval in het door de Fransen bezette Holland (de Bataafse Republiek). Eventueel nog aanwezige resten van één van de lunetten kunnen in de westpunt van het onderzoeksgebied liggen. Het veldonderzoek bestond uit een beperkt booronderzoek om na te gaan welke verstoringen (door herinrichting, bouwactiviteiten etc.) er in het onderzoeksgebied bestaan. Daarbij is gecontroleerd of het verwachte beeld van de geologische opbouw van het gebied overeenstemt met de werkelijkheid en of de archeologische waardering van de verschillende aanwezige sedimentaire niveaus bijgesteld diende te worden. Er zijn 21 boringen gezet tot een maximale diepte van 4 m onder het maaiveld.

Het booronderzoek maakte duidelijk dat het onderzoeksgebied een zeer uniforme geologische opbouw kent. De toplaag bestaat uit een zeer fijn en homogeen bruin zand. De dikte van deze laag wisselt van 30 tot 110 cm; de laag bleek volledig verstoord. De laag hieronder bestaat uit (licht)bruingrijs fijn zand, waarin geen veenlagen en/of humeuze banden zijn aangetroffen. Ook deze laag is verstoord, waarschijnlijk bij bouwwerkzaamheden voor de aanleg van het huidige Meerestein. Onder de verstoorde lagen is duinzand aangetroffen, rijk aan schelpgruis dat in de diepte in hoeveelheid toeneemt. In een aantal boringen zijn op een diepte van circa 2 m onder het maaiveld humeuze banden aangetroffen. Dit duidt op het voorkomen van oude oppervlakten die bewoond en/of beakkerd kunnen zijn geweest. Daarnaast is ook Hollandveen aangetroffen in het duinzand. Dit kan duiden op een soort

vennetje of moerassige laagte. Onder het duinzand zijn in twee boringen (op een diepte van circa 3,5 m onder het maaiveld) Oer-IJ afzettingen aangetroffen. Het is zeer goed mogelijk dat in het hele onderzoeksgebied kleiige Duinkerke-Afzettingen aanwezig zijn. In lang niet alle gevallen was het mogelijk om dieper dan 3,5 m te boren. Het is onduidelijk of de klei is afgezet ten tijde van het ontstaan van het Oer-IJ ('de Duinkerke I-transgressie') of pas is afgezet na de verlanding van het zeeget van Egmond. Dit heeft consequenties voor de datering van eventuele aanwezige archeologische resten in het Oud Duinzand, dat immers de klei afdekt.

Concluderend kan worden gesteld dat in het hele onderzoeksgebied rekening gehouden moet worden met eventueel aanwezige archeologische resten vanaf de bronstijd. De periode van afzetting van de klei is echter moeilijk te bepalen. Daarmee is onduidelijk uit welke periode(n) in het Oud Duinzand eventuele archeologische resten verwacht kunnen worden. Projectie van historisch kaartmateriaal maakt duidelijk dat het onderzoeksgebied net buiten de Linie van Beverwijk valt. Gezien de onnauwkeurigheid die nu eenmaal gepaard gaat met dergelijke projecties, kan niet uitgesloten worden dat zich in de uiterste westpunt van het onderzoeksgebied nog een grachtrestant van een lunet bevindt. Aanbevolen is alle bodemingrepen die dieper gaan dan 1 m onder het maaiveld, met name het uitgraven van cunetten, leidingsleuven en bouwputten, onder archeologisch toezicht te laten plaatsvinden.

Archeologisch Adviesbureau RAAP, C. Soenius

Beverwijk * Meerstraat | Tijdens rioleringswerkzaamheden kon een profiel bestudeerd worden van de bodemopbouw van de Meerstraat. Onder een verstoring van 1 m onder het straatniveau werd een laag met puin, mortel en vele schelpen aangetroffen. Hierin bevonden zich ook brokken middeleeuwse baksteen van het formaat ? x 13 x 7 cm, die waarschijnlijk in het laatste kwart van de 13de eeuw gedateerd kunnen worden en enige aardewerkvondsten (blauwgrijs en rood aardewerk). Een mooie vondst vormde een natuurstenen vijzel (mortier), te dateren in het begin van de 15de eeuw (Hulst/Van Wijk 2002). Waarschijnlijk staan de vondsten in verband met de lakenhal waarvan de fundamenteën in 1984 onderzocht zijn (Gulik/Alders 1985). De schelpenlaag kan in verband gebracht worden met havenactiviteiten ter plekke en is op meerdere plaatsen waargenomen. Iets verderop werden aangepunte houten palen aangetroffen en zeer verstoorde funderingsresten (Hulst/Van Wijk 2002). De palen, geborgen voor conservering, hebben waarschijnlijk behoord tot een kade- of oeverwal van de Meerhaven die reeds in de Middeleeuwen bestond.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten, J. Roefstra

Castricum * Bleumerweg | In 2000 is in Westerheem een artikel gepubliceerd over twee nieuw ontdekte (onder meer) vroegmiddeleeuwse vindplaatsen in het mondingsgebied van het voormalige Oer-IJ (Beentjes/De Koning 2000). Het betrof aardewerk dat werd gevonden op de 'Wei van Brassers' (in het Castricumse duingebied) en op een maïsveld, circa 1 km oostelijk van de duinen, aan de Bleumerweg. Met name de grote hoeveelheden ruwwandig, laatmerovingisch import-aardewerk trokken op beide pekken de aandacht. Het materiaal dat werd gevonden op de 'Wei van Brassers' stamt uit diverse perioden, vanaf de vroege ijzertijd tot in de merovingische periode. Dit terrein ligt vermoedelijk grotendeels onaangeroerd onder het duinzand, zo is gebleken tijdens onderzoek dat werd verricht in het kader van

sloopwerkzaamheden van het waterleidingbedrijf, waarbij in ieder geval een flinke cultuurlaag uit de 7de/vroege 8ste eeuw werd waargenomen en gedeeltelijk onderzocht.

Op het andere terrein aan de Bleumerweg is ook in 2001 weer vrij veel aardewerk gevonden door het belopen van de akker. Gezien de interessante raapvondsten van (vooral) veel merovingisch, ruwwandig aardewerk (7de eeuw), maar ook karolingisch (Badorf, kogelpotten) werd de nieuwsgierigheid gewekt van diverse (amateur-)archeologen. Bij booronderzoek is vastgesteld dat een forse vroegmiddeleeuwse cultuurlaag (circa 40 cm dik, met daarin aardewerk, houtskool, bot etc.) vrijwel zeker over een grote oppervlakte nog intact is. Hiermee is de Bleumerweg één van de weinige niet door bollenteelt vernietigde vroegmiddeleeuwse vindplaatsen aan de noordoever van het voormalige Oer-IJ. Dit terrein ligt op een landschappelijk nog fraaie stroomrug van de voormalige stroomgordel van het Oer-IJ. Het terrein mag conform het bestemmingsplan buitengebied alleen gebruikt worden als grasland. De jammerlijke beschadiging waardoor de scherven aan het licht kwamen, was veroorzaakt door het illegaal in gebruik nemen van dit terrein als maïsland. Een monumentstatus lijkt, gezien de zeldzaamheid en relatieve gaafheid van de cultuurlaag, in de rede te liggen. Het terrein ligt tussen twee recent aangekochte natuurgebieden in en leent zich goed voor recreatieve en educatieve doeleinden.

Werkgroep Oud-Castricum, R. van Eerden

Castricum * Breedeweg | In opdracht van de gemeente Castricum heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau archeologisch toezicht gehouden tijdens graafwerkzaamheden ten behoeve van de aanleg van een sloot in het afwateringstracé 'Streng-Hendriksloot'. De nieuw te graven sloot is circa 60 m lang, circa 6 m breed en ligt ten noorden van de Breedeweg, in het westen van een perceel grasland. In de directe omgeving hebben in de afgelopen jaren opgravingen plaatsgevonden die bekend staan onder de namen 'De Rietkamp' en 'De Oosterbuurt'. Leden van de Stichting Werkgroep Oud-Castricum hebben in 1999 een booronderzoek uitgevoerd op het perceel grasland. Daaruit bleek dat direct onder de bouwvoor sporen van bewoning aanwezig zijn uit met name de Romeinse tijd. Doel van het archeologisch toezicht was inzicht te krijgen in de archeologische betekenis van het perceel grasland en het documenteren van de eventueel aanwezige archeologische resten in het te ontgraven sloottracé. Het archeologisch toezicht bij de graafwerkzaamheden is, in samenwerking met de Stichting Werkgroep Oud-Castricum, uitgevoerd van 23 tot 25 april 2001. Het onderzoeksgebied ten noorden van de Breedeweg is vanaf de ijzertijd of Romeinse tijd tot in de Nieuwe tijd door de mens benut. De aangetroffen sporen betreffen enkele (vage) kuilen, een greppel, een sloot, hoefindrukken en een akkerlaag. De aard van de sporen wijst erop dat het gebied vooral gebruikt is als akkerland en weidegebied. Resten van boerderijen of andere gebouwen zijn niet aangetroffen. Romeinse nederzettingenresten kunnen met name voorkomen in het deel van het perceel grasland ten oosten van de ontgraving. In dit hoger gelegen gebied is tijdens een booronderzoek door de Stichting Werkgroep Oud-Castricum in 1999 een flink aantal handgevormde Inheems-Romeinse scherven aangetroffen (mondelijke mededeling H. Vermanen), hetgeen een aanwijzing kan zijn voor bewoningssporen in de bodem.

Archeologisch Adviesbureau RAAP, A. Tol

Diemen * Ouddiemerlaan | In december 2001 werd de laatste Diemense huisplaats, gelegen tussen de Ouddiemerlaan en het veenriviertje de Diem, door de AWN opgegraven. Hoewel we van het huis geen funderingsresten aantroffen, vonden we wel brokjes huttenleem en aardewerk. Het aardewerk bestaat overwegend uit grove, met kwarts gemagerde kogelpot, Pingsdorf en Paffrath. Zoals gebruikelijk overheerst het kogelpotmateriaal. Op basis van het vondstmateriaal is aannemelijk dat deze huisplaats dateert uit periode 1050-1100. Daarmee is het een van de oudste huisplaatsen ten oosten van de Ouddiemerlaan. Hernieuwd onderzoek van het aardewerk, dat gedurende de tweede helft van de jaren '80 verzameld is tijdens een veldverkenning, moet duidelijk maken of er nog meer vroege huisplaatsen liggen. Het valt intussen niet uit te sluiten dat Diemen meerdere ontginningsfasen heeft gekend.

AWN Amsterdam, P. Hoogers & T. van Bommel

Enkhuizen * Westerkerk | In de zuidmuur van de Westerkerk zitten in twee steunberen steeds een pot ingemetseld aan de buitenkant van de kerk. Het betreft het oudste bouwdeel van de kerk (circa 1470). De potten (afb. 18) zitten vrij hoog ingemetseld op ongeveer 10 m boven straatniveau en 1,90 m onder de zandstenen dekplaat. De steunberen zijn 67 cm breed en 84 cm diep. Tijdens de verkenning waren de twee steunberen reeds gerestaureerd, alleen nog niet gevoegd. Het gebruikte steenformaat is 22 x 10 x 5 cm. De potten lagen op de zijde met de opening op het zuiden; de opening had een doorsnede van 15 cm. De potten hebben een doorsnede van 24 cm en zijn 23 cm diep. Ze zijn van roodbakend aardewerk met aan de binnenzijde loodglazuur; de buitenzijde is zeer spaarzaam geglazuurd rond de hals. De ouderdom wordt geschat op eind 15de eeuw tot midden 16de eeuw. Voor zover was te zien waren de potten niet voorzien van een oor. Ook de buiten- en onderzijde waren niet te bekijken. De potten lagen ingemetseld in een nis op een laag van schoon (duin)zand. Hoewel ingemetselde nestgelegenheden bekend zijn in oude gebouwen, zijn er nog nooit potten aangetroffen (vriendelijke mededeling H. Janse, met dank aan J. van Veen, Stichting Cultureel Erfgoed Noord-Holland).

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten, W. Blazer & J. Roefstra

Haarlem * Archeologische Werkgroep | In de werkruimte van de AWH werd ook dit jaar gewerkt aan de analyse en catalogisering van de vondsten van de opgraving van het kasteel Huis ter Kleef. De uitwerking van de opgraving Bloemendaal-Oosterduin (1987) en van het glasafval van Glasfabriek Albert werden voortgezet. Ook dit jaar werd de AWH-website uitgebreid en verfraaid. Ten behoeve van een expositie werden archeologische voorwerpen in bruikleen gegeven aan het Archeologisch Museum Haarlem voor de jubileumtentoonstelling 50 jaar AWN: 'Thuis in de bodem'.

Haarlem * Waarnemingen | Een op de parkeerplaats in de Damstraat gestorte hoeveelheid grond werd onderzocht op de aanwezigheid van archeologica. De grond was afkomstig uit een in het midden van de Damstraat gegraven gat (circa 3 x 4 x 3 m). De berg grond bestond voor een groot deel uit grijs humeus zand en veel brokken veen. Met name in het grijze zand werden diverse aardewerkfragmenten aangetroffen, zoals Pingsdorf-aardewerk (tuitkan), Paffrath, Andenne, kogelpot, vroeg steengoed en rood aardewerk. Vrijwel zeker is dit een ophogings- en/of afvallaag geweest.

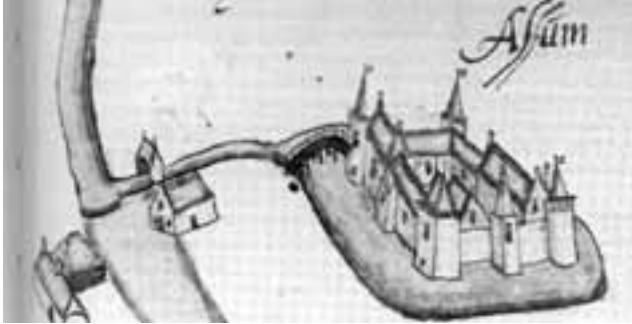
Afb. 18. Enkhuizen * Westerkerk. Eén van de twee aangetroffen nestpotten in de zuidelijke steunberen van de Westerkerk (foto: W. Blazer).

In verband met het verkrijgen van grond voor de afdekking van de ruïne van het Huis ter Kleef, werd de rondom de ruïne gelegen vijver aan de Kleverlaan uitgebaggerd. Vanwege de mogelijke aanwezigheid van interessante archeologica werd deze bagger onderzocht. Een interessante vondst was die van een houten kloot met loden kern. Enige dagen later werd door personeel van de Stadskweektuin een tweede kloot gevonden.

Tijdens rioleringswerkzaamheden aan het Roemervisscherpad zijn de wanden van de rioolsleuven bekeken. Op circa 1 m onder het maaiveld werd op het gele zand een cultuurlaag waargenomen. Aan de onderzijde van deze laag waren mogelijke spitsporen en een paalkuil zichtbaar. In de cultuurlaag, die slechts over een beperkte afstand nog aanwezig was, werden enkele uit de ijzertijd daterende aardewerkfragmenten aangetroffen.

Archeologische Werkgroep Haarlem, A. Numan & T. Nieuwenhuizen

Heemskerk * Kasteel Assumburg | Vooruitlopend op eventuele bouwplannen op de voormalige voorburch van kasteel Assumburg heeft de archeologische werkgroep Beverwijk en Heemskerk enige verkenningen uitgevoerd. In het verleden zijn delen van de voorburch al onderzocht; dat leverde sporen op van 13de- en 15de-eeuwse grachten en funderingen uit de 15de eeuw (Alders 1983-1986). Het onderzoek concentreerde zich op de mogelijke resten van een waterpoortje dat afgebeeld is op een tekening uit 1593 (afb. 19). Tijdens het onderzoek, met behulp van prikstokken, zijn twee puinconcentraties aangetroffen in het weiland ten noordoosten van de oranjerie. Op het naastgelegen parkeerterrein werd een boorraai uitgezet. Dit leverde gegevens op van de mogelijke ligging van de voormalige veersloot. Het onderzoek op het terrein zal voortgezet worden.

Afb. 19. Heemskerk * Kasteel Assumburg. Detail uit het kaartboek van P. Bruins uit 1593, met linksboven het waterpoortje.

Aan de zuidoost zijde van het kasteel heeft tot circa 1930 de 18de-eeuwse kasteeltuin met een vijver gelegen. De gemeente Heemskerk had het voornemen deze vijver opnieuw aan te leggen zoals die staat afgebeeld op de kadasterkaart van 1832. Kort na het begin van de werkzaamheden werd duidelijk dat de vijver een voorganger heeft gehad met een constructie van houten planken en palen. Van de laatste fase van de vijver, ontstaan rond 1739 (afb. 20) werden brokjes puin aangetroffen van baksteen met de formaten; 20,5 x 10/10,5 x 4 cm (rood) en 19 x 9/ 9,5 x 3,5/4 cm (geel). De vijver is in 1932 gedempt met (chemisch) afval. De grond was dermate vervuild dat de werkzaamheden gestopt moesten worden. Archeologisch onderzoek van kasteeltuinen in Nederland heeft nauwelijks plaatsgevonden. Onderzoek en archeologische begeleiding bij de (her)inrichting van de voormalige kasteeltuin van kasteel Assumburg zou een unieke kans zijn om de kennis over dergelijke tuinen te vergroten.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodenvondsten, J. Roefstra & W. Blazer

Afb. 20. Heemskerk * Kasteel Assumburg. Gezicht op de vijverkom van Assumburg, getekend door Hendrik de Leth in 1730; gezien vanuit de tuin naar het kasteel toe.

Heemskerk * Plan Assumburg-Oud Haerlem | Tijdens een veldverkenning door de archeologische werkgroep Beverwijk-Heemskerk werd in één van de afgeschuinde slootkanten een verkleuring aangetroffen met het skelet van een schaap (afb. 21). Helaas kon dit door het ontbreken van bijvondsten niet gedateerd worden. Gezien de diepte ten opzichte van het maaiveld gaat het hier mogelijk om een begraafing uit de ijzertijd. Hoewel het gebied een zeer hoge archeologische waarde heeft, is het rigoreus op de schop genomen bij de aanleg van het park plan Assumburg-Oud Haerlem. Op dat gedeelte van het terrein, waarop in de Middeleeuwen een molen heeft gestaan (al vóór 1326, vriendelijke mededeling van G.P. Alders), eigendom van de heren van Haerlem, is het bodemarchief geheel vernietigd. Op hetzelfde terrein is ook een houten ton waargenomen door leden van de werkgroep op de plaats waar een vijver gegraven is. Helaas is deze door de verhoogde waterstand onbereikbaar geworden voor onderzoek. Iets verder op het terrein werd op een plek die eveneens geheel verstoord was door grondwerkzaamheden een hoeveelheid puin aangetroffen bestaande uit fragmenten middeleeuwse bakstenen (datering midden 13de eeuw).

Het terrein werd nogmaals verkend (afb. 22 en 23), waarbij de schade en lengte van de gefreesde sleuven groter bleken dan tijdens de eerste inspectie eind december 2000 was vastgesteld (Blazer/Roefstra 2001). Wederom werden vele vondsten gedaan. Van het doorsneden 13de-eeuwse fundament was geen spoor meer. Waarschijnlijk hebben gravers voor eigen gewin huisgehouden. Met mevrouw I. Roorda van het ROB werd contact opgenomen om melding te maken van deze beschadigingen. Bij het doornemen van de afspraken over dit monument bleek dat de geconstateerde verstoringen zich in het ‘grijze’ gebied van de vergunning te bevinden waardoor geen actie ondernomen kon worden. Gezien de erosie van

Afb. 21. Heemskerk * Plan-Assumburg-Oud Haerlem. Het door de archeologische werkgroep aangetroffen skelet van een schaap (foto W. Blazer).

Afb. 22. Heemskerk * Kasteelterrein Oud-Haerlem. De ruïne van het kasteel Oud-Haerlem in 1647 getekend door R. Roghman (foto: Teylersmuseum Haarlem).

Afb. 23. Heemskerk * Kasteelterrein Oud-Haerlem. Frees-spoor met restanten van middeleeuwse baksteen (foto: J. Roefstra).

het archeologisch monument (fundamenten en puinsporen bevinden zich dicht aan het oppervlak of liggen bloot) is dit bepaald geen ideale situatie.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten, J. Roefstra & W. Blazer

Heiloo * Zandzoomgebied | In opdracht van de gemeente Heiloo heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in de winter en het voorjaar van 2001 een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) uitgevoerd in plangebied Zandzoomgebied, dat het zuidelijke deel van de gemeente Heiloo omvat. Het heeft een omvang van circa 300 ha en wordt in het noorden begrensd door de Vennewatersweg, in het zuiden en westen door de gemeentegrens en in het oosten door de Ag. De gemeente is van plan om in het gebied een nieuwe woonwijk te ontwikkelen. Het plangebied is onderzocht op de aanwezigheid van archeologische en historisch-geografische waarden. Geologisch gezien bestaat het centrale deel van het plangebied uit Oude Duinen en strandwalafzettingen. Ten oosten van de strandwal ligt een strandvlakte met enkele zandopduikingen waarin zich een veenlaag heeft gevormd. Later is het veen overdekt met een pakket duinzand en een laag klei. Ook ten westen van de strandwal ligt een strandvlakte, die zich uitstrekt tot in het grondgebied van de gemeente Egmond; er bevinden zich wadden, kwelders en lage duinruggen.

Het bureau- en veldonderzoek heeft 89 (bekende en nieuwe) vindplaatsen (oppervlaktevondsten of grondsporen) opgeleverd en 41 boringen waarin archeologische indicatoren zijn aangetroffen. De datering van het vondstmateriaal wijst erop dat het plangebied bewoond is geweest vanaf de bronstijd tot in de nieuwe tijd. Op grond van de ouderdom van de strandwal valt een aanvang van de bewoning in het Late Neolithicum niet uit te sluiten.

Binnen het plangebied blijkt met name de westelijke strandvlakte bijzonder rijk aan (goed geconserveerde) vindplaatsen. Het strandwallengebied en de oostelijke strandvlakte zijn door grondverbetering en veenwinning deels verstoord, maar herbergen toch nog een aantal waardevolle vindplaatsen. Op grond van de combinatie van archeologische en geologische gegevens zijn in het plangebied 19 zones onderscheiden waarin archeologische resten uit de periode Laat Neolithicum-Late Middeleeuwen zijn aangetoond of kunnen voorkomen. Voor een aantal zones is gesteld dat behoud in huidige staat niet vereist is, maar dat bij bepaalde bodemingrepen vervolgonderzoek dient plaats te vinden. Voor de andere zones is behoud door inpassing in de planvorming geadviseerd. Indien behoud niet mogelijk blijkt, wordt vervolgonderzoek aanbevolen.

Vanuit historisch-geografisch perspectief is het westelijke deelgebied (Westerzij) het waardevolst. Een groot aantal historische elementen bevindt zich hier nog in oorspronkelijke landschappelijke context. De historisch-geografische belevingswaarde van het westelijke deelgebied wordt bovendien nog verhoogd door de goed geconserveerde objecten in het aangrenzende grondgebied van de gemeente Egmond. Door de grote landschappelijke openheid bestaan waardevolle zichtrelaties tussen onderling samenhangende historische objecten in deze gebieden, zoals de abdij te Egmond, de Zanddijk en het verkavelingspatroon.

Het centrale en oostelijke deelgebied (respectievelijk de Geest en Oosterzij) zijn historisch-geografisch minder waardevol. In het centrale deelgebied (De Geest) is met name het van oorsprong kleinschalige verkavelingspatroon aangetast, in het oostelijke deelgebied staat de oorspronkelijke landschappelijke openheid onder druk.

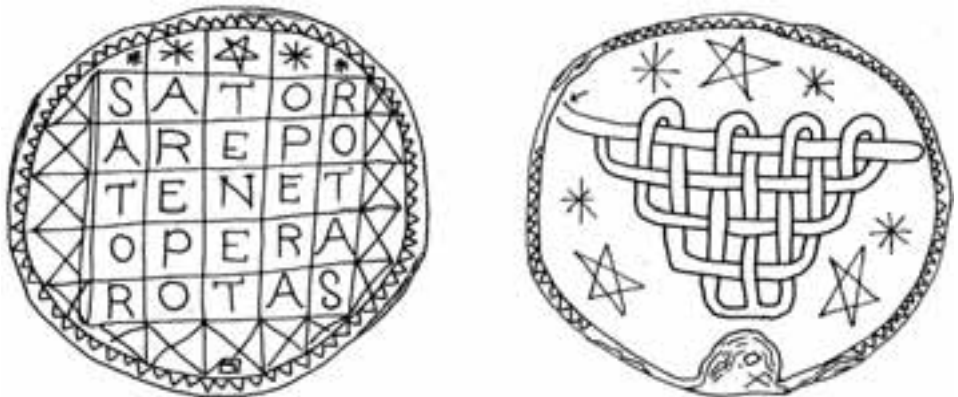
De zuidoostelijke grens van het onderzoeksgebied wordt gevormd door de Limmer Dam.

Deze dam, rond 1100 aangelegd om de wateroverlast vanuit het zuiden te keren, is een van de oudste van Kennemerland. Tot relatief kort geleden (1997) was deze waterkering nog grotendeels intact, maar tijdens onderhavig booronderzoek is vastgesteld dat grote delen van de kade door werkzaamheden zijn verdwenen. Alleen in het uiterste zuidoosten van het deelgebied zijn nog restanten van de Limmer Dam over. Op basis van de historisch-geografische inventarisatie wordt aanbevolen de infrastructuurle ingrepen in het plangebied zoveel mogelijk ten oosten van de spoorlijn Alkmaar-Uitgeest uit te voeren, in het centrale en oostelijke deelgebied.

RAAP Archeologisch Adviesbureau, A. Tol & D. Bekius

Hoorn * Jeudje | Naar aanleiding van het artikel ‘Ingekraste voorstellingen op Hoornse leisteenfragmenten’ in *Westerheem* 50-4 (augustus 2001) meldde J. den Das te Enkhuizen de vondst van een leistenen amulet. Het voorwerp werd gevonden in stort op een tijdelijk gronddepot in de omgeving van Krommenie. Het is bekend dat deze grond afkomstig was van het Jeudje in Hoorn, ten gevolge van het afgraven van het terrein voor de aanleg van een parkeergarage.

De amulet is min of meer rond en heeft een doorsnede van 6,0 tot 6,5 cm. Een kleine doorboring maakt het mogelijk om hem met een koordje om de hals te dragen. Op de ene zijde is met ingekraste lijnen een indeling in 5 x 5 vakken gemaakt, waarin een latijnse tekst is aangebracht, die zowel van links naar rechts als van boven naar beneden gelezen kan worden: SATOR / AREPO / TENET / OPERA / ROTAS (afb. 24). Het oudste voorbeeld van deze tekst is aangetroffen in Pompeji, doch uit de eeuwen daarna is legio voorbeelden uit Europa en het Nabije Oosten bekend. Vooral in de Middeleeuwen en de daarop aansluitende periode was de tekst populair. Over de precieze betekenis is men het niet eens. De meest voorkomende interpretatie luidt: ‘De schepper houdt de schepping in stand’, doch ook wordt de tekst vaak in verband gebracht met magie. Het gebruik van de tekst op amuletten met de bedoeling om boze machten af te weren, kwam veel voor. Dit voorwerp moet vermoedelijk ook zo geduid worden. Op de achterzijde is een ‘oneindige knoop’ voorgesteld, omgeven door drie vijfpuntige sterren en vier asterisken. Ook deze afbeeldingen zijn met magie in verband

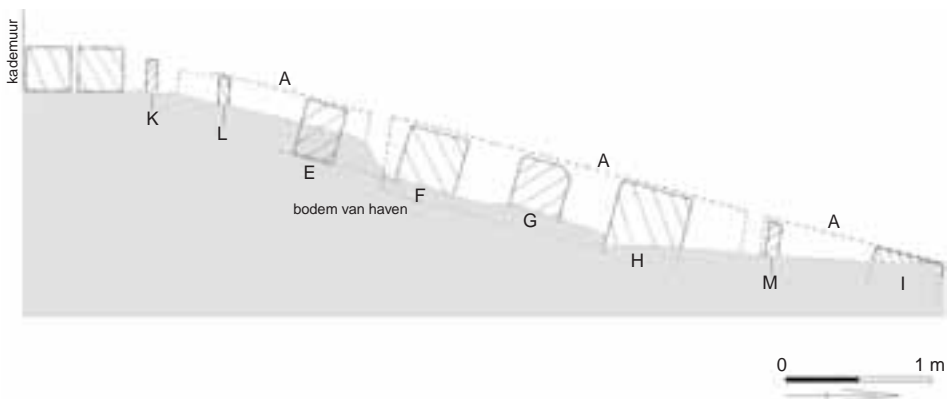
Afb. 24. Hoorn * Jeudje. De amulet (tekening: C. Aay).

te brengen. Gezien zijn oorspronkelijke herkomst kan de amulet gedateerd worden in de late 16de of 17de eeuw.

Gemeente Hoorn, Archeologische Dienst, T.Y. van de Walle-van der Woude

Medemblik * Scheepshelling | Op 6 en 7 maart 2001 heeft het Nederlands Instituut voor Scheeps- en Onderwaterarcheologie (NISA/ROB) een waardestellende verkenning uitgevoerd op de resten van een scheepshelling in de Westerhaven van Medemblik. Het onderzochte deel van de helling ligt in het water voor het oude hoofdgebouw van het Koninklijk Instituut van de Marine, aan de zuidzijde van de Westerhaven. Ter plaatse is een verspringing te zien van de meerpalen die parallel met de kade lopen. Vermoedelijk bevinden zich ook nog resten van de helling in de kade. Een aanwijzing hiervoor is het profiel; overal is dit verzakt, behalve in het verlengde van de hellingresten onderwater. Mogelijk hebben de houtresten van de helling verzakking van de grond tegen gegaan.

De onderzochte helling is 7 bij 3 m breed. Ze bestaat uit twee noord-zuid lopende rijen rechtopstaande planken van 4 tot 6 cm dik (afb. 25). De westelijke rij planken is aan de buitenzijde beplaat met bladkoper, mogelijk bedoeld om zware aangroei van schelpen en wieren te voorkomen. Aan de binnenzijde van deze rij bevindt zich een zware houten balk van 10 tot 12 cm breed en 50 cm hoog. Aan de oostzijde is deze balk verdwenen. Tussen deze rijen bevinden zich vijf parallel aan elkaar liggende zware (dwars-)liggers met een lengte van iets meer dan 2,5 m en een doorsnede tot wel 50 cm in het vierkant. De liggers zijn in de bodem verankerd doormiddel van verticaal 'ingelaten' balken. Het is niet bekend hoe ver deze balken, waarvan de bovenkant gelijk loopt met de liggers, de bodem insteken. Op een aantal plaatsen ontbreken de liggers. Doordat de verticale balken hier nog steeds aanwezig zijn, is het duidelijk dat ook hier zware liggers hebben gelegen. Op een lengte van 7 m waren er dus in totaal acht zware liggers. Ze zijn in het midden ongeveer 5 cm uitgehold over een breedte van 60 tot 70 cm. Hierover heeft vermoedelijk een tijdelijke goot gelegen. Over de goot, die werd ingevet, gleeed de slee waarop de kiel rustte bij het te water laten van het schip. Er is ook een zware ketting aangetroffen tijdens de verkenning. Deze hoort vermoedelijk bij de helling en was waarschijnlijk het laatste deel van de hellingtakel. De helling heeft een af-

Afb. 25. Medemblik * Scheepshelling. Langsdoorsnede van de aangetroffen helling (tekening: M. Manders, NISA).

schot (afloop) van 90 cm onder het wateroppervlak net buiten de meerpalen, tot 2,3 m bij de laatste ligger. De liggers zijn licht onder een hoek geplaatst zodat ze, ondanks het verloop, een vlak vormen. Dit is tevens het geval bij de zijschotten.

Er is een aantal oppervlaktevondsten geborgen. Al deze vondsten dateren uit de tweede helft van de 18de eeuw en/of het begin van de 19de eeuw. Er is geen duidelijke relatie tussen de vondsten en de helling. De voorwerpen kunnen zowel tijdens het gebruik van de helling als nadien in dit gebied terecht zijn gekomen. Wanneer we in de geschiedenis van het gebied rondom de Westerhaven duiken, dan is het toch mogelijk om een ruwe datering voor de helling geven. In 1631 werd de Westerhaven (of Wester Nieuwe haven) aangelegd. Op 21 april 1797 werd in een decreet van de Nationale Vergadering de haven van Medemblik als bewaar-, ligen werkplaats voor 's lands schepen van oorlog aangewezen. De Marinewerf werd in 1828 verplaatst naar Den Helder, waarna de haven weer gebruikt werd voor de civiele scheepvaart; de werven waren toen echter verdwenen. Er kon een houtmonster, afkomstig van een rechtopstaande plank van de oostelijke plankenrij, met behulp van dendrochronologie gedateerd worden. De boom waar het hout van dit monster van afkomstig is, moet zijn gekapt na 1778 na Chr. (met een marge van 6 jaar). De helling moet dus zijn gebouwd na 1778 en vóór 1828.

De afgelopen tijd zijn er meerdere werven rond de voormalige Zuiderzee opgegraven. De in 2000 onderzochte VOC-werf (met helling) in Amsterdam komt qua gebruikte, keurig op maat gemaakte onderdelen, enigszins overeen met deze helling. In Zaandam en Hoorn is scheepshout hergebruikt. Over het onder water liggende deel van hellingen is archeologisch nog maar zeer weinig bekend. Dit is tot op heden het enige, bij het NISA bekende, *in situ* (op de oorspronkelijke plek) liggende onderwater deel van een zogenaamde langshelling. De moeite waard om te behouden!

Lelystad, Nederlands Instituut voor Scheeps- en onderwaterArcheologie (NISA), M. Manders

Noorder Koggerland – Lambertschaag * Dorpskern | Door J. Vegelien te Lambertschaag werden vondsten gemeld, die hij op diverse plaatsen in West-Friesland had gedaan. Vermeldenswaard zijn twee voorwerpjes, die tevoorschijn kwamen uit verspreide bagger langs de kant van een sloot in Lambertschaag. Het eerste voorwerp betreft een benen touwspanner van 3,5 cm lengte en 0,4 cm dikte, voorzien van drie gaten. Zowel op boven- en onderzijde als op de rand zijn puntcirkels als versiering aangebracht (afb. 26). Het andere voorwerp is een klein loden gewichtje, door de vinder als 'Vikinggewichtje' aangeduid (determinatie R.J. Holtman). Dit voorwerpje is weliswaar door de vinder gemeld, doch niet in Hoorn getoond.

Gemeente Hoorn, Archeologische Dienst, T.Y. van de Walle-van der Woude

Oosthuizen * Etersheim | Duikers van de Historische Vereniging Oosthuizen hebben in samenwerking met het NISA gedoken naar het verdronken dorp Etersheim dat 400 jaar geleden werd verzwolgen door de Zuiderzee. Etersheim, dat nog te zien is op een kaart van Gerrit Dirksz. Langedijk van vóór 1632, was gelegen aan de zuidzijde van de Oosterkooog (ten zuiden van de 'kluft van Koole'). Het Reddingsstation Zeevang stelde de onderzoekers een

Afb. 26. Noorder Koggenland * Lambertschaag. Benen touwspanner (tekening: C. Aay).

reddingsboot beschikbaar, uitgerust met GPS (Global Positioning System), om de vindplaats te kunnen vastleggen. Na enig zoeken werd de juiste plaats gevonden en kwam de eerste vondst, een deel van een menselijke schedel, boven water. Verdere vondsten die gedaan werden waren diverse brokken natuursteen, plavuizen en middeleeuwse bakstenen. Een fraai bewerkte natuurstenen paal vormde een van de mooiste vondsten. Op de plek waar deze paal gevonden werd, bevond zich nog meer bewerkte natuursteen waaronder een hoeksteen. De gevonden materialen duiden op een rijk versierd pand. Even ten oosten van deze vindplaats werd een straatje onder een laag schelpen aangetroffen. Nabij deze plek werden diverse vloerdelen van natuursteen naar boven gebracht. Aan de rand van het onderzoeksgebied werd een L-vormige fundering aangetroffen met een breedte van 1,5 tot 2 m. Op oude kaarten is een kerk te zien aan de zuidzijde van het dorp waartoe de gevonden fundering kan behoren.

Historische Vereniging Oosthuizen, E. Schurink

Purmerend * Achterdijk 10 | Op het achterterrein van het perceel aan de Achterdijk 10 kon een beerput onderzocht worden. De eigenaar van het terrein had een laag grond van ongeveer 30 cm van het bestaande maaiveld laten verwijderen voor de geplande nieuwbouw en er zou niet dieper worden gegraven. Met toestemming van de eigenaar heeft de AWP hier een verkennend onderzoek gedaan, waarbij in het uitgegraven vlak de kraag van een beerput werd aangetroffen. De ronde put was opgebouwd uit halve rode bakstenen van het formaat 13 x 12 x 5 cm. De bovenlaag van deze put was gevuld met scherfmateriaal uit de 18de en 19de eeuw. De verdere inhoud beperkte zich tot wat scherfmateriaal en leerfragmenten uit de 16de tot en met de 18de eeuw.

Archeologische Werkgroep Purmerend (AWP), P. de Groot

Purmerend * Koemarkt 36-38 | Door de gemeente Purmerend is in 2001 aan het Archeologisch Diensten Centrum (ADC) te Bunschoten gevraagd het verwijderen van funderingen gelegen op een perceel aan de Koemarkt 36-38 archeologisch te begeleiden. Helaas had, vóór de afgesproken datum waarop de begeleiding zou aanvangen, een over-ijverige aannehmer alvast de helft van het terrein geschoond! Hierdoor is een groot deel van het bodemarchief op deze plek verloren gegaan. Het bouwrijp maken van het achterstuk van het terrein, grenzend aan de Plantsoenstraat 31-33, is met medewerking van enkele leden van de archeologische werkgroep Purmerend (AWP) en twee archeologen van het ADC wel begeleid. Tijdens het verwijderen van de resterende funderingen zijn uitsluitend resten uit de nieuwe tijd (17de eeuw en later) aangetroffen. In een afvallaag, circa 3 m vanaf de Plantsoenstraat aan de linkerkant, is een grote hoeveelheid scherven aangetroffen uit de 17de en 18de eeuw. Op de vraag of op dit terrein de restanten van het voormalige Urulaklooster aanwezig zijn, kan nog geen bevestigend antwoord worden gegeven.

Archeologische Werkgroep Purmerend (AWP), P. de Groot

Purmerend * Padjedijk 11 | Het onderzoek richtte zich op de locaties Padjedijk 11 en het achterterrein van het aangrenzende pand Padjedijk 9. Vanwege onduidelijkheid wat de eigenaar nu daadwerkelijk ging doen met het terrein, werd door de AWP besloten hier in ieder geval een noodonderzoek uit te voeren. Tijdens dit onderzoek werd een plavuizenvloertje aangetroffen tussen enkele 17de-eeuwse funderingen. Bij het verdiepen van de plek waar het vloertje had gelegen,

Afb. 27. Purmerend * Padjedijk 11. Vondsten uit de 16de en 17de eeuw (foto: P. de Groot).

is veel scherfmateriaal aangetroffen, waaronder een groot fragment van een puntneuskruik van rond 1500. Het verdere materiaal was te dateren van de 16de tot en met de 17de eeuw (afb. 27). Nadat het plan van de eigenaar iets duidelijker werd, is met de gemeente Purmerend overeengekomen dat hier een archeologisch onderzoek kan plaatsvinden in het jaar 2002.

Archeologische Werkgroep Purmerend (AWP), P. de Groot

Purmerend * Peperstraat 40 | Op het achterterrein van het perceel Peperstraat 40 is door de AWP noodonderzoek uitgevoerd. Het onderzoek beperkte zich tot het graven van enkele proefsleuven waarbij in het midden van het terrein een muur werd aangetroffen. Deze muur, opgemetseld met een rode baksteen met de maten 18 x 9 x 3 cm, kan in de 16de eeuw of vroege 17de eeuw geplaatst worden. Tijdens het verder vrijgraven van deze muur werden enkele boogfunderingen aangetroffen. Vanaf het maaiveld is er tot 1,2 m verdiept; het scherfmateriaal dat werd gevonden op deze diepte, zoals fragmenten van grappen en steengoed kannen, dateert uit de 16de eeuw. De rest van het terrein lag bezaaid met restanten van funderingen, voornamelijk van een gele baksteensoort uit de late 17de eeuw tot en met de 19de eeuw. Tevens werd er een houten afvalput aangetroffen van 1 x 1 m. In de 60-er jaren is deze vergraven bij het aanleggen van een riolering. Het overige aangetroffen scherfmateriaal stamt uit de 17de eeuw. Bij verdere bouwactiviteiten door de eigenaar werden er door de AWP twee beerputten gelocaliseerd die aan de Kromme Steeg grensden. Eén put was geheel gevuld met 19de-eeuws bouwafval. De andere put, waarin ongeveer nog een tiende deel van de oorspronkelijke vulling aanwezig was, kon geleegd worden. Van het aangetroffen scherfmateriaal konden enkele voorwerpen gerestaureerd worden zoals een majolica bordje, een grappe, een altaar- (of tulpen)vaasje en twee berkemeiers (glazen). De voorwerpen kunnen gedateerd worden in de late 16de eeuw en de eerste helft van de 17de.

Archeologische Werkgroep Purmerend (AWP), P. de Groot

Stede Broec * De Gouw | In opdracht van de gemeente Stede Broec heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau een onderzoek uitgevoerd naar de effecten van de voorgenomen aanleg van een baggerdepot aan De Gouw. Het betreffende perceel is onderdeel van een archeologisch monument. Uit onderzoek in de jaren '60 en '70 van de 20ste eeuw is gebleken dat in de bronstijd het gebied van het archeologisch monument intensief werd bewoond. Ook in het onderzoeksgebied zijn aardewerkscherven uit de bronstijd aangetroffen. Het in 2001 uitgevoerde onderzoek bestond uit een oppervlaktekartering en een booronderzoek, die duidelijk maakten dat de top van het voor de archeologie belangrijke niveau overal verstoord is (waarschijnlijk als gevolg van de herverkaveling en de huidige agrarische praktijk). De aanwezigheid van aardewerkscherven aan het oppervlak geeft aan dat in de ondergrond een (aangeploegde) archeologische vindplaats aanwezig is, daterend uit de bronstijd. Het eertijdse oppervlak en het bovenste deel van eventueel aanwezige grondsporen is naar verwachting sterk verstoord.

Archeologisch Adviesbureau RAAP, Daan Raemaekers

Texel * Den Burg | De gemeente Texel heeft Archeologisch Adviesbureau RAAP gevraagd een Aanvullende Archeologische Inventarisatie uit te voeren ten behoeve van het conceptbestemmingsplan 'Den Burg' (Molenaar 2001a). Het onderzoeksgebied ligt ten noorden van de Kadijksweg en ten westen van de Marsweg en heeft een oppervlakte van circa 19 ha. De grond in het onderzoeksgebied is in gebruik als grasland en akkerland. Het archeologisch onderzoek bestond uit een bureauonderzoek en een karterend booronderzoek; vanwege de begroeiing van het terrein heeft geen oppervlaktekartering plaats kunnen vinden. In totaal zijn 90 boringen gezet tot gemiddeld 1 m onder het maaiveld. Het onderzoek is uitgevoerd in juli en september 2001. De basis van de geologische opbouw van het onderzoeksgebied wordt gevormd door dekzand. De diepte waarop de top van dit dekzand is aangetroffen varieert van 0,25 tot 1,2 m onder het maaiveld. De laagst waargenomen hoogte van de top van het dekzand bedraagt 1,37 m onder NAP, de hoogste 1,47 m boven NAP. Tijdens het booronderzoek is geen keileem aangetroffen binnen 1,2 m onder het maaiveld.

Tijdens het karterend booronderzoek zijn in twee boringen aardewerkscherven uit de ijzertijd aangetroffen. Een aardewerkscherf is vermoedelijk afkomstig uit een recent aangebracht ophogingspakket en kan dus niet direct met archeologische resten in de ondergrond in verband worden gebracht. De andere aardewerkscherf daarentegen is waarschijnlijk afkomstig uit een archeologische vondstlaag of grondspoor in de top van het dekzand. Aan de buitenkant van deze scherf zijn vijf dunne, ondiepe lijnen zichtbaar. Vermoedelijk gaat het om een met een getande spatel ('kam') aangebrachte versiering. De hoogteligging van het dekzand rond deze boring (0,75-1,0 m boven NAP) lijkt goed overeen te komen met de gemiddelde hoogteligging van archeologische vindplaatsen uit de late bronstijd en later, namelijk rond 1,25 m boven NAP (Woltering 1994). Op basis van de resultaten van eerder uitgevoerd archeologisch onderzoek in het aangrenzende uitbreidingsplan 'De Mars' kunnen in het gebied grondsporen uit de midden- en late bronstijd, de ijzertijd en de nieuwe tijd worden verwacht (Peeters 1990). Teneinde meer inzicht te krijgen in de gaafheid, conservering, aard, omvang en diepteligging van de archeologische resten is een Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO) in de vorm van proefsleuven aanbevolen. Het vermoeden bestaat dat met name op de hoger gelegen delen van het dekzand grondsporen worden aangetroffen. Als begrenzing van deze hoger gelegen delen kan het gebied waar de top van het dek-

zand hoger ligt dan 0 m op NAP worden aangehouden. Het AAO zal ook moeten uitwijzen of er in de overgangszone naar de lager gelegen delen archeologische sporen in de top van het dekzand aanwezig zijn. In de lager gelegen delen van het dekzand kunnen sporen uit bijvoorbeeld het Mesolithicum of Laat-Paleolithicum worden verwacht.

Archeologisch Adviesbureau RAAP, C. Soonius

Texel * Oude Bleekerij | Bij het herinrichten van Natuurontwikkelingsgebied ‘De Negen Bunder’ en de ploeglanden nam de Historische Vereniging Texel het initiatief tot onderzoek naar de fundamenten van een ‘Bleekerij’ op een terrein dat in de volksmond bekend staat als ‘het klooster’ (Maas 2002). Zij kreeg medewerking bij het onderzoek van Staatsbosbeheer. Aangetroffen werden enige paalgaten, puin van verschillende bakstenen, vier woonlagen en een met scherven en beer gevulde sloot. Er werden schotels aangetroffen die dateren tussen 1600-1650. De oudste vondsten dateren van vóór 1600. Volgens historische gegevens is de blekerij in 1730 verkocht aan Jan Cornelisz. Bos die er een boerenbedrijf ging uitvoeren. Rond dezelfde tijd is de sloot gedempt.

Historische Vereniging Texel, I. Maas

Texel * Oudeschild | De gemeente Texel heeft Archeologisch Adviesbureau RAAP gevraagd een Aanvullende Archeologische Inventarisatie uit te voeren in het onderzoeksgebied bedrijventerrein Oudeschild II, eerste fase (Molenaar 2001 b). Het toekomstige bedrijventerrein ligt ten noordwesten van de bebouwde kom van Oudeschild. De totale oppervlakte van het onderzoeksgebied bedraagt 3 ha en de grond is in gebruik als grasland. Het archeologisch onderzoek bestond uit een bureauonderzoek en een karterend booronderzoek. Oppervlaktekartering heeft niet plaatsgevonden vanwege de begroeiing. Naar aanleiding van de resultaten van het karterend booronderzoek heeft, in overleg met de opdrachtgever, in het zuidoostelijke deel van het onderzoeksgebied een waarderend booronderzoek (AAI-2) plaatsgevonden.

Drie vragen waren van belang bij de uitvoering van het archeologisch onderzoek:

- 1) Hoe diep ligt het dekzand beneden het huidige maaiveld?
 - 2) Tasten de voorgenomen ingrepen het dekzand aan, en worden eventuele archeologische vindplaatsen daarmee aangetast?
 - 3) Wordt het grondwaterpeil verlaagd en worden daarmee archeologische vindplaatsen aangetast?
- Het onderzoek is uitgevoerd in juli en september 2001. Tijdens het onderzoek zijn geen archeologische resten aangetroffen. In het zuidoostelijke deel van het onderzoeksgebied was echter wel sprake van een hoger gelegen dekzandkop. In een aantal boringen in dit gebied is in de top van het dekzand een compleet podzolprofiel aangetroffen. De aanwezigheid daarvan kan een aanwijzing zijn dat de top van het dekzand intact is. De kans op het aantreffen van archeologische resten was voor dit gebied derhalve groter dan in de rest van het onderzoeksgebied. Om meer informatie te krijgen over die aanwezigheid is, in overleg met de opdrachtgever, besloten in dit deel van het onderzoeksgebied een waarderend booronderzoek uit te voeren, waarbij echter geen resten werden aangetroffen. Uit het booronderzoek is gebleken dat de top van het dekzand tussen de 0,4 en 2,15 m onder het maaiveld ligt. De gemiddelde hoogte van het dekzand bedraagt 0,9 m onder het maaiveld. Grondingrepen en verlagingen van het grondwaterpeil zullen geen archeologische resten aantasten.

Archeologisch Adviesbureau RAAP, C. Soonius

Texel * Waddenzee | Burgzand is de naam van één van de ondieptes ten oosten van Texel. Dit gebied maakte vroeger deel uit van de rede van Texel. Eeuwenlang was deze rede een uiterst belangrijk ankergebied. Hier werden de schepen met te grote diepgang voor de Zuiderzee geladen en gelost, of lag men in afwachting van goede wind om de uit- of thuisreis aan te vangen. Uiteraard heeft dit gebied de aandacht van de onderwaterarcheologen, omdat uit historische kronieken bekend is dat hier honderden schepen zijn gezonken. Sedert de jaren '80 klonken uit Texel geluiden door, dat rond het Burgzand ontzanding plaats vindt, waarbij inderdaad scheepsresten vrijspoelden. Een eerste scheepswrak is reeds in 1986 door het NISA verkend. Vanwege de gaafheid van het aangetroffen vondstcomplex en om verdere degradatie tegen te gaan, is het afgedekt met gaas en 6000 zandzakken. Het NISA had de handen toen al meer dan vol aan de lopende onderzoeken in het Scheurrak en het Molengat. In 1998, na afronding van de opgraving in het Scheurrak, richtte de aandacht zich opnieuw op het Burgzand en werd daar een tweede wrak verkend. In 1999 en 2000 werden nog eens negen posities gewaardeerd, zodat in een gebied van 2000 bij 1500 m nu elf posities zijn gewaardeerd. In deze eerste fase van verkennen wordt in het geheel niet gegraven, maar wordt alleen gekarteerd wat uit de bodem steekt. Dat is vaak vrij veel. Vragen die in zo kort mogelijke tijd moeten worden beantwoord zijn onder andere: Welke delen van het schip zijn bewaard gebleven en hoe liggen ze? Wat voor soort schip was het en wanneer is het gebouwd? Wat is bewaard gebleven van lading en uitrusting en kan aan de hand daarvan de datum van ondergang worden bepaald? Belangrijk is dat na die eerste verkenning een idee bestaat van het onderzoekspotentieel.

Voor het seizoen 2001 was besloten op twee van de elf verkende wrakken een aanvullend onderzoek uit te voeren, waarbij op gerichte plaatsen proefsleuven over het wrak zouden worden gegraven. Deze moesten nadere duidelijkheid verschaffen over wat er van constructie en lading bewaard is gebleven en hoe de opbouw van de vondstenlaag is. Eén van de wrakken staat bij de lokale duikers bekend als het watervatenwrak. Het zou gaan om een lichter, een klein type transportschip, vol met watervaten ter bevoorrading van schepen op de rede. Het bleek echter reeds tijdens de eerste verkenning het restant van een groot schip, gebouwd omstreeks 1743 en oorspronkelijk geladen met producten als koffie en nootmuskaat. Bij de proefopgraving werd bevestigd dat van dit schip alleen het onderste deel van de romp bewaard is en dat het een zwaar gebouwd schip is geweest. De doorsnede van het zaathout bedroeg midscheeps 68 x 42 cm! Van de lading is alleen de koffie nog in zijn oorspronkelijke verpakking aangetroffen, maar dat wel over de hele lengte van het schip. De muskaatnoten werden uitsluitend los in de wrakvulling gevonden, waardoor helaas niet kan worden vastgesteld hoe deze waren verpakt. De koffiebonen werden ongebrand vervoerd in grote vaten van een tropische hardhoutsoort en met een soort overdrukventielen van rietstengels voor het geval de boontjes zouden gaan gisten. Naast de volle tonnen had men ook lege tonnen in voorraad aan boord. Deze waren echter om ruimte te sparen uit elkaar genomen en als pakketten duigen, zogenaamde schoven, vervoerd. Deze waren tezamen met talloze korte, gekloofde stammetjes tropisch hout gebruikt om de vaten zo te stuwen, dat de lading op zee niet zou gaan schuiven.

Op de duigen werden allerlei merktekens aangetroffen met onder andere het brandmerk SD. In het midden van de 18de eeuw was Santo Domingo op het Caraïbische eiland Hispaniola de grootste koffie-exporteur ter wereld. Interessant is dat muskaatnoten tot in de 19de eeuw

uitsluitend op Banda (Molukken) werden verbouwd en dat de VOC haar handelsmonopolie voor dit product streng en met succes bewaakte. De muskaatnoten uit het watervatenwrak moeten dus hiervandaan afkomstig zijn, maar de vraag is of dat rechtstreeks was, of dat hier sprake was van secundair transport. In de verdere analyse zal onder andere worden uitgezocht of de koffiebonen inderdaad uit Santo Domingo kwamen of misschien ook uit Indonesië. Op Java vond in de 18de eeuw eveneens koffieproductie plaats, al kon die bij lange na niet concurreren met Santo Domingo. Bij dit onderzoek zullen zeker koffie-experts worden ingeschakeld, voor wie dit een bijzondere kans is meer te leren over de geschiedenis van hun product. Voor de goede orde: niets wijst er verder (vooralsnog) op dat dit een VOC-schip was.

Het tweede wrak staat lokaal bekend als het Poolse kanonnen wrak. Deze kanonnen, twaalf in getal, zijn vroeger al geborgen door sportduikers. Drie exemplaren met de naam van een Poolse koning (SIGISMUN/AVGVST/REX/POLO) en de jaartallen 1554 en 1560 zijn te bewonderen in het Maritiem en Juttersmuseum te Oudeschild. Tijdens de verkenningen werd duidelijk dat het een omgeslagen boord met twee dekniveau's en een klein deel van het vlak betrof. Het schip is flink onderslepen geweest en als gevolg daarvan in talloze delen gebroken en aangetast door de paalworm. Bij de eerste verkenning genomen dendro-monsters bleken dan ook niet dateerbaar. Er zijn dit jaar opnieuw monsters uit de constructie gezaagd, nu met meer succes: de datering wijst op een bouw in 1661, of kort erna. Ondanks de beschadigingen is veel te leren over de scheepsconstructie, maar vooral interessant is de aangetroffen lading halfproducten. Halfproducten zijn zo interessant, omdat die op het land nooit worden aangetroffen; bij aankomst werden ze meteen verwerkt tot een eindproduct. Een deel van de lading bestond uit hout: lange vurenhouten balken, korte gespleten eikenhouten plankjes, geprefabriceerde tonduigen en tondeksels en (aan de grens van een proefsleuf) een kaarsrechte, geschilde grenen stam, die mogelijk als mast was geladen.

Tevens waren diverse partijen textiel aan boord. Aan de hand van de aangetroffen textielloodjes kan veel worden geleerd over de herkomst en de kwaliteit van de stoffen. Eén type textiellood droeg het jaartal 1651 en verwees naar koning Frederik III van Denemarken (1648-1670). Een ander type maakt onderscheid tussen de kwaliteiten 'FEIN-FEIN' of 'SVPER-FEIN'. Een restant van een vat met textiel werd geborgen en andere vaten zijn bemonsterd. Verder werden diverse kleine, soms bijzondere partijen aardewerk gevonden, waaronder 18 verschillende, puntgave Westerwaldkruiken. In één enorme, dikwandige en grofgemagerde pot stond een Spaanse tekst gekrast met jaartal: 1662 (afb. 28). Over het hele wrak liggen kelderflessen met tinnen dop die, hoewel in scherven, toch complete informatie bieden. Op een enkele plek zijn ze per zes in hun oorspronkelijke houten kistjes gezien. Een voorraad Goudse kleipijpen met als hielmerk EB wijst op ondergang in waarschijnlijk het laatste kwart van de 17de eeuw (afb. 29). Diverse (gebruiks)voorwerpen als koperen kandelaars, een cardanisch (via twee ringen horizontaal) ophangbaar olielampje, messing en tinnen vaatwerk, musketpistolen, navigatie-instrumenten en nog veel meer interessante zaken geven een gedetailleerd beeld van het leven aan boord.

Wat betreft de partij oude en beschadigde Poolse kanonnen moet geconcludeerd worden dat ze bedoeld waren als grondstof om bijvoorbeeld nieuwe kanonnen van te gieten. Er waren nog veel meer metalen halfproducten aan boord: baren lood, vaatjes kopererts, vaatjes vertind bladijzer, rolletjes bladmessing (afb. 30), bundels getrokken messingdraad etc. Ver-

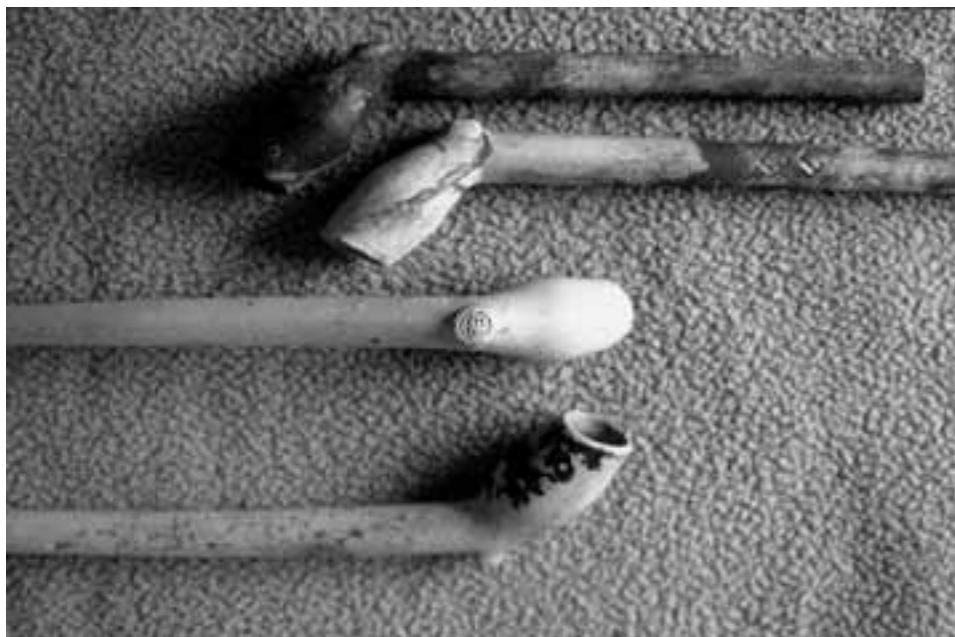
dere analyse van de aangetroffen vondsten zal nog een hoop nieuwe interessante zaken aan het licht brengen en de potentie voor verder (veld-) onderzoek is groot.

Na de grote verkenningen is nog een aantal korte acties ondernomen. Op een drietal posities, waar garnalenvissers vastlopers hadden gemeld, is kort gezocht. Er werd niets gevonden en omdat de nauwkeurigheid van de posities twijfelachtig was, is er niet te veel tijd aan besteed. Het vondstcomplex, dat in 1986 is afgedekt met 6000 zandzakken, is kort geïnspecteerd. Vorig jaar had het NISA hier zeer uitgebreid gekeken en geconstateerd dat er in een nieuwe slijpgeul een nieuw deel van het schip (voorschip inclusief steven) was komen bloot te liggen. Dat is nu in één dag duiken afgedekt met grote lappen gaas om te proberen zand te vangen en vast te houden. Een vorig jaar verkend wrak, dat toen nog in goede conditie was, kon toen slechts provisorisch worden afgedekt met gaas. Dit jaar is gekeken hoe dat heeft gewerkt. Daarbij werd vastgesteld dat het wrak goed is geraakt door een visser, waarbij een aantal dekbalken is omgetrokken en versplinterd. Nog hoog uit de bodem stekende dekbalken zijn door het NISA afgezaagd en de hele site is nu afgedekt met 450 m² gaasdoek om complete inzanding te bewerkstelligen.

Tijdens en na hun bezoek aan de wrakken, doen de NISA-duikers er dus alles aan om de resten zo goed mogelijk te beschermen tegen verder fysiek verval. Ze zien zaken soms namelijk letterlijk van dag tot dag onder de handen vrijspoelen. Enkele wrakken steken inmiddels als een enorme bult boven de omringende zeebodem uit met geconstateerde hoogteverschillen van tot wel 5 m. Het hout zelf steekt soms wel 2 à 3,5 m uit de bodem. Omdat de paalworm hout, dat boven de zeebodem uitsteekt, in korte tijd opvreut en er ook steeds gevaar bestaat, dat vissers met hun tuig vast lopen in de obstakels, wordt geprobeerd door

Afb. 28. Texel * Waddenzee. Een fragment van een enorme, grof gemagerde, aardewerken kruik met een naam en een jaartal: 'Vicente Rodes heeft mij gemaakt in 1662' (foto: Hans Schraal, NISA).

Afb. 29. Texel * Waddenzee. Kleipijpjes met hielmerk 'EB' (foto: Hans Schraal, NISA).

Afb. 30. Texel * Waddenzee. Rolletjes bladmessing (foto: Hans Schraal, NISA).

afdekking met gaas en zandzakken nieuwe inzanding te bewerkstelligen. Ook voor het tere vondstmateriaal is dat uiteraard beter. Uit ervaring blijkt dat dat soms goed werkt, waardoor tijd gewonnen wordt voor ander onderzoek, maar in het geval van een zó extreme uitslijping rondom de wrakken, als in het Burgzand plaatsvindt, kan het succes maar zeer gedeeltelijk zijn. Dan dreigt er weer een stukje bodemarchief onder water verloren te gaan.

Lelystad, Nederlands Instituut voor Scheeps- en onderwaterArcheologie (NISA), Arent Vos

Velsen – Velsersbroek * Zadelmakerstraat | Tijdens de aanleg van twee bouwputten voor kantoorgebouwen aan de uiterste westrand van het bedrijventerrein Broekerwerf werd de mogelijkheid geboden om waarnemingen te doen. Voorafgaand booronderzoek had inzicht in de bodemopbouw gegeven, zodat een selectie van cultuurlagen kon worden gemaakt die nader vlaksgewijs onderzoek behoeften. De putten waren in aardkundig opzicht gesitueerd aan de uiterste oostgrens van de Oude Duinen gedurende de brons- en ijzertijd. Openvolgende stuifzandtongen wiggen hier uit in het veen van strandvlakte en Oer-IJ estuarium. De basis van de putten werd rond 3 m beneden NAP aangelegd in zeer fijn zandige en zavelige getijdenafzettingen (Calais IV) die in het Late Neolithicum vanuit dit estuarium waren afgezet tot op een maximale hoogte van ongeveer 1,9 m beneden NAP. Na het uitdoven van de directe getijdeninvloed werd de verlanding gecompleteerd met een door de wind vormgegeven zacht glooiend duinlandschap. Op plaatsen waar het duinzand hoger dan circa 50 cm boven de getijdenafzettingen reikte, ontwikkelde zich een opvallend sterke bodem (podzolering). Dit geeft aan dat het landschap onder invloed van begroeiing in meer eeuwen gestabiliseerd raakte. Een paar kleine vondstloze kuilen, houtskoolspikkels en een enkel aardewerkfragmentje hingen met dit loopvlak samen.

Onder invloed van de relatieve zeespiegelrijzing vormde zich gedurende de vroege bronstijd een pakket rietzeggeveen in de lagere delen van het landschap. Met name de basis van een ondiep duindal dat door de zuidelijke put werd aangesneden, raakte geleidelijk aan opgevuld. Vervolgens werd een kleilaag met een maximale dikte van 20 cm op het veen afgezet. Dat getuigt van een hernieuwde invloed van de zee. De klei is herkenbaar tot een maximale hoogte van 1,4 m onder NAP. Ter plaatse is de laag niet gedateerd, maar wel meermalen in de nabijheid. Hieruit blijkt dat de overstromingen plaatsvonden tegen het einde van de vroege bronstijd en in het eerste deel van de midden-bronstijd (Duinkerke o). De verandering in de waterhuishouding heeft zonder twijfel een verbeterde afwatering tot gevolg gehad. Bovendien werd kort nadat de eerste klei was afgezet een sloot gegraven in het diepste deel van het zich zuidwest-noordoost strekkende duindalletje, tot net in het onderliggende zand. Haaks op deze hoofdsloot werden aan weerszijden hellingopwaarts dwars-slootjes in het veen aangelegd. Een enkele zijslot is door de kleilaag heen gegraven vanuit het veen dat de kleilaag bedekt. Dit maakt tezamen met de variatie in oversnijdingen duidelijk dat de aanleg van het slotenstelsel in meerdere fasen heeft plaatsgevonden. Deze configuratie van sloten maakt het aannemelijk dat de makers doelbewust de verkleining van het natte areaal nastreefden. Een dergelijk actief landschapsbeheer gaat een stap verder dan het ‘passief’ afvoeren van overtollig water, waartoe in deze situatie één sloot zou volstaan.

Het tweede vlak dat op deze plek aandacht verdient, bevindt zich binnen beide onderzoekte putten op een huidige hoogte van 0,35 m boven NAP tot circa 0,2 m onder NAP. Dat is

ongeveer 1,15 m beneden maaiveld. Het betreft de basis van een cultuurlaag die tot stand kwam rond het begin van de jaartelling. De ondergrond van dit leesbare vlak wordt gevormd door een stuifzandpakket dat in noordoostelijke richting uitwigt in het bovenste deel van het veen. Ook de bijbehorende cultuurlaag gaat in noordoostelijke richting over in veen. Op dit vlak onderscheiden zich minimaal vier kaveloriëntaties. De jongste drie daten uit de Middeleeuwen en nieuwe tijd en snijden in vanuit hoger gelegen niveaus. Zij onderscheiden zich behalve door hun andere maateenheid en strekkingsrichting vooral door hun afwijkende opvulling. Deze is namelijk veel rijker aan organische stof, of bestaat uit klei (IJ-oeverklei; Duinkerke 3b). De cultuurlaag en de bijbehorende kavelstructuren ontstonden in de Romeinse tijd (mogelijk eerder), gezien een drietal goed te dateren metaalvondsten. Het betreft Romeins riembeslag, in de vorm van een schijf verzilverd bronsblik, voorzien van een concentrisch reliëf en versiering, met een doorsnede van 3,7 cm. Het gaat waarschijnlijk om paardentuig, daterend uit de 1ste eeuw na Chr. Ook eenderde deel van een bronzen armband met versierde knop stamt waarschijnlijk uit de 1ste eeuw na Chr. De derde te dateren vondst is een Romeinse kniefibula met halfronde kopplaat (Nordisch-Panonisch) die voorkomt vanaf 125 na Chr. tot 270 na Chr. (aanvullende determinatie en de datering: A. Bosman, ROB).

De kavelstructuren bestaan uit smalle, ondiepe sloten of greppels, met oorspronkelijk een breedte van 0,5 m en een diepte van circa 0,4 m. Zij omsluiten perceeltjes met afmetingen van meestal 4,5 m lengte en een breedte die varieert tussen 1,7 m en 3,0 m. Duidelijk is dat het beeld wordt gecompliceerd door de meervoudige aanleg. De kaveloriëntatie, die is gekoppeld aan de natuurlijke landschapshelling van de periode, bleef consequent NNW-ZZO en WZW-ONO. Aan de oostzijde van de noordelijke put, waar het onderliggende zandpakket uitwigt, buigt een enkele sloot mee met de begrenzing en volgt verder de hoogtelijn. De andere slootjes werden niet verder doorgezet en stopten zodra ze enkele meters in het voormalige moeras staken. Het moeras fungeerde dus als plaatselijke drainagebasis.

Gemeente Velsen, Wim Bosman

Vogelenzang-Bloemendaal * Vogelenzangse Duinweg 4 | Aan genoemde weg werd een bouwput geïnspecteerd. In de wanden van de put was een cultuurlaag zichtbaar, gelegen onder een veenlaag, die aan de onderzijde sporen vertoont van mogelijke menselijke activiteit (een akker?). De cultuurlaag vertoont veel overeenkomsten met een soortgelijke laag die werd aangetroffen tijdens een archeologisch onderzoek in 1966 bij de Tweede Doodweg (circa 1,5 km zuidelijker); daarin werd aardewerk van de Hilversumcultuur (circa 1500-1000 voor Chr.) aangetroffen.

Archeologische Werkgroep Haarlem, A. Numan & T. Nieuwenhuizen

Waterland | De provincie Noord-Holland heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau opdracht gegeven een archeologisch bureauonderzoek uit te voeren ten behoeve van het Streekplan Noord-Holland Zuid met de nadruk op het veenweidegebied binnen de regio Waterland (Soonius e.a. 2001). De bewoningsgeschiedenis van de regio Waterland begint in vergelijking met de omliggende regio's relatief laat. Pas in de Late Middeleeuwen (vanaf circa 1000 na Chr.) wordt het gebied, dat in deze periode voornamelijk uit hoogveenkussens bestaat, voor landbouw geschikt gemaakt door het graven van afwateringsystemen. Bewo-

ning vindt voornamelijk plaats op kleine, uit veen- en/of kleiplaggen opgebouwde huisterpjes. Na verloop van tijd worden de ontginningen van het hoogveen steeds grootschaliger en gestructureerder en ontstaat de karakteristieke lintbewoning. Rond de 13de en 14de eeuw, het begin van de historische periode, is vrijwel de gehele regio in cultuur gebracht en treden veranderingen op in de nederzettingslocaties en -typen. Deze veranderingen houden vermoedelijk verband met een economische heroriëntatie, waarbij een accentverschuiving plaatsvindt van landbouw naar handelsactiviteiten.

Het archeologisch bureauonderzoek had tot doel op basis van wetenschappelijke argumenten en de huidige beschikbare archeologische, historisch-geografische en fysisch-geografische gegevens een breed, wetenschappelijk kader op te stellen. Daarnaast heeft de provincie benadrukt dat het van groot belang is om te weten in hoeverre het bodemarchief in het onderzoeksgebied door bodemingrepen is aangetast of wordt bedreigd. Hierbij spelen met name peilverlaging en peilverhoging een rol. Uit monitoringonderzoek (Exaltus i.v.) blijkt dat het zo goed mogelijk duurzaam behouden en beschermen van archeologische waarden binnen het onderzoeksgebied maatwerk vereist. Per gebied en per uit te voeren scenario van grondgebruik zal moeten worden bekeken wat de beste strategie is. Voor die gebieden waar de archeologische waarden direct door bodemingrepen worden bedreigd en beschermende maatregelen niet mogelijk zijn, zal informatie door middel van opgravingen moeten worden veiliggesteld. Tot slot zijn er leemten in kennis geformuleerd, die richting kunnen geven aan toekomstig onderzoek.

Archeologisch Adviesbureau RAAP, C. Soonius

Weesp * Het Loosje | De heer IJsendijk van de gemeente Weesp meldde de vondst van een waterput die aangetroffen was tijdens het bouwrijp maken van een stuk grond aan de Blomstraat. Tijdens deze werkzaamheden stootte de kraanmachinist de top van het putgewelf kapot waarbij de put zichtbaar werd (afb. 31). De put bleek gemetseld van rode baksteen (formaat 18,5/9 x 7 x 3,5 cm) met schelpkalkspecie in koppenverband. De binnenzijde van het tongewelf was met schelpkalk afgestroken. Na het leegpompen van de put die vol water stond, kon deze worden onderzocht. De put heeft inwendig een maximale doorsnede van 2,2 m. In de wand zijn op verschillende niveaus kortelinggaten uitgespaard. Op 3,6 m beneden de putrand is nog een korteling aanwezig. Het hout is tweezijdig gekantrecht en heeft een doorsnede van 10 x 7 cm. De bodem van de put kon vanwege de waterstand niet worden bereikt, maar de diepte bedraagt meer dan 5 m. In de put zijn, op de restanten van de ingevallen koepel na, geen vondsten gedaan. Onderin lag een laag slap grijs zand met een enkel schelpje. In de put was een loden pijp ingebracht met een doorsnede van 15 cm. Na een uitgebreid onderzoek van de put is geadviseerd aan de grondeigenaar en de gemeente om de put niet te verwijderen maar te behouden *in situ* en vol te storten met schoon zand. Archiefonderzoek zal misschien uitsluitsel geven over de functie van deze uitzonderlijk grote waterput, maar de bierproductie waarop de economie van Weesp vanaf de 16de eeuw gebaseerd was (Koolbergen 1982) is een mogelijkheid.

Voor het overige terrein is geadviseerd om tijdens het bouwrijp maken de mogelijkheid te geven voor archeologische begeleiding. Er zijn wat scherven gevonden van 17de- tot 19de-eeuws aardewerk en een deel van een schoen (model en periode nog onbekend). Teminste vanaf de 19de eeuw is hier continu bebouwing geweest (gemeentekaart Weesp anno 1867).

Afb. 31. Weesp * Het Loosje. Onderzoek in de drooggelegde waterput (foto: J. Roefstra).

Voordien komt op deze plek vanaf de 14de eeuw reeds sporadisch bebouwing voor. Dit blijkt uit de kaarten van Van Deventer (tweede helft 16de eeuw), L.J. Sinck (1613 en 1619) en J. Blaeu (1649). Op de kaart van Sinck staan aan de noordzijde van de stad drie molens afgebeeld; twee aan de Vecht en één iets meer oostwaarts. De kaart van Blaeu (1649) is op dit punt gedetailleerder, omdat daar behalve de twee molens aan de Vecht tevens twee lange woonhuizen aan de Herengracht zijn aangegeven met daarachter een huis/opstal, in het noorden grenzend aan een ander huis. Deze twee huizen staan weer verspringend aan elkaar getekend. Het gehele gebied staat aangegeven als tuinbouw c.q. boomgaard. Dankzij de steun en medewerking van de gemeente Weesp en Ter Haar Holding BV was het mogelijk om de put te behouden en het terrein te onderzoeken.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten, W. Blazer & J. Roefstra

Wervershoof* Zwaagdijk-Oost | In opdracht van Tweekant BV heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in maart 2001 een verkennend archeologisch onderzoek uitgevoerd in het uitbreidingsgebied van bedrijventerrein Zwaagdijk-Oost. Het bestaande bedrijventerrein ligt ten oosten van de Markerwaardweg en wordt ten westen van deze weg uitgebreid. Een deel grenzend aan de Westfriisaweg is al gereed. De thans geplande uitbreiding ligt ten noorden hiervan en heeft een omvang van circa 26 ha. Bekend is dat zich in het plangebied resten bevinden van een nederzetting uit de late bronstijd (terrein van hoge archeologische waarde). Doel van het verkennende onderzoek was het (globaal) in kaart brengen van de mate van bodemverstoring in het plangebied en de gevolgen die dit heeft voor de kans op het aantreffen van goed geconserveerde resten. Het plangebied kenmerkt zich door een afwisseling van zandige/zavelige kreekruigen en kleiige komgebieden. Het veldonderzoek heeft aange-

toond dat de ruilverkavelingen in de jaren '70 de natuurlijke bodemopbouw slechts in geringe mate hebben aangetast. Dit betekent dat grondsporen hier waarschijnlijk nog in goede staat verkeren. Het noordelijke deel lijkt het best bewaard te zijn gebleven, zoals onder meer blijkt uit de prehistorische greppel die in een ontsluiting is waargenomen. Het zuidelijke deel van het terrein is relatief sterker aangetast door diepe vergravingen en egalisatiewerkzaamheden. Toch duiden de in de akker waargenomen verkleuringen en het intacte bodemprofiel in één boring er op dat ook hier delen van de vindplaats redelijk tot goed geconserveerd zijn. Uit het westelijke deel van het plangebied waren voorafgaand aan het onderhavig onderzoek geen vindplaatsen bekend. De oppervlaktekartering en het booronderzoek in dit deel leverden één vindplaats op die waarschijnlijk dateert uit de bronstijd. Het is goed mogelijk dat zich in het westen van het plangebied meer vindplaatsen uit de bronstijd bevinden. Omdat dergelijke vindplaatsen vaak vondstarm zijn, zijn zij met behulp van booronderzoek moeilijk te localiseren. Gezien de geringe verstoringsgraad zullen archeologische resten in het westen van het plangebied redelijk tot goed geconserveerd zijn. Voor het plangebied is een Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO) aanbevolen in de vorm van proefsleuven. Dit is in 2002 door het AAC uitgevoerd.

Archeologisch Adviesbureau RAAP, A. Tol

Wieringen * Westerklijf II | De laatste jaren is de archeologie verrijkt door een aantal spectaculaire zilvervondsten bij Westerklijf daterend uit de Viking-periode, die afkomstig blijken zijn van twee afzonderlijke zilverschatten, respectievelijk Westerklijf I en Westerklijf II genoemd. In januari 2001 werd door de heer C. Lont uit Hippolytushoef met de metaaldetector opnieuw een zilvervondst gedaan op hetzelfde perceel grasland waar de eerdere vondsten, behorend tot de twee verschillende zilverschatten, gedaan werden. De laatste vondst werd gedaan vlak bij de vindplaats van de vondst Westerklijf I (1999) die bestond uit 18 fragmenten van zilverbaren en sieraden, een complete zilverbaar, 20 Karolingische munten, en 62 Arabische dirhems, waarvan 36 opzettelijk gefragmenteerd (bij elkaar 320 gram zilver), alsmede een handvol scherven van een klein Badorf-potje.

De nieuwe vondst van 2001 bestaat weer uit hakzilver, fragmenten van zilverbaren en sieraden, Arabische munten (ook deels hakzilver), Karolingische denarii en een Karolingische muntfibula, in totaal 129 gram zilver. Daarbij werden weer scherven van een Badorf-potje gevonden. Gezien de overeenkomst in de vondstomstandigheden, de samenstelling van de vondsten uit 1999 en 2001, de datering van de munten en de aardewerkscherven van de beide vondsten is er hier sprake van twee bijeen horende vondsten, die tezamen één zilverschat vormen van 449 gram, de zilverschat Westerklijf II (afb. 32). Ook de nieuwste vondsten werden verworven door de gemeente Wieringen ten behoeve van het museum 'Het huis van de Aarde' en zijn thans tijdelijk te bezichtigen in het Gemeentehuis te Hippolytushoef, zodat de gehele vondst Westerklijf II voor Wieringen behouden blijft.

De vondst uit 2001 betreft:

Aardewerk: Scherven van hetzelfde kleine Badorf-potje als gevonden in 1999. Een halsfragment paste aan een fragment van de vondst 1999, zodat wel vaststaat dat beide vondsten bijeenhoren en als één geheel gedeponereerd zijn. Het zeer kleine potje van het type Dorestad W IVC heeft een halsopening van slechts 7 cm, en moet juist groot genoeg geweest zijn om de 449 gram zilver van beide vondsten in op te bergen.

Niet numismatisch zilver: Zes fragmenten hakzilver, waarvan vijf fragmenten van meest kleine,

op doorsnede afgerond driehoekige of trapeziumvormige zilverbaren en een stukje bandzilver met ingestempelde kleine kruisjes, mogelijk afkomstig van een armband.

Arabische munten: 33 Arabische munten waarvan ongeveer de helft opzettelijk gefragmenteerd is. Eén exemplaar is een duidelijke imitatie van een munt met alleen concentrische cirkels en een centrale punt.

Karolingische munten: 19 denarii. Vier denarii van Lodewijk de Vrome (814-840) en een van Lotharius I (840-855) met op de keerzijde het CHRISTIANA RELIGIO-omschrift, een op naam van Lodewijk de Vrome geslagen met een tempeltje en DORESTAD-omschrift op de keerzijde, negen van Lotharius van het DORESTAD-type met de naam over drie regels in het veld. Twee denarii van Lotharius zijn geslagen te Milaan, evenals de vermoedelijk jongste munt, een wat grotere dunne denarius van keizer Karel de Kale geslagen te Milaan die dateert van 875-877. Twee eveneens zeer dunne fragmenten van vermoedelijk ook te Milaan geslagen munten dateren mogelijk uit ongeveer dezelfde tijd (determinatie in samenwerking met B.J. van der Veen, KPK).

Muntfibula: Een zilveren muntfibula met dubbele parelrand. De zilveren munt is een solidus-imitatie van Lodewijk de Vrome met buste van de keizer en profile naar links. Op de keerzijde met kruis en krans is nog een aangesoldeerd restant van een voetje van de naaldhouder aanwezig.

De datering van de munten wijkt niet af van het in 1999 gevonden deel van de schat. De jongste Karolingische munt is van 877 en de jongste Arabische munt van de 1999-vondst van 872 blijft de jongste. Dat betekent dat de datering van de gehele zilvrvondst gehandhaafd blijft en dat de totale vondst in het begin van de jaren '80 van de 9de eeuw in de grond zal zijn geraakt. De datering van de overige bestanddelen van de vondst komt daarmee overeen.

De zilverschat Westerklijf II bestaat nu in totaal uit een zilverbaar, 24 niet-numismatische zilverfragmenten van baren en sieraden, 95 Arabische munten grotendeels gefragmenteerd, 39 Karolingische munten en een muntfibula. Westerklijf II heeft evenals Westerklijf I een uitgesproken Scandinavisch karakter, maar nu (zoals al in de signalering van de vondst uit 1999 in deze kroniek werd vastgesteld) op grond van geheel andere kenmerken, namelijk: de hoeveelheid ongemunt zilver, dat bovendien grotendeels afkomstig is van Scandinavische zilverbaren en sieraden, de aanwezigheid van een groot aantal Arabische munten uit het Nabije Oosten, de hoeveelheid opzettelijk gefragmenteerd zilver en tenslotte de toetssporen op het zilver veroorzaakt door kepen, deuken en buigen. De Karolingische munten in de schatvondst vertonen geen toetssporen en zijn niet gefragmenteerd; ze zijn waarschijnlijk later in onze streken toegevoegd.

De aanwezigheid van kleinere zilveren objecten en fragmenten in Westerklijf II is kenmerkend voor de veranderende rol van zilver in het economische verkeer in Scandinavië. Het toenemend voorkomen van hakzilver in Scandinavië vanaf de late 9de en vooral in de 10de eeuw wijst op het gebruik van zilver als gewichtgeld, ook voor kleinere transacties. Omdat een sterk koninklijk gezag dat munten uitgeeft waarvan gewicht en kwaliteit door de koning gegarandeerd worden, in Scandinavië ontbreekt, wordt zilver (in welke vorm dan ook) gewogen en getoetst bij transacties. Munten worden er niet geteld maar gewogen. De gebruikssporen op het Westerklijf-zilver, kerven en deuken om de kwaliteit van het zilver te toetsen, wijzen op de functie van gewichtgeld. De zeer vroege datering van de zilverschat Westerklijf II bewijst dat het Scandinavische gebruik van hakzilver en van Arabische munten ouder is dan tot nu toe werd aangenomen en al in de jaren 70 van de 9de eeuw in Scandinavië in zwang was.

De zilverschat Westerklijf II kan gezien worden als het verzamelde kapitaal van een Scandinaviër en is een afspiegeling van het in Scandinavië in omloop zijnde gewichtsgeld. De vondst staat daardoor

Afb. 32. Wieringen * Westerklijf II. De zilvervondst Westerklijf II uit 1999 en 2001 (foto: M. Ijdo & A. Dekker, Amsterdams Archeologisch Centrum).

in sterk contrast met de circa 30 jaar oudere vondst Westerklijf I, die met haar complete sieraden en zware baren meer kenmerkend is voor de traditionele, oudere Scandinavische schatvondsten waarbij de sociale functie belangrijker is. Met haar dubbele datering door Arabische en Karolingische munten behoren beide vondsten tot de alleroudste muntgedateerde Scandinavische schatvondsten en vormen een belangrijke bron voor de studie van de sociaal-economische functie van het zilver in Scandinavië. Het contrast tussen de Wieringer zilvervondsten en het dateringsverschil (30 jaar) maakt duidelijk dat er twee verschillende Scandinavische eigenaren moeten zijn geweest. De datering van de beide zilverdepots wijst erop dat er in de periode circa 850 tot circa 882 op Wieringen meerdere Denen verbleven. De dateringen vallen samen met het begin en het einde van de periode waarin Deense Noormannen onder leiding van Rorik en Godfried het voor het zeggen hebben in westelijk Frisia. Beide zilverdepots zijn in verband gebracht met deze Deense overheersing en worden geïnterpreteerd als het zilver van twee Denen dat werd meegenomen uit het noorden omdat men van plan was zich voor langere tijd in Frisia te vestigen. Daartoe werd de kans geboden door Roriks belening met gebieden in westelijk Frisia door keizer Lotharius I in 850, waarna in 882 de gewelddadige dood van Roriks opvolger Godfried een eind maakte aan de Deense invloed.

De tweede Scandinavische zilverschat Westerklijf II brengt de op grond van Westerklijf I veronderstelde Deense vestiging op Wieringen nog dichterbij. Scandinavische schatvondsten komen buiten gebieden waar zij zich vestigden niet voor en Arabische munten uit het Nabije Oosten in West-Europa nauwelijks. De aanwezigheid van Denen op Wieringen wordt opnieuw onderstreept door drie nieuwe vondsten van Arabische munten, zodat het totaal nu op zes zilveren dirhams komt, verspreid gevonden over het hele eiland. Zowel de datering als de herkomst van deze losse vondsten komen overeen met die van Westerklijf II-munten. De zilverschat Westerklijf II en de recente dirham-vondsten leveren nieuwe archeologische argumenten voor de discussie over vestiging van Denen in westelijk Frisia tijdens de periode van Deense invloed.

Zaanstad * Archeologische dienst | Binnen de gemeente is archeologie ingebracht binnen een aantal bestemmingsplannen en andere ruimtelijke ordeningsplannen. Verscheidene bouwplannen zijn bekeken op hun consequenties voor het bodemarchief. Vooral terreinen langs de Zaan blijken vaak dermate zwaar vervuild te zijn dat afgezien wordt van graven in de bodem en het bodemarchief door de vervuiling wordt beschermd. De inrichting van het archeologisch depot heeft vertraging ondervonden door de aanwezigheid van asbest; naar verwachting zal pas in 2002 de renovatie van het gebouw zijn afgerond. Tevens is een begin gemaakt met het aanschaffen van een basis-opgravingsuitrusting voor kleine onderzoeken. Op vrijdag 19 oktober is door de Stichting Centrum Historische Instellingen (SCHI) in samenwerking met de gemeente Zaanstad in het Zaans Museum het congres 'Hollanders uit en thuis' georganiseerd. Het onderwerp van dit congres, dat zowel door historici als archeologen werd bezocht, was de 17de- en 18de-eeuwse Nederlandse expansie overzee. Zowel historische, bouwkundige als archeologische onderzoeken kwamen aan bod. In 2002 zal de congresbundel verschijnen.

Zaanstad – Assendelft * Saendelft | Het meest ingrijpende bouwproject binnen Zaanstad is de VINEX-locatie Saendelft in Assendelft. In de tweede helft van de jaren '90 is daar door de Universiteit van Amsterdam onderzoek gedaan naar resten van ijzertijdbewoning. Dit onderzoek is inmiddels afgesloten. In de afrondende fase van het project Saendelft zijn in 2001 enige terreinen langs de Noorderweg bouwrijp gemaakt. Tijdens het onderzoek van de Universiteit konden deze percelen niet worden onderzocht. Een veldverkenning in juli 2001 door de gemeentelijk archeoloog en leden van de AWN afdeling Zaanstreek, Waterland en omstreken wees uit dat ook op dit terrein resten aanwezig waren van ijzertijdbewoning. Diverse concentraties aardewerk uit de late ijzertijd werden op de percelen aangetroffen. Het was helaas niet mogelijk deze vindplaatsen verder te onderzoeken. Ze zijn met een dikke laag zand afgedekt waarop nieuwbouwwoningen verrijzen. Door deze manier van bouwen is het aannemelijk dat de vindplaatsen niet zwaar worden verstoord. Het gebied blijft ondanks de recente bebouwing daarom van archeologische waarde.

Gemeente Zaanstad, Dienst Archeologie, P. Kleij

Zaanstad – Krommenie/Assendelft * Poort Clamdycke | Rond Station Krommenie/Assendelft wordt het bouwplan Poort Clamdycke ontwikkeld. In dit gebied zullen in de toekomst kantoren, woningen en een school verrijzen. De gemeentelijk archeoloog heeft tussen 5 september en 10 november 2001 samen met tijdelijk assistent G. Graas een verkennend booronderzoek uitgevoerd om de archeologische waarde van het gebied vast te stellen. Het plangebied ligt midden in de baan van ijzertijdbewoning die evenwijdig aan de huidige Dorpsstraat van Assendelft loopt. Vanaf de jaren '50 van de vorige eeuw is door leden van de AWN, diverse universiteiten en de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) onderzoek gedaan naar deze bewoning. Hieruit werd duidelijk dat in de directe omgeving van het plangebied de bewoning zeer intensief was. Binnen een straal van 750 m zijn zowel ten noorden als ten oosten en zuiden van het plangebied minstens dertien vindplaatsen uit de ijzertijd en de Romeinse tijd aangetroffen. Hiervan zijn er drie kort onderzocht en twee uitgebreider. Het merendeel is echter ongezien verloren gegaan.

De opgravingen toonden aan dat dankzij de hoge waterstand in het Zaanse veengebied de

conserveringstoestand van het archeologische vondstmateriaal bijzonder goed is. Uit luchtfoto's is gebleken dat dwars door het plangebied een kronkelende afwateringsgeul loopt. Deze geul is tijdens het booronderzoek teruggevonden als een meer dan 2 m dik en 5 tot 10 m breed kleipakket dat zich in een brede baan door het landschap slingert. In één boring op de oever van de geul is op 96 cm diepte een scherfje gevonden dat waarschijnlijk uit de ijzertijd dateert. Dit is een aanwijzing voor bewoning op de oeverwal. Het booronderzoek heeft tevens aanwijzingen opgeleverd voor de aanwezigheid van iets verderop gelegen kleine woonterpen. Het gelaagde profiel in een aantal boringen wijst hierop. Waarschijnlijk hangt deze bewoning samen met een zwarte kleiband op 40 tot 50 cm diepte. Deze geeft misschien de activiteitenzone weer van de prehistorische bewoners. Samenvattend kan worden gesteld dat uit het onderzoek blijkt dat het plangebied in de ijzertijd en Romeinse tijd werd bewoond. Naar verwachting is de conserveringstoestand van de vondsten door de hoge grondwaterstand goed tot zeer goed. Bij verder uitwerking van de plannen zal met de resultaten van dit onderzoek rekening worden gehouden.

Gemeente Zaanstad, Dienst Archeologie, P. Kleij

Zaanstad – Wormerveer * Zaanweg 60 | Zaanweg 60 in Wormerveer is een 17de-eeuws pand dat wordt gerestaureerd, waarbij een deel van de vloer is verwijderd. De gemeentelijk archeoloog en de AWN-afdeling Zaanstreek, Waterland en omstreken hebben op 14 juli 2001 in het pand een kort booronderzoek uitgevoerd. Dit leverde informatie op over de opbouw van de bodem aldaar en de geschiedenis van het huis. De ondergrond bestaat uit natuurlijk veen waarop een kleilaag is opgebracht waarop een bed van schelpen ligt. In de richting van de Zaan wordt de kleilaag dunner en komt het veen omhoog. Op de schelpenlaag liggen twee lagen van rode plavuizen en scherven van 17de- en 18de-eeuwse tegels. Hieruit kan worden afgeleid dat een deel van de natuurlijke veenlaag is weggegraven en vervangen door een kleilaag en een bed van schelpen. Waarschijnlijk heeft dit plaatsgevonden in het begin van de 17de eeuw, bij de bouw van het huis. De kleilaag zal aangebracht zijn om kwelwater tegen te gaan. Het schelpenbed reguleert de waterhuishouding in de bovenste laag van de grond. Op de schelpenlaag zijn in de eeuwen daarna twee plavuizenvloeren gelegd. Opvallend is dat in de richting van de Zaanweg, de oude dijk langs de Zaan, de veenlaag dikker wordt. De verwachting was juist de aanzet van een kleilichaam van de oude dijk aan te treffen. Dit kan betekenen dat het huis niet direct tegen de dijk aan is gebouwd, of dat er langs de Zaan geen kleidijk ligt maar een veendijk. Er zijn geen sporen gevonden van oudere bewoning.

Gemeente Zaanstad, Dienst Archeologie, P. Kleij

Zaanstad – Wormerveer * Zaanweg 121-123 | Na brand is besloten tot nieuwbouw op de percelen Zaanweg 121-123 in Wormerveer. Op 3 oktober is een kort booronderzoek verricht, waarbij duidelijk werd dat de oudste bewoning uit de 17de eeuw dateert en dat er daarvoor weinig ophoging had plaatsgevonden. Het terrein was verder tamelijk verstoord en daarom matig interessant.

Gemeente Zaanstad, Dienst Archeologie, P. Kleij

Zaanstad – Zaandam * Hogendijk 35 | Op verzoek van de gemeentelijk archeoloog heeft tijdelijk assistent G. Graas achter het perceel Hogendijk 35 waarnemingen gedaan omdat daar grond werd afgegraven. Hogendijk 35 ligt naast het terrein waar in 1998 en 1999 de

16de- en 17de-eeuwse scheepswerven zijn onderzocht. Het terrein was door de werklui afgedekt, waardoor het op een groot deel van het terrein niet mogelijk was om waarnemingen te doen. In de zuidwest-hoek lag een met tegels afgedekte waterput. In de profielen werd 17de- en 18de-eeuws schervenmateriaal aangetroffen. Er waren geen aanwijzingen te zien dat eventueel scheepswerven waren blootgelegd.

Het onderzoek naar de scheepswerven is in 1999 afgerond met een basisrapportage die op 9 juli 2001 door projectleider P. Floore van onderzoeksbureau 'Hollandia' is gepresenteerd. Tijdens het onderzoek is een vierkante, houten bekisting aangetroffen waaruit een grote hoeveelheid 18de-eeuws aardewerk en glas kwam. Omdat het een gesloten vondst betreft, is besloten dit complex verder uit te werken en apart te publiceren. De werkzaamheden zijn in november 2001 begonnen.

Gemeente Zaanstad, Dienst Archeologie, P. Kleij

Zaanstad – Zandijk * Lagedijk 7-9 | De eigenaar van het monumentale pand Lagedijk 7-9 heeft plannen voor restauratie. Op zijn verzoek is gekeken of archeologisch onderzoek noodzakelijk is. Het terrein is onverstoord, maar omdat het gebouw blijft staan zal geen ingrijpend onderzoek nodig zijn. Wel is afgesproken om bij eventuele graafwerkzaamheden in de grond de gemeentelijk archeoloog te waarschuwen. Ook zal er gelegenheid zijn om eventueel door middel van een booronderzoek verder inzicht te krijgen in de archeologische waarde van dit deel van de Lagedijk.

Gemeente Zaanstad, Dienst Archeologie, P. Kleij

Zeevang * Middellie | De heer P. Laan meldde een gat in zijn maïsveld en enkele scherven keramiek die hij op zijn land aangetroffen had. In het maïsveld zijn enkele boringen gezet om een verklaring te vinden voor het ontstaan van het gat (bv. een zwakke onderlaag in het veen). Het vermoeden bestaat dat het gat van natuurlijke oorsprong is. De keramiëkscherven zijn vermoedelijk afkomstig uit opgebrachte grond.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten, W. Blazer & J. Roefstra

Archeologische kroniek Zuid-Holland 2001

Alblasserdam * Hoogendijk | Begin 2001 is in opdracht van de gemeente Alblasserdam een verkennend archeologisch onderzoek uitgevoerd in het te realiseren bedrijventerrein Hoogendijk in de Vinkepolder. Er zijn geen archeologische indicatoren aangetroffen in de boringen. Eén van de zes fasen (Fase 6) van het terrein kent, ondanks afwezigheid van indicatoren, een hoge archeologische verwachtingswaarde. De SAI heeft uitgewezen dat zich hier vermoedelijk een deel van het Romeinse cultuurlandschap bevindt. Tevens ligt het terrein aan de rand van de Oud-Alblas-stroomrug, ook wel Alblasserdamse stroomrug genoemd. De vondst door de AWN Lek- en Merwedestreek van een Romeins schip, een Romeinse nederzetting en crematiegraven in de jaren '70 en '80 in de directe omgeving van deze fase hebben het terrein op de Archeologische Monumentenkaart geplaatst als een meldingsgebied. Fase 6 is niet in zijn geheel onderzocht, aangezien een groot deel van het gronddepot zich nog op het terrein bevindt. Om vast te stellen of inderdaad nog restanten van de Romeinse nederzetting aanwezig zijn, wordt nader archeologisch onderzoek noodzakelijk geacht.

ArcheoMedia, Cynthia Nicholson-van der Plaats

Alblasserdam * Lange Steeg | In het kader van een ontwerp-bestemmingsplan is door Arnicon BV/ ArcheoMedia BV een gecombineerd milieukundig en archeologisch booronderzoek verricht. Langs een meander van de Alblas werden drie huisplaatsen aangeboord. Vindplaats 1 is beperkt van omvang en bevindt zich mogelijk nog deels onder het talud van de nieuwe brug. Binnen vindplaats 2 zijn drie gebieden met een hoge archeologische waarde aanwijsbaar. Binnen vindplaats 3 ligt eveneens een zone met een hoge archeologische waarde. In deze zones zijn archeologische indicatoren zoals verbrand leem, houtskool, bot, fosfaten en aardewerk in de boringen gevonden. Bovendien werd in de meeste zones een duidelijke cultuurlaag ofwel afvalaag aangetoond. De archeologische indicatoren beperken zich tot enkele stukjes houtskool, wat fosfaten en stukjes baksteenpuin. De verstoring van de archeologisch waardevolle lagen is zeer beperkt. Bovendien zal de ligging van de lagen, (deels) beneden de grondwaterstand, gezorgd hebben voor een goede conservering van organische materialen, zoals hout (bouwmaterialen en gereedschappen), leer, textiel en plantenresten. De vindplaatsen zijn te interpreteren als huisplaatsen uit de (eerste helft van de) 13de eeuw, die mogelijk een oudere oorsprong hebben (11de/12de eeuw). Vindplaats 3 zal langer in gebruik zijn geweest (13de tot 14de eeuw). De vindplaatsen kunnen meerdere fasen van bewoning en herbouw representeren. Opvallend is de landschappelijke ligging en samenhang tussen de vindplaatsen direct aan de Alblas, in de buurt van de dam, waar na de afdamming in 1280 het huidige Alblasserdam is ontstaan. De afstand tussen de vindplaatsen (huisplaatsen) bedraagt circa 90 m. De onderlinge afstand tussen boerderijen in een ontginning bedroeg 95 tot 120 m. De langgerekte percelen en het verkavelingspatroon, dat goed zichtbaar is op oude kaarten en luchtfoto's, gaan terug tot de laatmiddeleeuwse ontginning van het gebied. In 2002 zal een Aanvullend Archeologisch Onderzoek op de huisplaatsen uitgevoerd worden om de onderlinge waarde van de vindplaatsen vast te stellen en

de mogelijkheden te inventariseren om de bouwplannen aan te passen om één of meerdere huisplaatsen in situ te beschermen.

ArcheoMedia, Marcel de Koning

Alphen aan den Rijn * Castellumstraat | In overleg met de Katholieke Universiteit Nijmegen (KUN) is een waarneming gedaan bij het graven van een rioolsleuf in de Castellumstraat. Van een deel van de sleuf is een profiel getekend. Hierin was een sloot zichtbaar die waarschijnlijk ook al in 1985 door Haalebos is waargenomen bij het onderzoek voor de bouw van het stadskantoor (Bogaers & Haalebos 1987, 40). Uit deze sloot is een monster voor botanische macroresten genomen, dat bekeken is door W. Kuijper van de Faculteit der Archeologie van de Universiteit Leiden. Het monster bevatte zeer fijn plantaardig materiaal, maar geen determineerbare zaden of dierresten. Aan de noordzijde van de sleuf was een puinlaag zichtbaar, die voornamelijk bestond uit Romeins bouwpuin, waartussen echter postmiddeleeuws aardewerk werd aangetroffen. Het overige profiel was erg verstoord. Hierin was nog wel een kuil met middeleeuwse baksteen vaststelbaar.

AWN Rijnstreek, S. Sprey

Alphen aan den Rijn * Julianastraat | In de Julianastraat ter hoogte van de ABN/Amrobank werd in 2001 een deel van de riolering vervangen. De grond werd afgevoerd en gestort op een terrein aan de buitenzijde van Alphen. Op verzoek van de KUN is deze stort nagelopen op archeologisch vondstmateriaal. Duidelijk werd dat er twee Romeinse lagen aanwezig zijn geweest: een brandlaag met aangegloeide klei en een humeuze laag. In deze laatste laag werden ook enkele punten van kleine houten paaltjes aangetroffen. Naast Romeins aardewerk werden fragmenten bouw materiaal gevonden, waaronder enige vrij grote stukken *tegulae* en *imbrices*. Behalve het Romeinse materiaal was er voor de latere perioden ook enig postmiddeleeuws aardewerk tegenwoordig. Een laatste vondst betreft een aangepunte houten paal met twee inkepingen.

AWN Rijnstreek, S. Sprey

Alphen aan den Rijn * Rijksweg N11 Alphen – Bodegraven | Dit jaar zijn de werkzaamheden begonnen voor de aanleg van het laatste deel van Rijksweg 11 vanaf het Gouwe-aquaduct tot Bodegraven. Een gedeeltelijke voorverkenning over het tracé Zwammerdam-Bodegraven had niets opgeleverd (Kok 2001, 155). In een archeologische begeleiding van het werk was verder niet voorzien. Gezien de lengte van de verstoring, de geologische positie op de zuidrand van het kleidek langs de Oude Rijn en het feit, dat het nalopen van het eerste deel vanaf Zoeterwoude in het verleden een aantal Inheems-Romeinse vindplaatsen had aangetoond, heeft de afdeling de werkzaamheden (extensief) begeleid. Voor archeologische waarnemingen waren van belang het graven van berm sloten in de lengte van het tracé en het verlagen van het maaiveld op sommige plaatsen. Verschillende leden deden waarnemingen. In de onderzijde van een (nog droogstaand) noord/zuidlopend sloottalud ten oosten van het Goudse Rijpad waren twee smalle krekken zichtbaar. Deze krekken waren in het kleibed ingesneden en met kleiafzettingen gevuld; ze zijn archeologisch niet dateerbaar. In het westelijk deel van het tracé, dichtbij de afrit van het Gouweaquaduct, zijn tussen het wegcunet en de spoorbaan sporen van de *limesweg* gesignaleerd. Dit is het enige deel van de Romeinse weg,

dat ten zuiden van de spoorweg ligt. Hier was in het gebied ten noorden van de nieuwe weg een gedeelte circa 0,75 m diep uitgegraven. Over een afstand van ongeveer 20 m waren grote kiezelvlekken in het vlak waarneembaar. Ook in het profiel van de uitgraving was direct onder de teelaardelaag een band van kiezel te zien. Deze waarneming toont aan, dat op deze plaats de limesweg iets zuidelijker gelegen is dan op de archeologische kaart van Alphen staat aangegeven (Kok 2001, kaartbijlage 2)

In Zwammerdam, ten westen van de Spoorlaan, werd op twee percelen uit het profiel van de nieuw getrokken bermsloot Romeins materiaal verzameld. De vondsten zijn geconcentreerd in een laag met veel grind even onder het maaiveld. In dezelfde laag is postmiddeleeuws aardewerk (datering 18de-19de eeuw) aanwezig. Door de doorlopende slootprofielen was duidelijk dat deze 'Romeinse laag' gebonden was aan de middeleeuwse verkaveling. Zonder twijfel is de herkomst van deze ophogingslaag het *castellum*-terrein direct ten noorden van de spoorlijn. Determinatie van het aardewerk plaatst het tussen 70 en 260 na Chr. Voor een eerdere waarneming op deze locatie zie Kok 2001, 153. Het enige mogelijk middeleeuws te dateren aardewerkfragment komt van een aantal percelen even ten westen van het Goudse Rijpad (datering circa 13de eeuw?). In bescheiden mate zijn ook vondsten verzameld, die toe te schrijven zijn aan de bemesting van de teellaag, de zogenaamde toemaak. Voor zover nog dateerbaar valt het begin van dit gebruik in het einde van de 16de eeuw en loopt het zeker door tot eind 19de eeuw. Deze constatering is uitsluitend gebaseerd op het aanwezige steengoed, industriële keramiek en pijpekopfragmenten.

AWN Rijnstreek, D. van der Kooij & S. Sprey

Alphen aan den Rijn * Woubrugseweg | In een bouwput op de hoek van de Woubrugseweg en de Heuvelweg en uit de bijbehorende stort werd een vrij grote hoeveelheid archeologisch materiaal verzameld, te dateren van het einde van de 17de tot het midden van de 19de eeuw. In de directe omgeving van de bouwput stond ooit een watermolen voor de bemaling van de Polder Vierambachten, gevormd rond 1740. Deze collectie bestond uit redelijk compleet aardewerk, opvallend veel pijpen en een rijke variatie aan metaalvondsten. Het pijpmateriaal, gedetermineerd door H. van der Meulen, dateert voor het merendeel uit de tweede helft van de 18de eeuw. Een bijzondere vondst was een 19de-eeuwse bruidegomspijp. Opvallende metaalvondsten waren naast enkele tinnen lepels, twee schoengespen en een zilveren oorhanger een drietal ronde loden gewichten, waarbij één van een halve pond met drie ijkmerken daterend rond 1750. Voor een nadere beschrijving zie Sprey e.a. 2001, 7-31.

AWN Rijnstreek, S. Sprey

Alphen aan den Rijn – Zwammerdam * Hooge Burch | In het kader van het nieuwbouwplan voor de Hooge Burch zal in het westelijk gedeelte van het complex een nieuwe buitenmanege worden aangelegd. Ten behoeve van het aanbrengen van een zandlaag zal de bovengrond tot 65 cm onder het maaiveld worden afgegraven. De oppervlakte van deze buitenbak bedraagt circa 800 m². Op het terrein van de Hooge Burch zijn resten aangetroffen van een Romeins *castellum* (grensfort), de Romeinse limesweg, de Romeinse Rijnoever met daarlangs afgezonken scheepsresten en enkele delen van de *vicus*, de burgerlijke nederzetting die zich in de buurt van dit soort militaire posten ontwikkelde. Het *castellum*, de Rijnoever en een klein deel van de *vicus* zijn in het begin van de jaren '70 grotendeels opgegraven en vormen nau-

welijks een belemmering voor eventuele nieuwbouw meer. Wel zijn ten westen en zuidwesten van het huidige Hooge Burch-terrein nog resten van de Romeinse weg (met eventueel daarlangs begravingen) en delen van de *vicus* te verwachten. Dit soort resten is in ons land zeldzaam. Vandaar dat dit gebied als 'terrein van hoge archeologische waarde' is aangemerkt op de Archeologische Monumentenkaart van Zuid-Holland en de gemeente Alphen voorwaarden heeft gesteld aan het verlenen van een eventuele bouwvergunning. Omdat niet eerder vooronderzoek heeft plaatsgevonden, heeft de opdrachtgever besloten de graafwerkzaamheden archeologisch te laten begeleiden. Dit werk heeft Vestigia op 22 en 23 maart 2001 laten uitvoeren door het Archeologisch Diensten Centrum (ADC) uit Bunschoten.

De buitenmanege bevindt zich ten oosten van de kinderboerderij op het terrein van de Hooge Burch. In totaal is een gebied van ca 20 x 60 m tot een diepte van 65 cm onder het maaiveld laagsgewijs uitgegraven. Tijdens het aanleggen van de bouwput is slechts één antropogeen spoor aangetroffen. Het ging hierbij om een recent gedempte sloot. In deze sloot zijn aardewerkfragmenten aangetroffen, waaronder het complete profiel van een terra sigillata-kom uit de Romeinse tijd van het type Dragendorff 18-31. Het aardewerk is te dateren in de periode ca 100-125 na Chr., komt mogelijk uit Midden-Gallië en bevat een stempel waarop vermoedelijk DONATVS staat (determinatie C.G. Wiepking). In de sloot zijn verder nog fragmenten postmiddeleeuws aardewerk aangetroffen en enkele fragmenten subrecent aardewerk. Op basis van het aardewerk kan men aannemen dat de sloot in de late 19de of vroege 20ste eeuw is gedempt. Uit het feit dat alleen in de slootvulling materiaal is aangetroffen en verdere archeologische sporen ontbreken, kan men concluderen dat de onderzoekslocatie in de Romeinse tijd niet in gebruik is geweest. Al het materiaal dat tijdens de bouwbegeleiding werd aangetroffen, is afkomstig uit de vulling van deze sloot. Waarschijnlijk is voor het dempen van de sloot grond van elders aangevoerd en zat het archeologisch materiaal in deze grond. Nader archeologisch onderzoek op deze locatie is niet noodzakelijk. Het advies met betrekking tot archeologische begeleiding van de nieuwbouw elders op de Hooge Burch, zoals door Vestigia geformuleerd, blijft door dit project echter ongewijzigd.

Vestigia BV, W.A.M. Hessing

Barendrecht * Carnisselande | In het kader van de archeologische begeleiding van de aanleg van de Vinex-locatie Midden-IJsselmonde heeft het BOOR in een aantal deelgebieden onderzoek verricht. Gedurende het inventariserend onderzoek in het zuidwestelijke deel van de toekomstige Gaatkensplas is op zeer bescheiden schaal archeologisch materiaal getraceerd (Jacobs 2001 en Peters 2001a). Het ging in alle gevallen om verspoeld aardewerk en houtskool, danwel om door erosie sterk aangetaste sporen. Aanbevolen werd om geen verder onderzoek in het gebied te verrichten, waardoor er geen belemmeringen waren om de plas ter plekke te gaan uitgraven. Ook in het westelijk deel van de Gaatkensplas is een inventariserend onderzoek uitgevoerd (Moree 2001a/b en 2002), gevolgd door een karterend booronderzoek. Hier werd een forse vindplaats uit het Midden-Neolithicum aangetroffen. Het gaat om in ieder geval twee boven elkaar gelegen vondstlagen, gescheiden door een strook van vondstenloos sediment. De grootte van de vindplaats wordt vooral bepaald door de omvang van de hoogstgelegen vondstlaag. De archeologica strekken zich uit over een strook van minstens 370 m lengte en een breedte van maximaal 20'n 70-80 m. De strook is ongeveer zuidwest-noordoost/noord gericht. De top van deze laag reikt tot circa 3,9 m be-

neden NAP. Door het booronderzoek is een indruk verkregen van het landschap ten tijde van de vorming van de vindplaats.

De archeologische waarden bevinden zich in de top van een pakket stroomgordelafzettingen (oever- en geulafzettingen). Het merendeel van de activiteiten speelde zich af op de hoger opgeslibde noordelijke oeverwal van de rivier, van waaruit de afzettingen zijn gevormd. De locatie van de oeverwal uit zich in de hoge ligging van de 'vetste' delen van de bovenste vondstlaag. Ten noorden van de oeverwal bevond zich een komgebied. De vondstlagen strekken zich uit tot in dit gebied, maar ze vervagen snel. Aan de zuidzijde werd de oeverwal begrensd door de geul. In de zone tegen de oeverwal aan is nog een vondstlaag aangetroffen; verder de geul in ontbraken archeologische indicatoren. Waarschijnlijk waren de stroomsnelheden destijds zo hoog dat materiaal dat in de diepere delen van de geul terechtkwam, werd afgevoerd. Opgeboord werden onder andere aardewerk, vuursteen (waaronder een fragment van een gepolijste bijl), verbrand en onverbrand bot, visresten en verkoold graan (waaronder korrels naakte gerst; determinatie O. Brinkkemper). Een ¹⁴C-datering van houtskool uit de bovenste vondstlaag had als resultaat 5150 ± 50 BP (GrA-20074). De archeologische waarden zijn zeer hoog gewaardeerd. Om deze reden is besloten de vindplaats fysiek te beschermen onder de aan te leggen Gaatkensplas. Naar het zuidwesten zet de vindplaats zich voort tot buiten de VINEX-locatie; de begrenzing is hier nog niet vastgesteld.

Het inventariserend onderzoek in het deelgebied Riederhoek heeft geen vindplaatsen opgeleverd (Peters 2001b). Nader onderzoek was niet nodig. Tijdens de inventarisatie van het deelgebied Voordijk-Zuid werd in stroomgordelafzettingen, behorend tot de Afzettingen van Calais IV/Duinkerke o, op een diepte van circa 3,25 m beneden NAP een houtskoolstrooiing aangetroffen (Peters 2001c/d). Het uit oeversedimenten afkomstige houtskool vormt waar-

Afb. 33. Barendrecht * Carnisselande. Doorsnede door de middeleeuwse dijk. Goed zichtbaar is de verzakking van het dijklichaam in de ondergrond (foto: BOOR).

schijnlijk de neerslag van kortdurende, kleinschalige activiteiten ter plaatse in de prehistorie. Een natuurlijke oorsprong van het materiaal kan echter niet worden uitgesloten.

De locatie zal geen schade ondervinden van de grondwerkzaamheden in Carnisselande. Een Aanvullend Archeologisch Onderzoek werd dan ook niet noodzakelijk geacht in Voordijk-Zuid. Het inventariserend onderzoek in de deelgebieden Vijenburg en Vrijheidsakker werd uitgevoerd door de stichting RAAP (Jansen 2001). In het zuiden van Vrijenburg is de noordoostelijke voortzetting getraceerd van de Afzettingen van Calais IV/Duinkerke o die tijdens het onderzoek in het deelgebied Voordijk-Zuid zijn gekarteerd. Op een diepte van 3,70 tot 4,05 m beneden NAP werd in genoemde afzettingen een kleine vindplaats uit waarschijnlijk het Neolithicum vastgesteld. De site is ongeveer 15 x 15 m groot. Aangetroffen werd houtskool, aardewerk en verbrand bot. Voor het jaar 2002 staat een Aanvullend Archeologisch Onderzoek in Vrijenburg gepland.

In het deelgebied Stadse Rechthoek II zijn, als vervolg op het inventariserend onderzoek van 1999 (Peters 2000), een aantal Aanvullende Archeologische Onderzoeken uitgevoerd (Afb. 33). Het doel was om een beter inzicht te krijgen in de ligging en opbouw van een middeleeuwse dijk in de ondergrond van Stadse Rechthoek II. Daarnaast kon het beeld van de bewoning op en aan de noordzijde (landzijde) van de dijk, alsmede dat van de inrichting en gebruik van de arealen daar, worden aangescherpt. De dijk maakte deel uit van het dijkstelsel om de Riederwaard. Deze polder op Midden-IJsselmonde ging bij de overstromingen van 1373 verloren.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rotterdam (BOOR), J.M. Moree

Bergambacht * 't Slot | Op een beoogde bouwlocatie in Bergambacht is met behulp van booronderzoek een prehistorische vindplaats op de rand van een donk ontdekt. Het onderzoeksgebied ligt net ten zuiden van het voormalige slot van de heren van Bergambacht. Van de donk waarop dit kasteel is gebouwd ligt slechts de uiterste rand in het gebied. Deze donk, en de erachter gelegen donk 'achter het kasteel' behoren tot de hoogste rivierduinen van Nederland. Op de flank van de laatstgenoemde donk is een vindplaats van ongeveer 25 x 50 m aangetroffen.

In de boringen is onder andere (verbrand) bot, vuursteen en aardewerk aangetroffen. De enige herkenbare fragmentjes bot zijn vissennwervels, enkele waarschijnlijk van paling. In totaal zijn er zes afslagjes (ook deels verbrand) vuursteen uit de monsters gezeefd. Het aardewerk is zeer broos en heeft een grove kwartsmagering. Dit aardewerk kan in het Neolithicum gedateerd worden, waarschijnlijk in het midden Neolithicum (4200-2850 voor Chr.). ¹⁴C-datering van een stukje houtskool uit dezelfde laag heeft deze datering bevestigd. De koolstofdatering komt uit tussen 3084 en 2876 jaar voor Chr. Botanisch onderzoek van BIAx laat zien dat het plantaardig materiaal uit de vondstlaag goed bewaard is gebleven en zich leent voor een landschapsreconstructie. In het plantaardig materiaal zijn onder andere hazelnoot, eikel, rode kornoelje, vogelkers en braam aangetroffen, soorten die door de mens zouden kunnen zijn verzameld. Momenteel wordt bekeken hoe de donk en de archeologische resten in het nieuwbouwplan zijn in te passen.

ArcheoMedia BV, Marcel van Dasselaar & Marcel de Koning

Bernisse * Heenvliet | In opdracht van de gemeente Bernisse heeft het BOOR op 22 februari 2001 een archeologische prospectie uitgevoerd op het bouwterrein van het kinderdag-

verblijf Heenvliet (Moree 2001c). Over het terrein zijn vier boorraaien gezet met in totaal 13 boringen. De stratigrafie laat zich als volgt beschrijven. Op een klastisch pakket, toe te schrijven aan de Afzettingen van Calais (III?) rust een organisch pakket met een maximale dikte van 170 cm. Hierop rust een lichtzandige klei (Afzettingen van Duinkerke I of III). De toplaag bestaat voornamelijk uit een bruine, zandige klei met plaatselijk baksteenpuin; de klei heeft mogelijk te maken met de veronderstelde aanwezigheid van de Welleweg in het terrein. De Welleweg is een oude, waarschijnlijk middeleeuwse polderweg die, komende vanuit het zuidwesten, eindigt in de historische kern van Heenvliet, bij de Markt. Voor een eventuele dijk, waarop de Welleweg mogelijk was aangelegd, werden geen aanwijzingen gevonden. Ook bermsloten, die een dijk of weg begeleidden, zijn niet aangetroffen.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rotterdam (BOOR), J.M. Moree

Binnenmaas – Maasdam * Campina-Melkunie | In opdracht van de Gemeente Binnenmaas is door SOB Research ten behoeve van Bestemmingsplan Campina Melkunie te Maasdam een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) uitgevoerd, met het doel de geologische opbouw en de aardkundige, archeologische en cultuurhistorische waarden ter plaatse vast te stellen. Aanleiding voor het onderzoek vormen de inrichtingsplannen van Campina-Melkunie voor een gebied direct ten westen van de bebouwde kom van Maasdam. De totale oppervlakte van het plangebied bedroeg circa 11,5 ha. Op basis van het onderzoek is geconstateerd dat het plangebied is gesitueerd binnen het voormalige stroomgebied (en ten dele ook de oude stroomrug en oeverwalzone) van een hoofdtak van het prehistorische Rijn/Maas-systeem (Binnenmaassysteem), dat hier in ieder geval in het Atlanticum (7.000 – 3.200/3.100 voor Chr.) actief was. Dit stroomgebied is gedeeltelijk en gefaseerd verland. De geologische opbouw bestaat dan ook uit Afzettingen van Calais/Gorkum (klei op zand). In de hoger liggende horizonten bestaan de Afzettingen van Calais/Gorkum uit (vaak venige) kleiafzettingen, afgewisseld met inschakelingen van het Hollandveen. De ten zuiden van het plangebied liggende Binnenbedijkte Maas vormt de in de Late Middeleeuwen door afdamming geconsolideerde restgeul van dit systeem. Het gebied bleef tot aan het einde van de Late Middeleeuwen binnen de invloedssfeer van het Binnenmaassysteem. Op de Afzettingen van Calais/Gorkum en het Hollandveen zijn met regelmaat kleipakketten afgezet (de afzettingen van Duinkerke/Tiel). Er zijn aanwijzingen aangetroffen voor mogelijke Afzettingen van Tiel o en Tiel 1a; er zijn met zekerheid afzettingen aangetroffen van de Tiel 1b en de Duinkerke 3 transgressies. Tijdens de Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) konden vijf archeologische vondstlocaties worden vastgesteld. De aangetroffen indicatoren dateren uit het Neolithicum tot en met de Late Middeleeuwen. De locaties zijn door middel van een Waarderend Archeologisch Onderzoek (AAI-2) nader onderzocht. Uit deze onderzoeken bleek dat, wanneer de bouwplannen niet meer zouden worden gewijzigd, op een aantal locaties een Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO) zou moeten worden uitgevoerd.

SOB Research, Jeroen Ras

Binnenmaas – Maasdam * De Kreek | In het kader van Natuurontwikkelingsproject De Kreek te Maasdam heeft SOB Research in opdracht van de Dienst Landelijk Gebied voor ontwikkeling en beheer (DLG) voorafgaand aan (helaas) deels al uitgevoerde graafwerkzaamheden, een archeologische kartering door middel van een booronderzoek uitgevoerd.

Op basis van de bevindingen van en volgend op het booronderzoek zijn de uitvoeringswerkzaamheden voor wat betreft een gedeelte van 'Natuurontwikkelingsproject De Kreek' archeologisch begeleid.

Natuurontwikkelingsproject De Kreek ligt binnen een, overeenkomstig op de Geologische Kaart van Nederland aangegeven, zone met afzettingen van Duinkerke 3b, op oudere afzettingen van Duinkerke/Tiel, op Hollandveen. De dieper gelegen afzettingen van Calais/Gorkum werden tijdens het booronderzoek niet bereikt. Uit de verkregen gegevens kon worden vastgesteld dat in het ten oosten van het landweggetje de Kromme Elleboog gelegen deel van het plangebied de oudere Duinkerke/Tiel-afzettingen ontbraken, de top van het Hollandveen door erosie was aangetast en zich vrijwel overal dieper dan 2 m onder het maaiveld bevond. Deze geologische opbouw kon worden verklaard doordat hier een fossiele geul is gelegen van een Post-Romeins kreeksysteem. De huidige kreek lijkt hier een restgeul van te zijn. Ten westen van de Kromme Elleboog werden op het Hollandveen kleiafzettingen van Tiel 1b aangetroffen. Het bodemprofiel leek hier, in tegenstelling tot het plangebied ten oosten van de Kromme Elleboog, intact te zijn. 'De Kreek' heeft zich hier meer ten noordwesten van de oude geul van het kreeksysteem ingesneden.

Bij het booronderzoek werden geen bewoningssporen aangetroffen. Toch werd besloten om werk in het gedeelte van de oevers van 'De Kreek' vanaf circa 100 m ten westen van de Kromme Elleboog tot aan deze weg archeologisch te begeleiden. Dit omdat hier het geologisch profiel intact leek te zijn en er wellicht oude bewoningssporen zouden kunnen worden aangetroffen. Tussen twee boringen werden op en in de kleiafzettingen van Tiel 1b fragmenten aardewerk uit de periode 950 tot 1100 na Chr., een fragment leiste en twee, schuin afgekapte, staande paaltjes aangetroffen (vindplaats Kreek-1). Daarnaast werd op één plaats aardewerk uit de 14de eeuw en op een aantal plaatsen aardewerk uit de 17de eeuw aangetroffen. Deze aardewerkvondsten zijn alle gedeponeerd zonder bewoningscontext. De vondsten getuigen van menselijke activiteiten op of langs de oevers van 'De Kreek' en het oude kreeksysteem. Uitgaande van een interpretatie van de paaltjes als staanders, waarop visnetten te drogen konden worden gehangen, kan bij vindplaats Kreek-1 aan visserij in de kreek worden gedacht.

SOB Research, Jeroen Ras

Binnenmaas – Maasdam * Zuiddijk | In het kader van de voorbereiding van de bouw van een veestal op agrarisch bouwperceel Zuiddijk in Maasdam (Gemeente Binnenmaas) heeft SOB Research in opdracht van de heer B. Steenhoek een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) uitgevoerd. Het bouwperceel had een oppervlakte van 600 m². Tijdens dit onderzoek werd geconstateerd dat het perceel binnen een geologische zone ligt die is opgebouwd uit Afzettingen van Duinkerke 3B, op Afzettingen van Tiel 1B, op Hollandveen (mogelijk vanaf 5000 voor Chr.), op een afwisselend gelaagd pakket van Hollandveen en afzettingen van Calais/Gorkum (overwegend klei op zand, tussen 7000-2300 voor Chr.), op Pleistoceen. Tijdens het booronderzoek werd éénmaal een archeologische indicator aangetroffen, daterend uit de nieuwe tijd. Er werden echter geen aanwijzingen gevonden voor een met deze archeologische indicator samenhangend bewoningsniveau. Nader onderzoek op het perceel Zuiddijk werd op basis van de uitkomsten van de AAI niet noodzakelijk geacht.

SOB Research, Jeroen Ras

Binnenmaas – Puttershoek * Sportlaan | In opdracht van de Gemeente Binnenmaas is door SOB Research ten behoeve van Bestemmingsplan Bedrijfsterrein Sportlaan in Puttershoek een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) uitgevoerd. Aanleiding vormen de plannen voor een nieuw bedrijfsterrein in het zuidelijk deel van de bebouwde kom van Puttershoek, gemeente Binnenmaas, met een totale oppervlakte van circa 1 ha. Het plangebied bleek op een stroomrug te liggen. De aanwezigheid van deze Puttershoekse Stroomrug was al aangetoond tijdens een archeologisch onderzoek dat door SOB Research in 1997 werd uitgevoerd in het gebied direct ten zuiden van het onderzoeksgebied. Het betreft hier een fossiele rivierloop uit de periode 7000-4000 voor Chr. Na verlanding van de rivier is de met zand en klei gevulde geul minder ingeklonken dan het eromheen gelegen, meer venige, gebied. Hierdoor is een hoger liggende stroomrug achtergebleven. Stroomruggen waren door hun verhoogde ligging in het verleden aantrekkelijke vestigingsplaatsen.

Het nu uitgevoerde archeologische onderzoek heeft nieuwe, waardevolle gegevens opgeleverd over de noordelijke extensie van deze stroomrug. De voor deze stroomrug kenmerkende (klei-) Afzettingen van Gorkum zijn in het plangebied teruggevonden. Op deze klei-afzettingen werden achtereenvolgens Hollandveen (vanaf circa 2.500 voor Chr.), Afzettingen van Tiel 1B (circa 200-100 voor Chr.) en Afzettingen van Duinkerke 3B (vanaf circa 1250 na Chr.) aangetroffen. De top van de Afzettingen van Duinkerke 3B is tijdens de aanleg van een ijsbaan binnen het plangebied in het recente verleden tot op een diepte van 0,25 m afgegraven. Tijdens de AAI-1 werd de aanwezigheid van een archeologische vondstlocatie vastgesteld. Deze locatie is vervolgens door middel van een Waarderend Archeologisch Onderzoek (AAI-2) nader onderzocht. De archeologische indicatoren (houtschoor) werden aangetroffen in Afzettingen van Tiel 1B, op een diepte van 0,45-0,75 m beneden het maai-veld (1,9-2,2 m beneden NAP). Op basis van de uitkomsten van de AAI-1 en de AAI-2 kon worden vastgesteld dat de zone een omvang van circa 10 x 10 m had. De conservering van de aanwezige archeologische resten lijkt goed te zijn. Het vondstniveau wordt beschermend afgedekt door de Afzettingen van Duinkerke 3. Wanneer de sporen echter ook meer naar het oosten zijn gelegen, zal daar sprake zijn van verstoring door de ligging van een sloot. Aanbevolen werd om ter plaatse van de vondstlocatie archeologische te begeleiden.

SOB Research, Jeroen Ras

Brielle * Heymans-terrein | In opdracht van de gemeente Brielle heeft het BOOR een klein archeologisch onderzoek uitgevoerd op het voormalige 'Heymans-terrein' ter plaatse van Maarland-Noordzijde nr. 87 (Jacobs e.a. 2002). Het onderzoek heeft de opbouw en fasering van de dijk aan de noordzijde van de Maarlandse haven in beeld gebracht. Voorafgaand aan de aanleg van de dijk in de 13de eeuw is het terrein geëgaliseerd. Vervolgens werd de dijk opgeworpen tot een hoogte van circa 2,5 m. In de ophoging werden 10de-/12de-eeuwse scherven aangetroffen en enkele fragmenten uit de Romeinse tijd. Het vondstmateriaal moet zich hebben bevonden in de voor de dijk aangevoerde grond. De eerste bewoningssporen op dit deel van het dijklichaam dateren uit de 14de eeuw. Ook uit latere tijd werd vondstmateriaal aangetroffen in de afvallagen en ophogingspakketten. Twee tonnen, die dienst deden als onderzijde van een waterput, bevatten vondstmateriaal uit de eerste helft van de 17de eeuw.

Op het Heymans-terrein werd voorts aan de Kruithuisstraat een bakstenen fundering onderzocht. Het betreft een muur van 15 m lang met twee haaks daarop staande 'zijmu-

ren', die over een lengte van 8 m zichtbaar waren. Het vervolg van dit muurwerk en de afsluiting bevindt zich mogelijk onder de Kruithuisstraat. Binnen het muurwerk waren twee poeren zichtbaar. Op basis van het baksteenformaat en het binnen de fundering aangetroffen aardewerk kan de fundering gedateerd worden in de 16de eeuw. Een functie als woonhuis ligt, gelet op het grote formaat van het gebouw (15 m bij minimaal 8 m) niet voor de hand. Eerder moet gedacht worden aan een gebouw met een publieke functie of aan een bedrijfsruimte. Historische gegevens om het gebouw te duiden zijn vooralsnog niet voorhanden.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rotterdam (BOOR), E. Jacobs, G.F.H.M. Kempenaar & M.C. van Trierum

Brielle * Nobelstraat 7-9 | De uitbreiding van een winkel aan de Nobelstraat 7-9 te Brielle is door het BOOR archeologisch begeleid. De nieuwbouw vond plaats in de achtertuin. Hoewel de archeologische verwachting van het terrein hoog was, werd afgezien van een volledig archeologisch onderzoek. De geringe verstoring van het bodemarchief ten gevolge van de funderingspalen van de nieuwbouw was, in relatie tot de hoge kosten van een volledig onderzoek, aanvaardbaar. Wel werd het graven van de noodzakelijke funderingssleuven archeologisch begeleid. Daarbij werden onder meer de fundering van een middeleeuws achterhuis en een middeleeuwse en een 18de-eeuwse beerput gedocumenteerd.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rotterdam, M.C. van Trierum & C. Herweijer (Brielle)

Brielle * Seggelant | Gedurende inrichtingswerkzaamheden op het bedrijventerrein Seggelant werden door de heer C. Herweijer (Brielle) aardewerkscherven uit de late ijzertijd ontdekt (vindplaats 09-209). Het materiaal is afkomstig uit het talud van een pas gegraven waterpartij. Door het BOOR zijn op het talud waarnemingen verricht, daarnaast zijn enkele boringen gezet. De ondergrond van het gebied wordt gevormd door een pakket klei (Afzettingen van Calais) waarop een meer dan 150 cm dikke laag veen (Hollandveen) rust. In een 'inzakking' in de top van het veen bevond zich een mestlaag met daarop achtereenvolgens een rommelige, losse venige laag (waarschijnlijk ophoging) en de vondstlaag, bestaande uit veen met houtskool en aardewerk. De vindplaats wordt afgedekt door een sterk venige klei (Afzettingen van Duinkerke I) en een laag veen. De top bestaat uit een meer dan 1 m dik zandig pakket (Afzettingen van Duinkerke III). Naast het aardewerk is ook aangepunt hout aangetroffen. In de configuratie waren twee parallelle, zuidwest-noordoost gerichte lijnen waarneembaar. Zeer waarschijnlijk gaat het om een deel van de lange (noordwest) wand en om enkele middenstaanders van een huis. Twee stukken hout zijn gedetermineerd door mw. P. Van Rijn (BIAX-Consult); in beide gevallen betreft het essenhout.

Gedurende de documentatie van de vindplaats zijn ook in de directe omgeving waarnemingen gedaan in de taluds van de waterpartij. Ten zuiden was de top van het Hollandveen aangetast door het graven van veenwinningssleuven. De sleuven waren parallel aan elkaar gelegen, tot 10 m breed en gevuld met klei. Het lijkt zeer waarschijnlijk dat het vullen van de sleuven door mensenhanden is geschied. De reststroken veen (de 'kantelen') waren ongeveer 1 m breed. Over de vulling van de sleuven en over de reststukken veen bevond zich een dik pakket zandig sediment (Afzettingen van Duinkerke III). De exacte datering van de

veenwinning is lastig te bepalen. Zeker is echter dat deze in de periode tussen de late ijzer-tijd en de Late Middeleeuwen is geschied.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rotterdam (BOOR), J.M. Moree

De Lier * Hoofdstraat 117 | In de Hoofdstraat werd bestaande bebouwing gesloopt en ver-vangen door nieuwbouw. Het verwijderen van de funderingen van het gebouw, dat in 1931 na brand was herbouwd, werd archeologisch begeleid. De locatie ligt aan de oostelijke pe-riferie van de dorpskom van de Lier, tussen de Hoofdstraat en het riviertje de Lee. Ten oosten van dit pand heeft vanaf de Late Middeleeuwen tot vrij recent een winkelhaakvormige sloot gelegen die niet alleen de oostelijke begrenzing van de dorpsbebouwing markeerde, maar ook dienst deed als wind-as voor de bewoners uit Burgersdijk, die hier hun schuit over de Hoofdweg trokken om zo naar de Lee te kunnen varen. Bij de herbouw van 1931 waren al veel van de oudere funderingen gesloopt en vervangen door beton. Uit de spaarzaam overgeble-ven resten viel op te maken dat er oorspronkelijk een 1,5 m brede poort of steeg ten westen van het pand aanwezig was. Het huis was oorspronkelijk 10,5 m breed en was over de leng-te door een éénsteens brede muur van ijsselsteen in twee delen gesplitst. De westelijke helft was 5 m breed, de oostelijke 5,5 m. De beide vertrekken aan de straatzijde waren 5 m diep, zodat de voorste kamers nagenoeg vierkant waren. Op de vloer in deze vertrekken lagen rode ongeglazuurde plavuizen van 22 x 22 x 4 cm die op ongeveer 50 cm onder het huidige stoepniveau lagen. In het oostelijke voorvertrek heeft men later de vloer opgehoogd door zes bakstenen poeren te plaatsen, waarop waarschijnlijk een houten vloer werd gelegd. Na het verwijderen van de overgebleven funderingen werd duidelijk dat de westelijke helft van het pand was gebouwd op de vulling van een dichtgegooide sloot, die haaks op de Hoofdstraat stond. In de humeuze vulling van deze sloot werden rood aardewerken kanfragmenten ge-vonden die uit de 15de eeuw dateren.

Gemeente Delft, vakteam Archeologie, Epko J. Bult

De Lier * Leehove | Tijdens het uitgraven van een vijver langs de Burgemeester Van Doorn-laan (N213) aan de periferie van het bedrijventerrein Leehove werden scherven aardewerk uit de Romeinse tijd aangetroffen. Toen de vijver verder werd verbreed, kon voorafgaand arche-ologisch onderzoek worden uitgevoerd. De vindplaats ligt op een ondergrond van witte, zeer zandige klei. Het oudste loopvlak van lichtgrijze klei ligt op het hoogste punt op 75 cm on-der NAP. Dit loopvlak is vrij dun, tot maximaal 10 cm, en zakt in oostelijke en westelijke rich-ting tot 100 cm onder NAP. Hierop is een 5 cm dikke laag gele klei afgezet, waarop een twee-de loopvlak van 10 cm dikke donkergrijze vuile klei ligt. In het lagere oostelijke deel heeft hier-op andermaal een fluviaatiele of mariene afzetting plaatsgevonden, nu van wit zand. Daarmee werd het oorspronkelijke reliëf geëgaliseerd. Hier overheen lag vervolgens een derde en een vierde loopvlak, elk 20 cm dik, van vuile grijze klei. De lage delen van het vierde loopvlak zijn afgedekt door een schone gele afgezette kleilaag van Post-Romeinse datum.

De opbouw van dit profiel illustreert de ligging van de vindplaats nabij de monding van de Lee, die in de Romeinse tijd en daarna een belangrijke zijrivier van de Maas was, waar regelmatig afzettingen plaatsvonden. Op het hoogste deel van de natuurlijke ondergrond wer-den sporen aangetroffen van een standgreppel die mogelijk op de korte zuidwand van een gebouw wijst. Ook het zuidelijke gedeelte van de oostwand van het gebouw was nog aan-

wezig en stak tot 1 m voorbij de zuidwand. De verwachte tegenovergelegen westwand is waarschijnlijk vergraven door een latere greppel. De lengte van de standgreppel van de zuidwand bedraagt 5,75 m en de breedte 10 cm. Bij het schavend verdiepen loste deze greppel zich op in een rij rechthoekige verkleuringen met een lengte van ongeveer 35 cm. Het lijkt erop dat het hier om verticaal geplaatste balken of dikke planken gaat. Onder sommige van deze rechthoekige verkleuringen kwamen ondiepe ronde verkleuringen tevoorschijn van vergane pennen of paaltjes. De rest van het gebouw moet op de plaats van de reeds uitgegraven vijver hebben gestaan en mogelijk onder de N213 hebben doorgelopen.

Het vondstmateriaal liet voor wat betreft het aardewerk een representatief beeld zien van wat in deze regio doorgaans wordt aangetroffen. Ongeveer 50% van het aardewerk bestaat uit handgevormde inheemse baksels. Van het importaardewerk is het blauwgrijze en rode kustaardewerk met 25% van het totale aantal scherven het best vertegenwoordigd. Slechts 5% van de aangetroffen scherven bestaat uit terra sigillata. Opvallend was de aanwezigheid van een vrijwel gave kruikamfoor van het type Niederbieber 98 naast het hierboven genoemde gebouw op ongeveer 35 cm onder NAP. Wel afwijkend is het grote aantal *tegulae*- en *imbrex*fragmenten. Sommigen daarvan dragen zelfs (delen van) stempelindrukken. Op de ontcijferde stempels komen de letters CGPF voor, hetgeen staat voor 'Classis Germania Pia Fidelis'. Dergelijke stempelfragmenten werden ook als *spolia* in de nabijgelegen nederzettingssporen uit de Karolingische tijd aangetroffen. Bouwfragmenten met deze stempels wijzen op het gebruik ervan bij de Romeinse vloot eenheid in Germania Inferior in de tweede helft van de 2de eeuw na Chr. Stempels met deze tekst zijn onder meer aangetroffen op de Hoge Woerd in Naaldwijk nabij de Gantel en nabij de Maasover in de Aalkeet-Binnenpolder in Maassluis. Ook de vindplaats Leehove bevindt zich op een steenworp afstand van de Lee. Er lijkt zich zo een patroon af te tekenen van de aanwezigheid van maritieme leger-eenheden in de monding van zijriviertjes van de Maas, die van daaruit in de Maasmond opereerden en het land beschermden tegen invallen vanuit zee.

Het wegcunet blijkt de rand van een vroegmiddeleeuwse nederzetting te hebben aangesneden, waarvan de kern mogelijk meer naar het noorden heeft gelegen. Uit de profielen blijkt dat ten westen van de nederzetting enkele Post-Romeinse geulen voorkomen, die in de Karolingische tijd al grotendeels zijn verland. Vanuit deze geulen is ook een laag bruin-grijze klei afgezet over het oudere oppervlak uit de Romeinse tijd dat hier op ongeveer 80 tot 100 cm beneden NAP ligt. Dit oud oppervlak van donkergrijze klei is schoon en heeft de karakteristiek van de in het Westland vaak voorkomende woudlaag. Het Karolingische loopvlak ligt met zijn basis op ongeveer NAP-hoogte en is deels in de bouwvoor opgenomen.

Gemeente Delft, vakteam Archeologie, Epko J. Bult

Delft * Brabantse Turfmarkt-Pieterstraat | In augustus 2001 is er gedurende drie weken gelegenheid geweest tot opgraven op de hoek van de Brabantse Turfmarkt en de Pieterstraat. De oudste vondsten hier dateren uit de 13de eeuw. In deze tijd lag het perceel net buiten de toenmalige stad, zodat de vondsten hier waarschijnlijk als afval gedumpt zijn. Een 15de-eeuwse stenen vloer en een grote beerput die al door schatgravers was leeggehaald, vormen een bewijs voor bewoning in die tijd. Op het schilderij van de stadsbrand van 1536 is te zien dat deze locatie net gespaard bleef. De bebouwing is hier dan ook lang middeleeuws gebleven. In de Pieterstraat stonden volgens het register van de Tiende Penning van

1543 kleine huisjes waarin voornamelijk arbeiders woonden. In het hoekpand Brabantse Turfmarkt – Pieterstraat woonde in deze tijd een (schoen)lapper, in pand 4 en 5 woonden twee kuipers, vervolgens een houtteller. Verderop in de straat woonden een snijder (kleermaker) en diverse brouwersknechts. Een kleine beerput uit de 17de eeuw was nog niet leeggehaald en leverde voornamelijk huishoudelijk roodbakkend aardewerk op en een collectie gekleurde tegeltjes, gedateerd in het laatste kwart van de 16de en het begin van de 17de eeuw. De meest opvallende vondst was een grote 17de-eeuwse kelder onder het hoekpand, die in de 18de of 19de eeuw is dichtgegooid met plateelbakkersafval, waarschijnlijk afkomstig uit de directe omgeving. Het is bekend dat er in dit deel van de stad veel plateelbakkers waren gevestigd. Tenslotte zijn de resten van een 19de-eeuwse smederij aangetroffen.

Gemeente Delft, vakteam Archeologie, Eveline van der Steen

Delft * Koningsveld II | Tijdens het ontgraven van de bouwput voor een parkeergarage op het voormalige terrein van bouwbedrijf Willemse werden archeologische waarnemingen verricht. In de westelijke helft van de bouwput, die grensde aan de Delftsche Schie, werden sporen van bewoning uit de Romeinse tijd aangetroffen. Op de zavelige vulling van een geul uit de Duinkerke I- transgressiefase bleken twee lagen vuile blauwgrijze klei voor te komen, gescheiden door een dunne laag schone gele klei. Het geulsediment maakt deel uit van de bovenloop van het Gantelsysteem. De beide vuile lagen klei zijn bewoningslagen uit Romeinse tijd, de tussenliggende gele laag is een overstromingslaag. Oostelijker werd nog maar één laag vuile klei aangetroffen. Uit de scherven aardewerk, botfragmenten en de grondsporen in de vorm van greppels en kuilen blijkt dat er in de tweede helft van de 2de eeuw en het begin van de 3de eeuw na Chr. op deze plaats een nederzetting was. Deze lag langs de oostzijde van een geul uit de Duinkerke I- transgressiefase, die op deze plaats samenviel met de huidige Delftsche Schie. Aan de overzijde van de Schie, langs het Zuid-einde, werden in 1994 ook al nederzettingssporen uit deze tijd aangetroffen en een nog openliggende restgeul, waarin eveneens sedimenten uit de tweede helft van de 2de eeuw voorkwamen. Duidelijk is dat dit gedeelte van de Delftsche Schie gegraven is door een oude, nog in de Romeinse tijd openliggende Gantelbedding. Helaas is de oostzijde van de Delftsche Schie in de jaren '60 van de 20ste eeuw met ongeveer 20 m verbreed, waardoor mogelijk vele interessante sporen uit de Romeinse tijd zijn vergraven. De vondsten bestaan voornamelijk uit bot en geïmporteerd aardewerk, terwijl er ook inheems aardewerk gevonden is.

Volgens historische bronnen en kaarten maakt deze locatie in de Middeleeuwen deel uit van het terrein dat toebehoorde aan het klooster Koningsveld. Eerder waren ten zuiden van het terrein Willemse de resten van een graanschuur aangetroffen die aan dit klooster toebehoorde. Het klooster Koningsveld is gesticht in de curtis van de in 1248 tot Rooms Koning gekroonde Hollandse graaf Willem II. In 1251 kreeg Rikarde, tante van Willem II, toestemming om bij Delft een klooster te bouwen. Op 2 juni 1252 werd het altaar en het kerkhof van Campus Regis, Koningsveld, door de bisschop van Utrecht ingewijd. Vanaf die tijd kunnen in ieder geval bewoningsactiviteiten op het terrein worden verwacht. Het klooster behoorde tot de Praemonstratenser orde. Het was een vrij klein vrouwenklooster met ongeveer 20 nonnen. In 1573 werd het afgebroken op bevel van Willem van Oranje in verband met de dreiging van een bezetting door de Spanjaarden bij een eventuele belegering van Delft.

In de bouwput van 26 x 132 m werden middeleeuwse mestkuilen, sloten en grachten aan-

getroffen. Tot de oudste sporen behoort een door sloten omgeven perceel van 61 x 14 m. Mogelijk is dit perceel nog door een 2 m brede noord-zuid lopende sloot verdeeld in twee percelen van respectievelijk 18 x 14 m en 41 x 14 m. De westelijke, oostelijke en zuidelijke sloot zijn ongeveer 3 m breed. In de vulling komen bakstenen voor met het formaat 31 x 15 x 6 cm en aardewerk uit de tweede helft van de 13de eeuw, waaronder proto-steengoed en Andenkeramiek uit 1225-1300. De noordelijke sloot is later opgenomen in een nieuwe en bredere gracht, zodat de breedte ervan niet meer is vast te stellen. In een tweede fase wordt een nieuwe sloot iets ten westen van de oudere westelijke sloot gegraven en een nieuwe oostelijke sloot, ruim ten westen van de oude oostelijke sloot. Beide sloten zijn 3 m breed en liggen iets schuin ten opzichte van de westelijke en oostelijke sloot uit fase 1. De noordelijke sloot lijkt niet verplaatst te zijn en werd mogelijk tot een gracht van tenminste 5 m verbreed. Deze gracht loopt in zowel westelijke als oostelijke richting tot buiten het perceel. Bovendien heeft deze gracht een T-splitsing naar het noorden ter hoogte van de oostelijke sloot. De zuidelijke sloot lijkt na enige tijd ook te zijn gedempt. In deze fase bedraagt het oppervlak van het door sloten omgeven perceel 52 x minimaal 21 m.

De noordelijke gracht eindigt 11 m ten westen van het perceel tegen een muur die als afsluiting in deze sloot is gebouwd. Het steenformaat van deze muur bedraagt 28 x 12 x 6 cm, zodat deze muur kan worden gedateerd in het tweede kwart van de 14de eeuw. De noordelijke gracht heeft een vulling van bruine humeuze klei. Daarop ligt een laag met slooppuin en veel afgebikte specie. In de westelijke 14 m van het perceel ligt bovendien een laagje leisteen onder het slooppuin. Daarin is onder meer een stuk dakbeschoot aangetroffen, waarop een ijzeren haak was bevestigd waaraan een ladder kon worden gehangen om reparaties aan het dak te verrichten. De opbouw van het puin met daaronder dakleien in de toplaag van de grachtvulling maakt het waarschijnlijk dat in de noordwesthoek van dit perceel een bakstenen gebouw heeft gestaan dat op systematische wijze is afgebroken, waarbij de niet meer bruikbare bouwmaterialen in de naastgelegen gracht terecht kwamen. Het steenformaat in de puinlaag die met deze afbraak kan worden geassocieerd, varieert van ? x 14/10,5 x 6/4,5 tot 18 x 8,5 x 4 cm. Dit betekent dat het gebouw waarvan het slooppuin afkomstig is, mogelijk al uit de 14de eeuw dateert en waarschijnlijk tot in de 16de eeuw verbouwingen heeft ondergaan. De sloop zou overeen kunnen komen met de definitieve afbraak van het klooster in 1573. Meer naar het oosten wordt de hoeveelheid puin in de noordelijke gracht veel minder. De gracht blijkt hier tot in het begin van de 17de eeuw open te hebben gelegen.

Gemeente Delft, vakteam Archeologie, Epko J. Bult & Eveline J. van der Steen

Delft * Koningsveld III | Ter voorbereiding van de bouwwerkzaamheden op het terrein van Prins voor de nieuwbouwlocatie Koningsveld III werden proefsleuven gegraven om het terrein te onderzoeken. In het westelijk deel van het plangebied, nabij de Delftsche Schie, werden de sporen van een bewoond erf blootgelegd, met greppels en afvalkuilen. Sporen van een gebouw werden niet gevonden, maar uit de vondstdichtheid blijkt dat de bijbehorende bebouwing in de directe omgeving moet liggen. Het uitgraven van de bouwput voor een parkeergarage langs de Schie reikte net niet diep genoeg om het Romeinse woonniveau goed te kunnen onderzoeken. Wel werden in de opgespitte middeleeuwse grondlagen vondsten uit de Romeinse tijd aangetroffen. Tot de bijzondere vondsten behoren twee bronzen munten, één met een afbeelding van keizer Hadrianus en één van Septimius Severus. Ook werd een

ijzeren draadfibula aangetroffen en een bronzen stilus waarmee in een wastafel kon worden geschreven. Het gebied langs deze zijde van Delftsche Schie lijkt intensief gebruikt te zijn, want sporen uit deze periode zijn in de loop der jaren over een afstand van ruim 200 m lengte aangetoond, bij de opgravingen op het terrein van Koningsveld I in 1988 en Koningsveld II.

Bovenop een loopvlak uit de Romeinse tijd werden middeleeuwse loopvlakken aangetroffen. Vondsten uit deze lagen bestonden uit kogelpotten, die gedateerd worden vóór 1250, proto- en vroeg steengoed en vroeg grijs- en roodbakkend aardewerk. Deze vondsten tonen aan dat de bewoning hier ouder is dan de bewoning die op het 50 m zuidelijker gelegen terrein van Willemse is aangetroffen en ouder is dan de stichting van het klooster Koningsveld. Op een tweede loopvlak is plaatselijk een dun laagje lichte, soms zavelige klei aangetroffen, mogelijk het gevolg van een overstroming van de Delftsche Schie. Boven deze lichte klei is een dik pakket vuile klei aangetroffen, een bewoningslaag uit de 14de eeuw.

Langs de zuidelijke perceelgrens van het terrein van Prins werd de noordelijke insteek van een oost-west gerichte sloot aangetroffen, die dateert vanaf de 14de eeuw en met zijn zuidelijke oever op het terrein van Koolschijn ligt. Het terrein van Koolschijn ligt tussen het Willemse-terrein en dat van Prins. In het oostelijke gedeelte van het terrein werden twee parallelle, haaks op deze sloot staande sloten aangetroffen die in noordelijke richting liepen. Sporen van een tweede west-oost lopende sloot zijn 35 m noordelijker op het westelijke deel van het onderzoeksterrein teruggevonden. Deze laatstgenoemde sloot dateert uit de 15de of 16de eeuw en bleef in gebruik tot in de 20ste eeuw. Hoewel de verbinding tussen de verschillende sporen niet altijd duidelijk is, mag worden aangenomen dat al deze sloten deel hebben uitgemaakt van de percelering van het klooster. Vanaf het oudste middeleeuwse loopvlak werd een fundering ingegraven met bakstenen van het formaat: 31 x 14,5 x ? cm uit de tweede helft van de 13de eeuw. Een tweede fundering met steenformaat: 28,5 x 14,5 x 7 cm was niet toe te schrijven aan een loopvlak, maar kan op basis van de steenmaten worden gedateerd in het tweede kwart van de 14de eeuw. Parallel aan deze funderingen werden uitbraaksleuven gevonden. Uit deze schaarse funderingsresten konden geen gebouwplattegronden worden gereconstrueerd. Uit de combinatie van grondsporen die zijn aangetroffen op het terrein van Prins en Willemse wordt duidelijk dat de kern van het klooster heeft gestaan op het tussenliggende perceel van Koolschijn. Dit terrein wordt naar alle waarschijnlijkheid in 2002 bebouwd.

Gemeente Delft, vakteam Archeologie, Epko J. Bult & Eveline J. van der Steen

Delft * Koornmarkt 64 | Tijdens het onderkelderen van het pand Koornmarkt 64 zijn archeologische waarnemingen verricht. Het huidige huis blijkt aanvankelijk uit twee lange smalle panden te hebben bestaan. In het midden van het pand werd over de gehele lengte een fundering van een oost-west georiënteerde muur gevonden, die de huidige ruimte in twee min of meer gelijke langwerpige ruimtes verdeelde. Het steenformaat van deze fundering is 24 x 10 x 5 cm en wijst op een datering van omstreeks 1400. Wanneer deze twee panden zijn samengevoegd, is niet duidelijk. De voorgevel met het authentieke jaartal 1547 hoort in ieder geval bij de periode dat het pand was samengevoegd. In het noordelijke pand lag in het achterhuis een kelder waarvan de vloer later was verwijderd. Aanzetten in de noordelijke zijmuur wijzen erop dat er een bakstenen tongewelf boven de kelder zat. Het zuidelijke pand is niet onderkelderd geweest. De zuidmuur van het zuidelijke pand was minder diep gefundeerd en rustte op houten balken, met daarop een zeven lagen tellende bakstenen fundering. Twee verschillende steenformaten

zijn gebruikt: 25 x 12 x 5 cm voor de onderste vier lagen, 22 x 10 x 4,5 cm voor de bovenste drie. Mogelijk kende deze muur twee fasen: de eerste uit het einde van de 14de eeuw, de tweede uit het midden van de 15de eeuw. Het is ook mogelijk dat de fundering in het midden van de 15de eeuw in één keer is opgebouwd met stenen van verschillend formaat.

Zowel in het noordelijke als in het zuidelijke pand werd een waterput aangetroffen die op basis van het steenformaat beide kunnen worden gedateerd in de 15de eeuw. In het zuidelijke pand werd de waterput in de 18de eeuw van een nieuwe, verhoogde koepel voorzien. Tegen de voorgevel van het noordelijke pand, direct tegen de tussenmuur met het zuidelijke huis, was in de 17de eeuw een derde waterput van ijsselsteen gemetseld. Uit archiefonderzoek is gebleken dat het pand tot in de eerste helft van de 19de eeuw in gebruik is geweest als brouwerij. De kelder in de noordoosthoek was toen nog in gebruik. Een halfronde structuur, met een gootje en een plavuizen bak er bovenop, had mogelijk een functie in de brouwerij. Tegen deze halfronde bak was een bakstenen trap gemetseld, die vanuit de huidige tuin toegang tot de kelder gaf. De halfronde bak liep onder de achtermuur door; het pand liep in die tijd verder door naar achteren.

Nadat de brouwerij in de eerste helft van de 19de eeuw buiten gebruik raakte, is mogelijk de lange oost-west tussenmuur tot op funderingsniveau afgebroken en er werd haaks daarop een fundering gelegd voor een nieuwe tussenmuur. Daartoe werd een grenenhouten balk aan de noordzijde tegen de oude oost-west fundering gelegd waarop in noord-zuid richting twee helften van een zware, in de lengte doorgezaagde eiken balk gelegd werden. Oorspronkelijk is dit mogelijk de koningsas van een molen geweest. Op deze balken zijn poeren gemetseld, wellicht voor een gewelf. Aan één van de moerbalken van de begane grond werden restanten metselwerk aangetroffen die daarop lijken te wijzen. Omstreeks dezelfde tijd werd de kelder onder de achterkamer in het noordelijke pand deels volgestort en van een plavuizen vloer voorzien. Later is deze vloer nogmaals opgehoogd en werd er een tweede laag plavuizen aangebracht.

Gemeente Delft, vakteam Archeologie, Epko J. Bult & Eveline J. van der Steen

Delft * Koornmarkt 68 | Tijdens het uitgraven van een nieuwe kelder onder het voorhuis werden archeologische waarnemingen verricht. De voorgevel van het pand bleek verschillende malen doorgebroken te zijn. Wellicht heeft hier een kelderluik gezeten om vanaf de straat rechtstreeks goederen in de kelder te kunnen plaatsen. Later is deze toegang opnieuw dichtgezet. Verder werden bij het uitgraven van de kelder verschillende funderingen gevonden, die op basis van de steenformaten (25 x 12 x 5,5 cm) in de late 14de eeuw dateren. Helaas waren de restanten te klein om conclusies te trekken over de bouwgeschiedenis of de vroegere plattegrond van het gebouw.

Gemeente Delft, vakteam Archeologie, Epko J. Bult & Eveline J. van der Steen

Delft * Markt 6 | De verbouwing van de kelder van een pizzeria aan de Markt werd archeologisch begeleid. Dit bood de mogelijkheid om één van de oudste gedeelten van middeleeuws Delft nader te onderzoeken. De ondergrond van de oudste steenbouwfase van het pand bestond uit een pakket ophogingslagen van klei, humeuze klei en mest. In deze ophogingslagen werden verschillende houten paaltjes aangetroffen. Het is onwaarschijnlijk dat deze paaltjes behoren tot een houten huis dat op deze plek heeft gestaan, want de meeste zijn daarvoor

te dun. De oudste scherven aardewerk die in de ophoging zijn aangetroffen, dateren van ongeveer 1200. De oudste funderingsresten bestonden uit kloostermoppen met een steenformaat van 34/32 x 15 x 8 cm. Het metselwerk en het voegwerk maakten de indruk origineel te zijn. Dit steenformaat wordt in deze omgeving bij origineel gebruik gedateerd in de eerste helft van de 13de eeuw. De fundering lag midden in het huidige pand en bestond uit twee poeren en de aanzet voor een grondboog tussen beide poeren. Het betreft de oostmuur van een gebouw dat zich verder in westelijke richting uitstrekt onder het pand Markt 4. Tijdens restauratiewerkzaamheden in 1962 is daar de rest van het gebouw aangetroffen, met buitenafmetingen van 9 x 6 m. De west-, zuid- en noordmuur blijken op spaarbogen te zijn gebouwd: één boog onder de korte west- en oostgevels en drie bogen onder de langere zuidgevel. Of in de veel dunnere noordfundering ook grondbogen zijn aangebracht, is niet bekend. De funderingen met spaarbogen zijn in het algemeen vrij breed, namelijk 80 cm, terwijl het opgaande muurwerk twee stenen breed is (60 cm). Het opgaande muurwerk bij de noordelijke muur is slechts één steen breed, wat een fundering op spaarbogen minder waarschijnlijk maakt.

Dit gebouw één van de oudste stenen (woon)gebouwen van Delft. Het is waarschijnlijk dat het pand deel uitmaakte van de grafelijke hof. Het gebouw ligt vlak ten noorden van het huidige stadhuis, waarin resten zijn aangetroffen van het 'Oude (grafelijke) Steen', dat van de 13de tot de 15de eeuw in gebruik was als gevangenis. Het pand Markt 4/6 zou in 1352 door graaf Willem V zijn verkocht. In een tweede bouwfase werd de oostmuur van het pand verlengd in de richting van de latere Voldersgracht, die ten noorden van het pand lag. Deze gracht liep oorspronkelijk niet verder door in westelijke richting dan tot het pand Markt 8, dat ten oosten van Markt 6 ligt. De Voldersgracht wordt overigens pas in 1474 voor het eerst genoemd, terwijl eerder al een Volrestrate (1348) bekend is. De gracht werd waarschijnlijk tussen deze twee data gegraven. Het steenformaat van deze fundering bedroeg 30/32 x 14 x 7,5 cm, wat wijst op een datering in de tweede helft van de 13de eeuw. Naast deze uitbreiding werden aan de oostzijde drie funderingen aangetroffen van een gebouw met éénsteens muren dat verder onder het achterhuis van Markt 8 ligt. Dit gebouw was 4 m breed en minder diep gefundeerd dan het oudste gebouw. De ruimte tussen de aangrenzende funderingen van de twee gebouwen was 25 cm. De muur aan de marktzijde lag ongeveer in het verlengde van de noordelijke fundering van het oudste gebouw.

In de derde bouwfase werd de hele bovenbouw van het complex afgebroken en werd de oorspronkelijke fundering aan de Marktzijde in oostelijke richting verlegd. Het oude gebouw werd aan de oostzijde met bijna 3 m ingekort tot ruim 6 m, waardoor het pand de afmetingen van het huidige pand Markt 4 kreeg. Markt 6 werd in oostelijke richting verbreed tot 4,4 m. Het opgaande muurwerk was anderhalve steen breed. De kelder werd voorzien van een bakstenen gewelf in het voorhuis. De steenformaten zijn 24 x 13 x 5,5 cm, waarmee het gebouw kan worden gedateerd rond 1400. Deze bouwfase markeert een verandering in de oriëntatie van het gebouw. Was aanvankelijk het pand met zijn smalle gevel gericht op de Cameretten, vanaf nu lijkt de voorgevel te zijn gericht op de Markt. Het pand Markt 6 lijkt daarmee los te zijn gekoppeld van de panden Markt 2 en 4. Van de latere verbouwingen zijn talrijke overblijfselen op kelderniveau aangetroffen, zij het soms alleen in kleine details: vloeren van baksteen en plavuizen, goten, een 17de-eeuwse waterput en een nog latere haardplek met een aspot ernaast in het achterhuis tegen de Voldersgracht aan.

Den Haag * Binnenhof | De aanleg van een ringleiding op het Binnenhof, in de maanden september-november 2001, werd door de afdeling Archeologie van de Dienst Stadsbeheer archeologisch begeleid. In de smalle sleuven die enkele meters uit de bebouwing werden gegraven, zijn funderingen van 14de- tot 18de-eeuwse muren blootgelegd. Deze werden zoveel mogelijk gespaard. Veel van het muurwerk kon worden gekoppeld aan opmetingen uit 1875. Een aantal sporen was echter onverwacht. De 14de-eeuwse funderingen en vloer die tegenover de Eerste Kamer der Staten-Generaal werden gevonden, behoren mogelijk tot een complex van riddersverblijven. Naast de voormalige Hofkapel werden menselijke skeletdelen aangetroffen die bij eerder grondwerk waren verplaatst.

Gemeente Den Haag, Dienst Stadsbeheer, Afdeling Archeologie, M.M.A. van Veen

Den Haag * Boekhorststraat | De afdeling Archeologie van de Dienst Stadsbeheer heeft, voorafgaande aan de bodemsanering en nieuwbouw, tussen 3 en 14 december 2001 een opgraving uitgevoerd op een binnenterrein achter Boekhorststraat 77-83. De oudste sporen uit de opgraving dateren uit de 15de eeuw. De ondergrond bestaat uit veen, waaruit turven zijn gestoken. De diepe gaten die zo ontstonden, werden aangevuld met duinzand en onbruikbare veengrond, vermengd met afval. Het land werd daarna in gebruik genomen als weiland en tuinbouwgrond. Vanaf 1640 werd dit gebied betrokken bij een planmatige stadsuitbreiding. De Boekhorststraat werd als een rechte weg aangelegd. Kort daarna werden huizen langs deze straat gebouwd. Uit die tijd dateert ook een laag huishoudelijk afval die langs het achterpad is gestort. Voorafgaande aan de huizenbouw is er, voornamelijk met schoon zand, opgehoogd. De achtererven zijn vanaf het midden van de 17de eeuw tot in de 19de eeuw volgebouwd met bijgebouwen. Hiervan zijn de funderingen, kelders, waterputten en een enkele beerkelder onderzocht. In twee ondiepe kelders lag een kalklaag, die waarschijnlijk afkomstig is van de bereiding van kalk voor cement of pleisterwerk. Er lagen brokstukken marmer van schouwen, hardstenen stoepalen en schamppalen en een fragment van een grafsteen. Het lijkt het afval van een 19de-eeuwse steenhouwer te zijn die, gezien de verspreiding van de brokstukken, beide percelen in gebruik had.

Gemeente Den Haag, Dienst Stadsbeheer, Afdeling Archeologie, M.M.A. van Veen

Den Haag * Noordweg | Rondom het tenniscomplex de Rhijenhof werd gedurende de zomer van 2001 verder gegraven naar sporen van menselijke aanwezigheid van Neolithicum tot en met Late Middeleeuwen. Op de duinruggen werden sporen van ondermeer een nog niet geïdentificeerde plattegrond en verschillende akkers van Pre-Romeinse ouderdom aangetroffen.

Gemeente Den Haag, Dienst Stadsbeheer, Afdeling Archeologie, A.J. Vermeulen

Den Haag * Rabbijn Maarsenplein | Het archeologisch onderzoek, dat in najaar 2000 was gestart op het Rabbijn Maarsenplein, kon in 2001 niet worden afgerond omdat de bebouwing langs de Gedempte Gracht en de St. Jacobstraat niet mocht worden gesloopt. Het onderzoek dat van januari tot april werd uitgevoerd, moest zich beperken tot de achterzijde van deze huizen. Aan de achterzijde van huizen aan de Gedempte Gracht werd een deel van een 15de- of 16de-eeuwse uitbreiding van een huis gevonden en een houten waterleiding uit vermoedelijk dezelfde periode. De pijp bestaat uit twee delen. Een deel is ruim 10 m lang, gemaakt uit

een boomstam (*Picea/Larix*) die uitgekapt is tot een U-vorm. De bovenkant is dichtgemaakt met een deel van dezelfde stam en met duigen en plankjes die er op zijn vastgespijkerd. Van een tweede pijp is circa 2 m bewaard. Dit is een uitgeholde *Alnus*-stam. Het langste deel zal worden geconserveerd bij het NISA te Lelystad. De oudste sporen zijn afvalkuilen uit de 15de en 16de eeuw. Het afval geeft een indruk van de nijverheid en huishoudelijke bezigheden uit die tijd. Het vondstmateriaal bestaat uit aardewerk, etensafval, houten borden en lepels, ijzeren tuingereedschap en schoenen. De meeste gebouwsporen, zoals fundamenten, vloeren, kelders, waterputten en beerputten dateren uit de 17de tot 19de eeuw.

Gemeente Den Haag, Dienst Stadsbeheer, Afdeling Archeologie, M.M.A. van Veen

Den Haag * Strijpkade | In mei 2001 werd in het Wateringse Veld het onderzoek naar de Romeinse weg voortgezet. De eerste concrete aanwijzingen voor de ligging van deze weg waren tijdens de opgraving van 1997 aan het licht gekomen. Toen werden de vier mijlpalen gevonden die zich nu in het Museon bevinden. Deze lagen deels in één van de bermgreppels van de weg die voerde naar Forum Hadriani. Ze konden respectievelijk worden toegeschreven aan de keizers Antoninus Pius (145 na Chr.), Caracalla (215 na Chr.), Gordianus (238 na Chr.) en Decius (250 na Chr.). De weg zelf werd destijds slechts in het profiel herkend als een verhoging van een humeuze laag uit de Romeinse tijd, aan weerszijden geflankeerd door een greppel. Het onderzoek in 2001 was er op gericht meer te weten te komen over tracé en opbouw van de weg.

De weg kon in het vlak worden herkend door de aanwezigheid van een aantal parallelle, in zuidwest-noordoostelijke richting verlopende, greppels. De zandige grijsbruine klei tussen de greppels bevatte resten van de humeuze Romeinse laag, die overigens voor het overgrote deel bleek te zijn opgenomen in de huidige bouwvoor. Evenals het deel van de Romeinse weg dat in 1997 werd opgegraven, ligt dit deel van de weg ten zuiden van een deels als relic in het landschap nog herkenbare restgeul van de oude getijdenkreek de Gantel. Tussen beide locaties lijkt de weg parallel aan het huidige Oosteinde te hebben gelopen. Alvorens de weg werd aangelegd is een soort cunet gegraven. Dit was in het profiel herkenbaar doordat de zandlaagjes van de natuurlijke afzettingen van de Gantel door de ingraving waren onderbroken. De vulling van het cunet bestond op het oog uit dezelfde klei. De natuurlijke gelaagdheid bleek hier echter verrommeld en de zandlaagjes waren niet meer als zodanig herkenbaar. Klaarblijkelijk werd dit kleipakket niet op natuurlijke wijze afgezet, maar door mensen opgebracht. De top van het kleipakket bestond uit een humeuze laag, die naar weerszijden over bleek te gaan in een greppel. Tijdens het verdiepen van het vlak kwamen in het zuidwest-deel van de put grindkiezels tevoorschijn die in het profiel in laagjes in een greppel terecht bleken te zijn gekomen. De veronderstelling lijkt gerechtvaardigd dat dit grind afkomstig is van het oorspronkelijke wegdek van de Romeinse weg.

Gemeente Den Haag, Dienst Stadsbeheer, Afdeling Archeologie, A.J. Vermeulen

Den Haag * Uithofslaan | Om beter grip te krijgen op de archeologische waarden van het gebied rond de Haagse Uithofslaan, dat nu nog door kassen wordt beheerst, maar binnen afzienbare tijd zal worden omgetoverd in een luxe villawijk, is ter hoogte van het perceel Uithofslaan 40 een Aanvullend Archeologische Onderzoek (AAO) uitgevoerd. Grondboringen van RAAP hadden in een eerder stadium al aangetoond dat zich in het gebied minstens

drie Romeinse vindplaatsen bevinden, naast twee historisch overgeleverde middeleeuwse uithofsboerderijen. Het betreffende perceel zou resten uit beide perioden bevatten, die inderdaad zijn gevonden. Er was echter geen sprake meer van een Romeins niveau: alle Romeinse vondsten zijn gedaan in middeleeuwse context. Blijkbaar is de middeleeuwse bewoning ter plekke uiterst schadelijk geweest voor de Romeinse resten. Er lijkt daarnaast echter een tweede boosdoener te zijn geweest. In de westelijke helft van het perceel zijn Romeinse vondsten zonder context op een vrij diep niveau aangetroffen. Dat kan er op wijzen dat het niveau al voor de aanleg van de uithofsboerderij door erosie van een van de zijarmen van de Gantel is opgeruimd. De komende twee jaar zal voorafgaand aan de bouw van de villawijk uitgebreid onderzoek op het gehele Uithofslandterrein worden uitgevoerd. Dan zal hopelijk ook een definitief antwoord op die vragen worden gegeven.

Gemeente Den Haag, Dienst Stadsbeheer, Afdeling Archeologie, J.A. Waasdorp

Den Haag * Willem Lodewijklaan | Gedurende drie weken in de zomer van 2001 had de afdeling Archeologie van de gemeente Den Haag de gelegenheid onderzoek te doen in de wijk Zorgvliet in een diepe bouwput aan de Willem Lodewijklaan, aangelegd ten behoeve van nieuwbouw voor de Chinese ambassade. Onderwerp van onderzoek was een cultuurniveau uit de bronstijd, dat tijdens een waarneming bij het ontgraven van de bouwput was ontdekt. De vindplaats is gesitueerd in een met Jong Duin overstoven strandvlakte. Het betreffende niveau bevond zich dan ook onder een veenlaag, op een hoogte van gemiddeld 1 m boven NAP en ver onder de grondwaterspiegel. Dat laatste was de reden dat het niveau bij prospectie niet gezien was. Mede dank zij de bereidwilligheid van bouwers, architecten en niet in de laatste plaats de Volksrepubliek China, die toestonden dat tijdens de bouwvak de bronnering in bedrijf bleef, kon de opgraving worden uitgevoerd.

Afb. 34. Den Haag * Willem Lodewijklaan. Sporen van bronstijdakkers tekenen zich af in het vlak.

Het terrein dat in die periode aan een onderzoek werd onderworpen was circa 50 x 20 m groot. Het was in elk geval in cultuur gebracht: op een aantal plekken konden eergetouwsporen worden blootgelegd. Daarnaast kwamen in het noordoostelijk deel van het terrein enkele greppels aan het licht die haaks op elkaar stonden en een aantal paalsporen. De greppels lijken een perceel te hebben afgebakend, waar de paalsporen zich bevonden (afb. 34). Acht van die palen konden in twee regelmatige vierhoeken worden geclusterd: waarschijnlijk zijn dat spiekers geweest. Het vondstmateriaal was niet goed bewaard gebleven. Dat zal mede zijn vanwege het zure veen dat zich op de cultuurlaag heeft gevormd. Niettemin werden, naast vele stukken kwarts en fragmenten van vuursteen, scherven aangetroffen met de zo kenmerkende grove kwartsmagering en zelfs een enkele met een stafband. Op grond van die gegevens kan worden gesteld dat het hier gaat om overblijfselen uit de middenbronstijd. Dat maakt meteen de vondst ook belangrijk: nog niet eerder zijn zo dicht aan de kust zulke oude bewoningssporen aangetroffen. Gezien de diepte op welke de sporen zich bleken te bevinden, zo'n 4 m onder huidig maaiveld, mag verwacht worden dat de rest van de nederzetting nog ongestoord in de bodem aanwezig is.

Gemeente Den Haag, Dienst Stadsbeheer, Afdeling Archeologie, J.A. Waasdorp

Dordrecht * Kolfstraat 10 | In het najaar van 2000 en het voorjaar van 2001 voerde het Dordts Archeologisch Centrum (DAC) een onderzoek uit op de locatie Kolfstraat 10. Het terrein bevindt zich 50 tot 100 m ten oosten van de Voorstraat. Deze straat vormt één van de hoofdstructuren van de middeleeuwse stad en ligt bovenop de voormalige oeverwal van de Thure(drecht). In later tijd werd deze oeverwal tot een waterkerend dijklichaam omgebouwd en deze functie heeft het nog steeds. Uit onderzoek dat onder leiding van H. Sarfatij plaatsvond op de oeverwallen langs het centrale water van Dordrecht, is gebleken dat de oudste bewoning hier was aan te treffen op zogenaamde huisterpen en dat een verdere ontwikkeling naar het achterland toe zich in fasen heeft voltrokken. Op basis van deze uitgangspunten werden de doelstellingen van dit archeologisch onderzoek geformuleerd. De eerste hangt samen met de mogelijke bewoning op huisterpen, hoewel we, gezien de afstand tot de dijk, niet al te hoge verwachtingen konden koesteren. De tweede hangt samen met het opwerpen van het dijklichaam en de ontwikkeling naar het oosten. Wanneer en hoe heeft zich dit proces voltrokken?

Omdat het oudheidkundig bodemonderzoek niet direct aan de Voorstraat plaatsvond, maar ver daarachter, werden geen huisterpen aangetroffen op de oorspronkelijke oeverwal die de Voorstraat ooit is geweest. Wel kon de voet van de dijk worden onderzocht, bestaande uit klei-, stro- en mestlagen die met houten palen op hun plaats werden gehouden. In dit pakket werd een laag puin aangetroffen, met daarin nog twee complete kloostermoppen (30/28 x 15/14,5 x 8/7 cm). Mogelijk behoorde deze puinlaag tot een gebouw dat hier omstreeks het midden van de 13de eeuw was opgetrokken. Bijna 36% van het aangetroffen aardewerk is te dateren in de 13de eeuw. Het gaat dan voornamelijk om proto- en bijna steengoed. Tot de mobiele vondsten behoren verder o.a. een leeuwtegel, een tuitpot van Maaslands aardewerk, een groot aantal fragmenten hoogversierd Vlaams aardewerk, proto-steengoed kannen en een kalkstenen vijzel, afkomstig uit de steengroeven van Caen (Normandië, F). Dit materiaal duidt erop dat hier in de 13de eeuw een huis met een zekere status stond.

Dit pakket werd afgedekt door een ophogingspakket van donkerbruine humeuze klei, af-

gewisseld met lagen schone grijze klei, vergelijkbaar met dat van het Statenplein dat in 1997 en 1998 archeologisch is onderzocht. De houten palen in dit pakket lijken deel uit te maken van een vroegere erfafscheiding. In dit pakket werden huis- en keldermuren ingegraven. De oudste bakstenen muren bevatten rode bakstenen van het formaat 25/24 x 12/11,5 x 7/6 cm. Zij maakten deel uit van een circa 8 tot 13,5 m diep en 4 m breed pand, dat achter een van de Voorstraatpanden was opgetrokken. De oudste muren worden gedateerd in de eerste helft van de 14de eeuw. In het pand was een waterput en een later ingebouwde kelder aanwezig, die later als beerkelder dienst deed. Omstreeks 35% van het aardewerk is in deze fase te dateren. De belangrijkste aardewerkcategorieën zijn steengoed, grijs aardewerk, Elmpster Waar, rood aardewerk en Andenne. Tot de mobiele vondsten behoren opnieuw veel voorwerpen van leer (schoenen, messchedes en een zwaardschede met fleur-de-lis-bestempeling) en hout (schalen, kommen, nap, schotel), alsmede ruim 180 metalen voorwerpen (beslagstukken, gespen, messen, nagels, sintels, insignes en pseudo-munten). Het merendeel van het materiaal dateert uit de 14de eeuw, met een uitloper naar de eerste decennia van de 15de eeuw. In de afscheidsbundel voor Herbert Sarfatij is een uitgebreide beschrijving van het onderzoek opgenomen onder de titel 'Wonen bij Woerdenbach, een geïntegreerd archeologisch en bouwhistorisch onderzoek aan de Voorstraat 258 te Dordrecht' door J. Hendriks en A. van Engelenhoven.

Gemeente Dordrecht, Vakgroep Archeologie en Monumentenzorg, J. Hendriks

Goedereede – Ouddorp * Dorpstienden | Bij verkennend bodemonderzoek zijn op de locatie Dorpstienden in het centrum van Ouddorp (Gemeente Goedereede) archeologische waarden aangetroffen. Op de nieuwbouwlocatie werd vondstmateriaal aangetoond uit de periode van de 13de tot en met de 19de eeuw, dat behoort bij de (post)midleleeuwse dorpskern van Ouddorp. In de ondergrond werd op een basis van blauwgrijs zand met fragmenten van zeeschelpen een zandpakket van het Jonge Duin aangetroffen. Het Duin is in een jongere fase sterk begroeid geweest, waardoor een podzol tot ontwikkeling kon komen. Het duin is in een latere fase opnieuw overstoven. De top van het Jonge Duin is beroerd door menselijk handelen. In deze laag werd aardewerk (Andenne) aangetroffen dat op z'n vroegst in de tweede helft van de 11de eeuw te dateren is. De locatie lijkt vanaf deze periode in gebruik te zijn geweest als akkercomplex. Duidelijke sporen van bewoning konden niet worden aangetoond. Op het Jonge Duin is verder vanaf de 16de eeuw een bouwvoor ontwikkeld.

Synthegra Archeologie BV, E.E.A. van der Kuijl

Goedereede – Ouddorp * Hofdijkseweg 34 | Met hulp van de Historische vereniging 'De Motte' van Ouddorp is aangetoond dat de onderzoekslocatie als meldingsgebied op de Archeologische Monumentenkaart staat aangegeven. Bekend is dat in dit gebied de Hofstede 'Den Hofdijk' heeft gestaan. De verwachting was om resten van deze 14de-eeuwse Hofstad aan te treffen. Tijdens het verkennend en nader archeologisch bodemonderzoek op een tweetal plaatsen in het verlengde van de bestaande woning aan de Hofdijkseweg 34 zijn echter geen archeologische waarden aangetroffen. De eigenaar van het te ontwikkelen land heeft wel interesse getoond voor de historie van 'Den Hofdijk' en is van plan de oprijlaan en de binnenplaats van de Hofstad (bekend van oud kaartmateriaal) terug te brengen in de oude staat.

ArcheoMedia, Cynthia Nicholson-van der Plaats

Goedereede – Ouddorp * N57 | In oktober 2000 werd ‘De Motte’ benaderd door iemand uit Arnhem, die zei dat hij rond 1975 een (gevel)steen had gevonden in de buurt van Ouddorp en deze had meegenomen naar huis. Men was in die tijd bezig met de aanleg van de N57. Naar zijn mening hoorde de steen thuis in een museum op het eiland Goeree-Overflakkee. In 2001 is de steen naar het Torenmuseum te Goedereede gebracht. De steen is 105 cm breed, 53 cm hoog en 12 cm dik. Hij bevat drie afgesleten familiewapens en het jaartal 1613 (afb. 35). Omdat de archieven niet ver genoeg teruggaan, is het niet voor 100 procent duidelijk waar de steen heeft gezeten. Naar alle waarschijnlijkheid is de steen afkomstig van een sluisje in de polder ‘Het West-Nieuwland’ onder Ouddorp, want in de buurt waar de steen werd aangetroffen, heeft geen bebouwing gestaan en is van oudsher wel een afwateringssluisje bekend. Mr. T.N. Schelhaas herkende de wapens van Jacob Cornelis Swartdam, Adriaan de Vogel van Spreeuwensteyn en Jan Wielant op de steen. Rond 1613 waren zij bestuurders (baljuw en mannen van beschikke) van Goedereede en Westvoorne.

Vereniging van amateurarcheologen voor Goeree-Overflakkee ‘De Motte’, R. Olivier

Goedereede – Ouddorp * Oude Oostdijk | Op het wekelijkse spreekuur van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet (KPK) in Leiden werd op woensdag 24 januari 2001 een aantal (26) Romeinse munten getoond die in het jaar 2000 met een metaaldetector gevonden werden op een perceel tussen De Goederee, Nieuwe Oostdijk en de ijsbaan. Naast de Romeinse munten werden er een aantal stukken brons/koper getoond van Romeinse (draad-) fibulae, maar ook vele stukken 19de-eeuws ‘afval’ (waaronder een mondstuk van een blaasinstrument), hetgeen duidt op verstoorte grond. De locatie van de vondsten komt ongeveer overeen met de locatie van de opgravingen naar een Romeinse nederzetting die de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) onder leiding van de toenmalige

Afb. 35. Goedereede – Ouddorp * N57. Gedenksteen uit 1613 (foto: De Motte).

Provinciaal archeoloog van Zeeland, Trimpe Burger in 1958-1959 uitvoerde. In 1982-1983 werd er door de ROB, wederom onder leiding van Trimpe Burger, opnieuw onderzoek gedaan. Deze vindplaats, een Romeinse nederzetting met mogelijk een militair karakter, is sinds 1976 een beschermd monument.

De vinder van de Romeinse munten in 2000 was een nieuweling in de wereld van de metaaldetectie. Hij had net een detector aangeschaft en zocht een geschikte zoekplaats uit door gebruik te maken van de informatie die in het gemeentehuis van Goedereede voorhanden was; een boekje over de geschiedenis van Ouddorp/Goedereede, waarin de Romeinse nederzetting vermeld wordt. Dat de locatie van de opgegraven Romeinse nederzetting in de Polder Oude Oostdijk een beschermd archeologisch monument is, was hem niet bekend. In de opgravingen van 1958-1959 werden 20 bronzen munten gevonden die door hun slechte kwaliteit alleen globaal gedetermineerd konden worden in de 1ste en 2de eeuw. Slechts één munt kon toen nader beschreven worden als een sestertius op naam van (Diva) Faustina II (145-180). In de opgravingen van 1982-1983 werden 11 bronzen munten gevonden die iets nauwkeuriger beschreven konden worden (determinatie: J. van der Vin, KPK). Hieronder de lijst van de in 1982-1983 gevonden munten (gegeven wordt de autoriteit, muntsoort, plaats van vervaardiging en datering. De laatste kolom geeft een literatuurverwijzing. Alle munten zijn gemaakt van een koper of messing-legering):

1. 1ste-2de eeuw	aes	Rome ?	0-192	–
2. Vespasianus / Titus	dupondius / as	Rome	69-81	–
3. Trajanus	dupondius	Rome ?	98-103	RIC –
4. 2de eeuw	dupondius / as	Rome	100-192	–
5. 2de eeuw	dupondius / as	Rome	100-192	–
6. Antonijnse periode	dupondius / as	Rome	138-192	–
7. Antonijnse periode	sestertius	Rome	138-192	–
8. Antonijnse periode	sestertius	Rome	138-192	–
9. Faustina I	sestertius	Rome	141-161	RIC 1387
10. Diva Faustina I	sestertius	Rome	141-161	RIC 1103A
11. Marcus Aurelius / Lucius Verus	sestertius	Rome	161-169	–

Aan slechts een tweetal munten kan een type en nummer worden toegeschreven volgens de standaardcatalogus voor Romeinse munten; de RIC; *The Roman Imperial Coinage* (Londen, 1922-1994). De sestertius van Faustina I (nr. 9) heeft op de keerzijde een staande Venus met appel en scepter en is in de RIC beschreven onder nr. 1387. Een tweede sestertius van Diva Faustina I (nr. 10) heeft op de keerzijde een zittende Aeternitas en is in de RIC beschreven onder nr. 1103A. De dupondius van Trajanus (nr. 3) met op de voorzijde de kop van Trajanus met een stralenkroon naar rechts met de (slechts deels leesbare) tekst IMP CAESAR NERVA TRAIANVS (... ..) en op de keerzijde een staande personificatie naar links tussen de letters SC, is een numismatisch buitenbeentje. In het antwoord op een brief van Trimpe Burger over de determinatie van de in de opgraving van 1982-1983 gevonden munten, schrijft Van der Vin: 'Opmerkelijk is de dupondius van Trajanus (opgravingsnr. 28/2/505). De voorzijde-tekst met daarin CAESAR in plaats van CAES komt in de RIC niet voor. Ook van de keerzijde-voorstelling

kan ik geen parallellen aangeven. Het portret is echter een typisch Trajanus-portret uit de eerste jaren van zijn regering (98-103 A.D.). De wat minder goede staat van conservering maakt het helaas niet mogelijk uit te maken of het om een 'barbaarse' nabootsing gaat.'

De in 2000 gevonden Romeinse munten zijn allemaal zwaar gecorrodeerd, slechts een achtental munten konden min of meer exact met een RIC-nummer worden beschreven. In dit partijtje munten uit Ouddorp komen voor het eerst vier zilveren denarii voor; deze zijn in de opgravingen van 1958-1959 en 1982-1983 niet gevonden. Hieronder de vondstlijst van de munten:

1.	1ste-2de eeuw	as	Rome ?	0-192	—
2.	1ste-2de eeuw	as	Rome ?	0-192	—
3.	1ste-2de-eeuw	sestertius	Rome ?	0-192	—
4.	1ste-2de-eeuw	sestertius	Rome ?	0-192	—
5.	Marcus Agrippa	as	Rome	37-41	RIC (2) 58
6.	Caligula	sestertius	Rome	39-40	RIC (2) 46
7.	Claudius	as	Rome	41-54	RIC (2) 100-116
8.	Nero	as	Rome of Lyon	62-68	—
9.	Nero	dupondius	Rome of Lyon	62-68	—
10.	Vespasianus	as	Rome	69-79	—
11.	Vespasianus	sestertius	Rome	69-79	—
12.	Divus Augustus	sestertius	Rome	98	RIC 136/127 <i>hyb.</i>
13.	Trajanus	dupondius	Rome	98-117	—
14.	Hadrianus	as	Rome	117-138	—
15.	Hadrianus	as	Rome	117-138	—
16.	Hadrianus	denarius	Rome	117-138	—
17.	Hadrianus	denarius	Rome	117-138	—
18.	Hadrianus	sestertius	Rome	117-138	—
19.	Hadrianus	as	Rome	125-138	RIC 669
20.	Antoninus	Piusas	Rome	138-161	—
21.	Diva Faustina I	denarius	Rome	141-161	RIC 356
22.	(Diva) Faustina II	as	Rome	145-180	—
23.	(Diva) Faustina II	as	Rome	145-180	—
24.	(Diva) Faustina II	as	Rome	145-180	—
25.	Divus Marcus Aurelius	sestertius	Rome	177-192	RIC 662
26.	Commodus	denarius	Rome	181	RIC 16 <i>var.</i>

De as van Marcus Agrippa, geslagen onder Caligula (nr. 5) is van het bekende type met op de voorzijde de kop van Agrippa met stralenkroon naar links en op de keerzijde de staande Neptunus, met kleine dolfin en drietand tussen de letters S C (RIC (2) 58). De sestertius van Caligula (nr. 6) heeft op de voorzijde de kop van Caligula met lauwerkrans naar links en op de keerzijde in vier regels de tekst S • P • Q • R / R • P / OB • CIVES / SERVATOS in een eikenkrans (RIC (2) 46). De as van Claudius (nr. 7) is waarschijnlijk van het 'Minerva'-type, met op de keerzijde Minerva met schild en speer naar rechts tussen de letters S C (RIC (2)

100 of 116). Tesaamen met de twee niet exact te determineren munten van Nero, een as en een dupondius (nrs. 8-9), zijn dit de oudste tot nu toe in Ouddorp gevonden munten. De twee munten van Vespasianus, een as en sestertius (nrs. 10-11), zijn niet nader determineerbaar.

Een bijzonderheid is de onder keizer Nerva geslagen sestertius op naam van Divus Augustus (nr. 12). Het gaat om een hybride munt, een combinatie van twee verschillende munttypen. Het is een restitutiemunt onder Nerva in 98 geslagen. Restitutiemunten zijn emissies die teruggrijpen naar soms veel oudere munttypen en verkondigde de bewondering van de regerende keizers voor hun voorganger(s). Restitutiemunten werden veelal uitgegeven na intrekking en omsmelting van oudere munten. Vanaf Titus (79-81) wordt het woord REST(ituit) achter de naam van de keizer die de munt uitgeeft vermeld. De 'voorzijde' van de in Ouddorp gevonden sestertius toont de gelauwerde kop van Augustus naar rechts en het omschrift DIVVS AVGVSTVS. Op de 'keerzijde' is de zittende Augustus met stralenkroon, bladertak en scepter afgebeeld, vóór hem staat een altaar. Het omschrift luidt IMP NERVA CAES AVGV REST. Beide zijden van de munt worden in de RIC vermeld als een voorzijde. Bij onze 'voorzijde' behoort een keerzijde met de letters S C in het veld en het omschrift IMP NERVA CAESAR AVGVSTVS REST (RIC 136, pl. VIII.127). De 'keerzijde' van de sestertius uit Ouddorp is de voorzijde van een munt die als keerzijde de letters S C in het veld en het omschrift DIVVS AVGVSTVS heeft (RIC 127 pl. VIII.128). (Beide zijden worden in de beschrijving in de RIC -blz. 232-233- in de 'notes' vermeld als 'reverse', de keerzijde (sic).

De dupondius van Trajanus (nr. 13) en de vijf opeenvolgende munten van Hadrianus (nrs. 14-18) zijn op de kop van de keizer na, niet nader te determineren. Eén as van Hadrianus (nr. 19) met op de keerzijde een staande Salus naar rechts met een slang in haar armen die ze voedt uit een patera, aan weerszijden S C en het omschrift COS III, is toe te schrijven aan de emissie uit de jaren 125-128 (RIC 669). De Antonijnse munten (138-192) bestaan uit een niet nader determineerbare as van Antoninus Pius (nr. 20), een denarius van Diva Faustina I (nr. 21) met op de keerzijde de staande Ceres met toorts en scepter naar links en het omschrift AVGVSTA (RIC 356), drie niet nader determineerbare asses op naam van (Diva) Faustina II (nrs. 22-24) en een sestertius (nr. 25) op naam van de verheerlijkte Marcus Aurelius, geslagen onder zijn opvolger Commodus. Op de voorzijde van deze munt staat de ongelauwerde de kop van Marcus Aurelius naar rechts en het omschrift DIVVS M ANTONINVS PIVS. Op de keerzijde wordt een brandstapel van vier etages waar bovenop een quadriga staat afgebeeld, omschrift: CONSECRATIO / S C (RIC 662).

De 'sluitmunt' in deze partij losse vondsten uit Ouddorp is een denarius van Commodus (nr. 26). Op de voorzijde van deze zilveren munt staat de gelauwerde kop van de keizer naar rechts met het omschrift L AVREL COMMODVS AVGV. Op de keerzijde is een staande Genius naar links te zien. Hij heeft korenaren in zijn hand en brengt boven een altaar een offer uit een patera. Het omschrift op de keerzijde geeft de titels van de keizer TR P VI IMP IIII COS III P P, waarmee de munt te determineren is als geslagen in het jaar 181. De RIC kent deze munt alleen als een gouden aureus en niet als een zilveren denarius (RIC 16); een tweede numismatische bijzonderheid uit het partijtje losse vondsten uit Ouddorp.

Met de vondsten uit 2000 is de lijst van Romeinse munten uit de Polder Oude Oostdijk opgelopen tot 57 exemplaren met een datering in voornamelijk de regeringsperiode van Hadrianus (117-138) en de Antonijnse periode (138-192).

Leiden, Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Bouke Jan van der Veen

Gorinchem * Blauwe Torenstraat 9-13 | Historisch onderzoek heeft aangetoond dat een deel van de 16de-eeuwse stadsmuur vermoedelijk aanwezig is onder deze onderzoekslocatie. Booronderzoek heeft niet kunnen plaatsvinden binnen deze drie te slopen panden. Vastgesteld is dat archeologische begeleiding noodzakelijk is bij de sloop van deze panden.

ArcheoMedia, Cynthia Nicholson-van der Plaat

Gorinchem * Vissersdijk 76-90 | Tijdens het verkennend archeologisch bodemonderzoek zijn geen archeologische waarden aangetroffen. Op basis van historisch onderzoek zijn wel zijn resten van bebouwing vanaf de 17de eeuw te verwachten. Hierbij moet worden gedacht aan funderingen, achter de huizen gelegen beerputten met huisraad, afval en etensresten en sporen van ambachtelijke activiteiten. Het belang van de locatie en die aan de Blauwe Torenstraat voor de studie naar de stedelijke ontwikkeling en het dagelijks leven in Gorinchem zal in samenwerking met de gemeentelijk archeoloog en het archief van Gorinchem nader onderzocht worden.

ArcheoMedia, Cynthia Nicholson-van der Plaat & Marcel de koning

Gouda * Kadenbuurt | Bij rioleringswerkzaamheden in de Gregorius Coolstraat in de Goudse Kadenbuurt zijn de resten gevonden van een leerlooierij. In een kuil werden enkele honderden delen van runderschedels aangetroffen, die het afvalproduct vormen van leerbewerking (afb. 36). In totaal gaat het om 255 schedelfragmenten: 95 met twee hoorns en 160 losse hoorns. Voor zover bekend is dit de grootste vondst van runderhoorns in Nederland. Opvallend gegeven is dat deze vondsten zijn gedaan buiten de Goudse binnenstad, in een gebied waar vanaf de 16de eeuw voornamelijk tuinderijen lagen. Volgens de kaart van Van Deventer stond er in de 16de eeuw echter ook verspreide bebouwing. Wellicht dat de leerlooier zijn bedrijf buiten de stadspoorten heeft moeten uitvoeren vanwege de stank, die bij het looien van koeienhuiden ontstaat. Een exacte datering van de vondsten is nog niet mogelijk. Via ¹⁴C-datering kon slechts worden vastgesteld dat de hoorns van ná 1675 zijn. Ook van een andere bijzondere vondst is nog geen scherpe datering bekend. Op de stort van de in het riooltracé uitgegraven grond werd een vilten hoed gevonden. Op grond van de vorm en afmetingen (hoogte 15-16 cm, doorsnede 28-29 cm, entree 19-20 cm en breedte rand 4,5 cm) kan de hoed slechts worden gedateerd tussen de 17de en 20ste eeuw.

Gemeente Gouda, R.S. Kok

Gouda * Keizerstraat 98-104 | Naar aanleiding van de voorgenomen restauratie van de panden Keizerstraat 98-104 is in 2001 begonnen met archeologisch onderzoek. Het onderzoek, dat doorliep in 2002, is inmiddels afgerond. Op deze plaats werd in het jaar 1505 de Barbarakapel gebouwd, op een terrein waar al in 1468 een gasthuisje was gesticht door het Barbaragilde, een religieuze broederschap. Reeds bij een bouwhistorische verkenning in 1994 was vast komen te staan dat grote delen van de in 1505 gebouwde Barbarakapel in het opgaande muurwerk van de huidige bebouwing bewaard waren gebleven. Aan de Kuiperstraat staat ook nog steeds de toren van de kapel, de Barbaratoren. Gelijktijdig met het archeologisch onderzoek, uitgevoerd door de Archeologische Vereniging Golda, vond een nieuwe bouwhistorische opname plaats. Het onderzoek toonde aan dat ook ondergronds aanzienlijke resten van de kapel bewaard zijn gebleven. Zo werd op een aantal plaatsen de

originele vloer van de kapel blootgelegd en ook de fundering van het driezijdig gesloten koor. De vloer bestond uit oranje bakkende, ongeglazuurde plavuizen van 22 x 22 x 2,7 cm, in ruitvorm gelegd. Ook uit de latere fasen van de kapel zijn sporen aangetroffen. Na de Reformatie veranderde de bestemming van de kapel eerst in een armenhuis en later in werkplaatsen. Met name de opdeling in woonhuizen aan het einde van de 17de eeuw heeft sporen nagelaten. In de kapel werden, op de maat van de vier oorspronkelijke traveeën van de kapel, vier woonhuizen gecreëerd. In twee van deze woonhuisjes zijn nu keldertjes opgegraven, gevuld met grote hoeveelheden 18de- en 19de-eeuws vondstmateriaal. In verband met de hoge grondwaterstand kon er niet erg diep gegraven worden, zodat geen sporen uit de periode voor de bouw van de kapel zijn blootgelegd.

Gemeente Gouda, Marcel van Dasselaar

Gouda * Waarnemingen | In 2001 is door de Archeologische Vereniging Gouda een aantal waarnemingen bij graafwerkzaamheden gedaan, waarbij onder andere een aantal pijpenstorten is ontdekt. Dit zijn 'typisch Goudse' afvalstorten van pijpmakers, die bestaan uit enkele honderden tot duizenden Goudse kleipijpen. Gecombineerd met archiefonderzoek leveren deze pijpenstorten ons veel informatie over de befaamde Goudse pijpenindustrie. In 2001 zijn onder andere 19de-eeuwse pijpenstorten van de makers Jan Prince en H. van Rijst opgegraven.

Gemeente Gouda, Marcel van Dasselaar

's-Gravenzande – Heenweg * Papedijk | Aan de Papedijk in 's-Gravenzande-Heenweg is in het voorjaar van 2001 het tuinbouwbedrijf van Henk van der Burg gesloopt. Het bedrijf be-

Afb. 36. Gouda * Kadenbuurt. Gemeentelijk archeoloog (tot 2002) Ruurd Kok toont een deel van de rundeerhoorns (foto: Walter Planije).

vond zich op een perceel dat ingeklemd ligt tussen de dijk en het Staelduinse bos naast de camping van Weterings; op het vrijgekomen terrein worden vakantiehuisjes gebouwd. Dit terrein is geologisch gezien betrekkelijk nieuw en jong gebied en was daarom op het eerste gezicht archeologisch gezien niet zo interessant. In de jaren '70 van de 20ste eeuw had de heer Looije een tuin op het betreffende perceel en hij was ruim twintig jaar geleden bij het zogenaamd diepspitten op nogal wat hout gestoten. Daarbij waren hele planken naar boven gekomen en de heer Looije had het idee dat het om fragmenten van een boot ging. Hij heeft dit toen gemeld aan de archeologische of historische werkgroep.

Dit gebied is pas in de late Middeleeuwen ontstaan door verzanding van de Maasmonding. In de vroege Middeleeuwen, ruw geschat tussen het jaar 500 en 1000, zijn er grote gebieden van de noordelijke Maasoever weggeslagen als gevolg van stormvloed en overstromingen. De noordelijke oever van de Maas liep toen ongeveer via de lijn Maassluis via Westerlee langs Naaldwijk naar Monster. Na het jaar 1000 is die zeer brede Maasmonding langzaam gaan verzanden. Zo ontstond een zeer grote zandplaat ten zuiden van Monster. Op deze zandplaat ontstond in het midden van de 12de eeuw de nederzetting 's-Gravenzande. Dit proces van verzanding en aanslibbing ging door, waardoor er in zuidelijke richting steeds meer nieuw land gevormd werd. Om deze nieuwe landaanwas te consolideren werd er een dijk aangelegd. Dit ging in etappes; zo ontstond er vanaf de 14de eeuw ten zuiden van 's-Gravenzande een uitgebreid gorzengebied. In 1322 werd dit gebied voor het eerst vermeld in een akte waarbij het 'den Grooten Andel' werd genoemd. Dit zou een verwijzing kunnen zijn naar angel of haak en zou kunnen duiden op de haakvormige duinvorming die langs de rivieroever ontstond en aansloot op de duinen langs de kust. De bedijking was waarschijnlijk in 1415 al gereed. Het nieuw bedijkte land werd de polder het Nieuwland. Wat nu Papedijk heet is dus eigenlijk een stuk van de Nieuwlandse dijk. De Papedijk kwam aan haar naam, omdat de priesters van de uithof Heimond aan het St. Jorispad, een bezitting van het klooster Mariënweerd in de Betuwe, via deze dijk naar het dorpje in het Staelduin liepen om daar in de kapel de mis op te dragen. Die kapel was gesticht in 1373 door Willem van Naaldwijk. In de Staelduinen bevond zich toen een nederzetting waar voornamelijk vissers woonden. De naam Staelduinen zou ontleend zijn aan de stalen van de vissers, dit zijn de palen of staken waartussen zij hun netten spanden. De bewoners van het dorpje visten voornamelijk op zalm in de Maas, maar ook in het gorzengebied plaatsten zij hun netten en fuiken in de stroomgeulen, waar het bij het op- en afgaande water van de eb- en vloedstromen goed vissen was.

De aanwezigheid van dit vissersdorpje in de Staelduinen maakte de melding dat de houtvondst iets met een vaartuig te maken kon hebben zeer aannemelijk. Het gehele buitendijkse gebied was in de Late Middeleeuwen doorsneden met kreken en kleinere waterloopjes, waarvan meer goed bevaarbaar waren. Door het gebied liep een grote kreek waarbij het in de 13de eeuw zelfs nog mogelijk was tot aan 's-Gravenzande te varen. Na de bedijking van het Noorland omstreeks 1320 en de bedijking van de Nieuwlandse polder in 1415 is deze kreek vrijwel geheel verdwenen. In het buitendijkse gebied is het restant van deze kreek nog wel vrij lang in gebruik geweest. In de 15de eeuw werd nog vermeld dat deze 'Grote Rel' zo wijd was dat de schepen tot omtrent Staelduin het gat in kunnen laveren. Door de haakvormige duinaangroei parallel aan de noordelijke Maasoever ontstond hier op een natuurlijke manier een beschutte plek waar schepen bij storm in veiligheid gebracht konden worden. Het situeren van een haven op deze locatie is dan logisch. De aanwezigheid van een schip op het

terrein van de heer Looije kon teruggaan tot de 13de of 14de eeuw, toen in dat buitendijkse gorzengebied nog regelmatig gevaren werd.

De kans om dit te onderzoeken deed zich voor toen op dat terrein voor de aanleg van de vakantiehuisjes allerlei grondwerk verricht zou worden. De heer Looije was inmiddels overleden, maar hij had destijds aangewezen waar hij het hout gevonden had. De huidige eigenaar van de tuin, de heer Henk van der Burg, was erg geïnteresseerd in de zaak en bereid om mee te werken. Hij gaf toestemming voor een onderzoek, waarna Piet van den Hout van de archeologische werkgroep met een prikpen de grond begon te onderzoeken. Al snel stuitte hij op weerstand en na het graven van een proefputje bleek hier inderdaad een houten constructie in de grond te zitten. De constructie werd geheel blootgelegd en daarbij bleek inderdaad dat het om een vaarttuig ging. Weliswaar was de boot een stuk kleiner dan we in eerste instantie gedacht en gehoopt hadden, maar het was onmiskenbaar een boot(je). Het was ongeveer 5 meter lang en op het breedste punt ongeveer 1 meter breed. Het had een vlakke bodem die uit twee zeer brede planken bestond; de voorkant liep uit in een punt die heel mooi was afgewerkt. In het midden van de boot bevond zich een groot gat, dat mogelijk was ontstaan door het diepspitten toen de heer Looije de eerste sporen aantrof. Van de achterkant was niet veel meer over; hier was ooit een greppel doorheen gegraven. Wel waren er nog meerdere spanten aanwezig en aan één zijde nog één plank van de wand. Het bootje zag eruit als een vissersvletje, een zogenaamd puntertje en het is heel goed mogelijk dat het gebruikt is door een visser uit het dorpje in de Staelduinen. Het bootje lag op zijn kop en kan zijn vergaan tijdens ruw weer en daarbij aan de voet van de dijk aangespoeld, maar het kan ook dat het vaarttuig 'op' was en als wrak aan de dijk gezet is. Wat opviel was dat er meer grondlagen over het bootje waren afgezet en dat er zich zelfs nog een vrij dikke schelpenlaag direct boven het vletje bevond. Het bootje lag vlak naast de oude Papedijk en zal daarom dateren uit de periode vóór de aanleg van het dijkje in 1449.

Nadat het vaarttuig was uitgegraven is de Provinciaal Archeoloog ingeschakeld, die er deskundigen van het NISA, het Nederlands Instituut voor Scheeps- en onderwaterArcheologie bij gehaald heeft. Zij hebben het bootje geborgen en naar hun instituut in Lelystad gebracht waar het verder onderzocht zou worden. Daarbij bleek de grootste lengte van het nog aanwezige hout 4,30 m te zijn. De grootste breedte van het vaarttuig was 92 cm. De bodem bestond uit twee vlakke planken van 30 mm dikte, waarvan de ene ongeveer 40 en de andere ongeveer 50 cm breed was. De naad tussen de bodemplanken was opgevuld met breeuwsel. Op sommige plaatsen van de bodem- of vlakplanken was nog een gedeelte van de zijkant, een zogenaamde gang, aanwezig. De gang was vastgezet met houten pennetjes van 8 mm doorsnee. De gang bestond uit twee planken, waarbij er één aan de buitenzijde tegen de vlakplank bevestigd was en de andere aan de binnenzijde erop aansloot. Tussen die planken werd ook breeuwsel aangetroffen. Er zijn meerdere leggers gevonden, waarop de vlakplanken bevestigd waren met houten pennetjes van 15 mm doorsnee; de gemiddelde penafstand was 10 cm en de gemiddelde spantafstand (legger) was 15 cm. De leggers waren vrij licht, 3,5 cm dik en in breedte variërend tussen 7 en 10 cm. De grootste diepte van het vaarttuig onder maaiveld was 78 cm en de geringste 70 cm. Het bootje was geheel van eikenhout vervaardigd, dat wel vrij zacht was maar van een redelijke kwaliteit. Er zijn monsters genomen voor dendrochronologisch onderzoek om zo de ouderdom of veldatum van de bomen te kunnen vaststellen. Bij

het vaarttuig zijn geen (aardewerk) vondsten aangetroffen die een aanwijzing voor de datering hadden kunnen geven. Ook werden er geen sporen van lading gevonden.

Na het onderzoek op het NISA in Lelystad kwamen men daar tot de conclusie dat het maar om een fragment ging, dat niet groot genoeg was om er een min of meer compleet scheepje van samen te stellen, zodat men deze vondst niet van nationaal belang achtte. Gezien de vondstomstandigheden en de locatie kon het wel een regionaal belang hebben. Bij de berging heeft het Westlands Museum duidelijk gemaakt dat, mocht het NISA de vondst niet in haar collectie opnemen, het museum dat wel heel graag wilde doen. Hierover zijn destijds ook afspraken gemaakt met medewerkers van het NISA, maar helaas was men die na het afronden van het onderzoek vergeten en toen zijn de restanten van het vaarttuig vernietigd. Een schande voor de Nederlandse archeologie en een verlies voor het Westlandse historisch erfgoed.

Westlands Museum, A.A.G. Immerzeel

's-Gravenzande * Monsterseweg | Op de grens van 's-Gravenzande en Monster, aan het eind van de Monsterseweg, is een grenspaal gevonden van natuursteen die waarschijnlijk dateert uit het begin van de 19de eeuw. Aan diezelfde Monsterseweg op de hoek van de Bloemenlaan werd de fundering van een hek en hekpalen gevonden die mogelijk dateren uit de 14de of 15de eeuw. Deze fundering is een restant van het toegangshek tot boerderij van Berckenrode die in de Middeleeuwen eigendom was van het klooster uit Rijnsburg.

P.A. van der Hout, 's-Gravenzande

's-Gravenzande * Veilingterrein | In opdracht van de firma Bieleveld en Kooy te Nijmegen en de HBG Vastgoed te Rijswijk werd tussen 3 juli en 18 juli 2001 door de afdeling Archeologie van de Dienst Stadsbeheer van de gemeente Den Haag een archeologisch proefonderzoek uitgevoerd op twee bouwkavels op het Veilingterrein te 's-Gravenzande. De werkgroep Westland van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland (AWN) assisteerde bij het onderzoek. Het onderzoeksterrein maakt onderdeel uit van een voormalig begijnhof en een kloostercomplex, waar in 1999 al een aantal onderzoeken is uitgevoerd.

Het proefonderzoek heeft spaarzame sporen van gesloopte bebouwing aangetoond aan de uiterste westelijke rand van het onderzoeksterrein. Hier lag een muurfragment uit het einde van de 14de eeuw of het begin van de 15de eeuw. Er zijn ook enkele kuilen gevuld met halve bakstenen van 14de-eeuwse ouderdom aangetroffen. Een aantal is bekapt en vermoedelijk restanten van raam- of poort-profielen behorende bij een religieus 14de-eeuws gebouw. Het overige muurwerk, twee funderingsmuren, behoort bij een loods van het veilingbedrijf. Het terrein wordt in oost-west richting doorsneden door een brede sloot die rond 1250 gegraven moet zijn. Het meest westelijke deel van de sloot was wat ondieper en is rond 1300 verzand en in onbruik geraakt. De slootlocatie is toen als een laagte in het terrein zichtbaar gebleven. In deze laagte is in de 14de en 15de eeuw nog wat afval terechtgekomen. Het middelste onderzochte gedeelte van de sloot is pas in de 17de eeuw volledig gedempt, waarbij puin afkomstig van het begijnhof is gebruikt. Het vondstmateriaal uit de gedempte sloot geeft de indruk van een zekere welstand. Er zijn onbeschadigde kannen weggegooid, metalen gereedschap en het afval bevat ook een enkel sieraad. Naast het gewone huishoudelijke afval is er ook afval dat op religieuze activiteiten wijst, namelijk fragmenten van minimaal twee pijpenplaatjes, een pijpenplaatje beeld (afb. 37) en een pelgrimsinsigne

van de heilige Cunera uit Rhenen. Het beeldfragment stelt een staande persoon voor, gekleed in een lang eenvoudig geplooid gewaad (tunica), met een ketting met kruis om de hals. De holle beëindiging van een bovenarm maakt duidelijk dat de ontbrekende onderarm en eventuele attributen aparte onderdelen waren die aan de bovenarm werden bevestigd.

Een groot deel van het terrein is in gebruik geweest als tuin, zowel in de periode van het begijnhof als in de 17de en 18de eeuw, toen het deel uitmaakte van de buitenplaats Vreeburgh. Vooral nog lijkt het erop dat de opgegraven sporen van tuinbedden en plantgaten uit de eerste periode dateren. De bedden bestaan uit kleiig zandig humeus materiaal vermengd met afval uit het einde van de 14de of de 15de eeuw. In de onderliggende afzettingen werden enkele 13de- eeuwse scherven (Paffrath-achtig aardewerk, proto-steengoed en bijna-steengoed) gevonden. De tuinbedden hebben een standaardbreedte van 80 tot 90 cm. De lengte varieert per reeks van 3,5 m tot bijna 9 m. De bewaard gebleven diepte is 20 cm. Er zijn plaatselijk brede stroken uitgespaard, die geïnterpreteerd kunnen worden als looppaden tussen de groepen tuinbedden. Tussen de tuinbedden onderling hebben ook smalle loopstroken gelegen. We vermoeden dat de tuinbedden in de tweede helft van de 14de eeuw zijn aange-

Afb. 37. 's-Gravenzande * Veilingterrein. Pijpaarden beeld (foto: Peter van Oosterhout).

legd; ze zijn zeker tot ver in de 16de eeuw in gebruik geweest. Onder de tuinbedden werd over 20 m lengte een reeks plantgaten gevonden. Een deel daarvan was op regelmatige afstanden van elkaar gegraven. Zonder uitzondering bevatten alle kuilen een donkere humeuze vulling met op de bodem schots en scheefliggende 13de- en 14de-eeuwse bakstenen. De functie hiervan, namelijk beluchting van de wortels, wordt door de hedendaagse Westlandse tuinders nog steeds onderkend. Gezien de korte onderlinge afstand (1,3 m) zou het kunnen gaan om plantgaten voor kleine fruitbomen.

Gemeente Den Haag, Dienst Stadsbeheer, Afdeling Archeologie, M.M.A. van Veen

Heerjansdam * WOZOCO | In opdracht van de Gemeente Heerjansdam is door SOB Research ten behoeve van Bestemmingsplan WOZOCO in Heerjansdam een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) uitgevoerd, naar aanleiding van plannen voor de realisatie van de bouw van een nieuw woonzorgcentrum binnen de bebouwde kom van Heerjansdam. De oppervlakte van het plangebied bedroeg circa 0,65 ha. Geconstateerd kon worden dat binnen het plangebied Afzettingen van Tiel (komafzettingen, klei) op Afzettingen van Gorkum (oever- en eventueel komafzettingen) voorkomen. Deze afzettingen zijn ontstaan onder invloed van de ten zuiden van het plangebied gelegen huidige Oude Maas en de ten westen gelegen voormalige Waal.

Tijdens de AAI werden geen archeologische waarden vastgesteld. Wel werd geconstateerd dat in de verstoorde top van de Afzettingen van Tiel een spreiding van subrecent puin en cokesbrokjes aanwezig was. Deze vondstspreading nam in oostelijke richting sterk af en kon worden gerelateerd aan de aanwezigheid van bewoning aan de ten westen van het plangebied gelegen Dorpsstraat. Op basis van de onderzoeksgegevens werd aanvullend archeologisch onderzoek niet noodzakelijk geacht.

SOB Research, Jeroen Ras

Hellevoetsluis * Westzanddijk | Gedurende enige dagen is archeologisch onderzoek verricht op de locatie van een in de 19de eeuw aangelegde marinewerf te Hellevoetsluis. Aanleiding vormde de herinrichting van het terrein, dat sinds de sluiting van de werf in 1934 braak had gelegen. Doel van het onderzoek was het documenteren van enkele waterkelders, die behoorden tot de oorspronkelijke watervoorziening en waarschijnlijk gelijktijdig met de werf waren aangelegd. Op basis van historische documentatie was oorspronkelijk sprake van twee grote en één kleine waterkelder. Helaas was voorafgaand aan het onderzoek één van de grote kelders reeds volledig en de andere deels gesloopt. Alleen de kleine waterkelder kon volledig onderzocht worden.

De kelder was geheel uit baksteen opgetrokken en had een lengte van circa 25 m. Hij bestond in noord-zuidrichting uit zeven segmenten, die van elkaar gescheiden waren door éénsteens breed muurwerk. Een halfronde opening in dit muurwerk verbond de segmenten met elkaar. Aan de oostzijde van de reeks bevond zich een uitbreiding van nog eens twee segmenten. De vloer van de kelder bestond uit vierkante geglazuurde tegels. Het dak ervan werd gevormd door een halfronde bakstenen koepel. Gezien de waargenomen kalkafzettingen op de wanden van de kelder heeft het water echter nooit hoger gestaan dan tot de aanzet van de koepel. Een ijzeren buis die door de oostmuur van de kelder was gehakt en een rioleringsbuis in het zuidelijk segment van de aanbouw, gaven aan dat de waterkelder in een later stadium als ver-

gaar- of rioleringsbak was gebruikt. Het nog aanwezige restant van de grote waterkelder liet zien dat deze op een vergelijkbare wijze was opgebouwd. Deze bestond uit een dubbele rij van zeven of meer segmenten. De kelder was gefundeerd op dwars op de lengterichting van de kelder gelegen houten balken. Een dergelijke fundering ontbrak bij de kleinere waterkelder. Na afronding van het onderzoek zijn de restanten van de kelders verwijderd.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rotterdam (BOOR), E. Jacobs

Hendrik-Ido-Ambacht * Sandelingen Ambacht | In verband met de aanstaande herinrichting van de polder Sandelingen Ambacht als recreatiegebied is in 2001 en begin 2002 in opdracht van Dienst Landelijk Gebied, Regio West, een grootschalig archeologisch booronderzoek uitgevoerd. Het gebied dat circa 95 ha groot is, ligt tussen de rijksweg A16, de Waal en Hendrik-Ido-Ambacht. In de jaren '80 is, in het kader van de landinrichting van IJsselmonde, door BOOR reeds een archeologische kartering, inventarisatie en waardering uitgevoerd. Zichtbare en reeds bekende vindplaatsen werden onderzocht. Een zevental vindplaatsen bevindt zich aan de zuidoever van de Waal ten noorden van het onderzoeksgebied. Voor de inrichting als recreatiegebied zullen sloten verbreed en verlegd worden en bomen geplant. Hierdoor werd het noodzakelijk om het gehele gebied aan een systematisch booronderzoek te onderwerpen, waarbij ook niet-zichtbare resten in kaart gebracht worden. Voor het verkennend en waarderend archeologisch onderzoek (respectievelijk AAI-1 en AAI-2) zijn in totaal 1175 boringen gezet. De uitvoering van de boringen is gecombineerd met een veldverkenning. De 135 boringen die tot een diepte van 5 m beneden maaiveld zijn doorgezet, geven een goed beeld van de diepere bodemopbouw en geologie. De overige boringen (gemiddeld 2-3 m diep) laten een gedetailleerd beeld zien van de grillige klei-afzettingen (crevasse) vanuit de Waal over het veengebied. In een later stadium is op de vindplaatsen de omvang en kwaliteit van de archeologische waarden en de landschappelijke ligging ervan bepaald.

De oevers van de Waal zijn al in de ijzertijd of Romeinse tijd bewoond geweest. Van deze bewoningsfase zijn in de boringen geen duidelijke sporen teruggevonden. Deels verspoelde vindplaatsen uit deze periode zouden nog wel onder latere kleiafzettingen aanwezig kunnen zijn. De vondst van een Romeinse aardewerkscherf aan de Achterambachtseweg past in het beeld van verspreide Romeinse vondsten langs de oevers van de Waal. De vroegste bewoningssporen die tijdens het onderzoek zijn aangetroffen, dateren uit de periode 1000-1300 na Chr. Op een afstand van 150 tot 200 m uit de huidige oever van de rivier zijn vondsten (aardewerk, houtskool, leem en cultuurlagen) aangetroffen die wijzen op de aanwezigheid een bewoningsslint met zeker vijf en mogelijk zeven huisplaatsen. In 1315 is de gehele Zwijndrechtse Waard, waartoe de polder behoort, voor langere tijd overstroomd. Bij deze overstromingen zijn de archeologische resten uit de ontginningsperiode onder een dikke kleilaag verdwenen. Door de overstroming is van sommige woonplaatsen meer bewaard gebleven dan van andere. Na de overstromingen in het begin van de 14de eeuw werden in 1330 rondom de gehele Zwijndrechtse Waard stevigere dijken aangelegd, terwijl de rivier de Waal op twee plaatsen afgedamd. De nieuwe bewoners van de polder bouwden hun boerderijen dicht bij de rivier op terpjes. Resultaat hiervan zijn de huiswerven, die ook nu nog als verhoging onder een aantal boerderijen herkenbaar zijn. In overleg met DLG en de provinciaal archeoloog is besloten een aantal van de nieuw ontdekte huisplaatsen te beschermen door de plannen van het recreatiegebied aan te passen. Daar waar de plannen niet aangepast kun-

nen worden, zal een archeologische begeleiding van de graafwerkzaamheden, dan wel een opgraving worden gedaan.

ArcheoMedia BV, Marcel van Dasselaar & Marcel de Koning

Hendrik-Ido-Ambacht * Sophiaspoortunnel | In het kader van de aanleg van de Betuweroute wordt het boren van de Sophiatunnel onder de Noord tussen Hendrik-Ido-Ambacht en Papendrecht archeologisch begeleid. Deze begeleiding biedt een unieke kans tot het verzamelen van vondsten (met name botmateriaal en vuur- en natuursteen) uit pleistocene afzettingen (Formatie van Kreftenheye) die zelden of nooit voor archeologen waarneembaar zijn. De vondsten kunnen informatie leveren over paleolithisch menselijk handelen. Vanaf augustus 2000 tot en met september 2001 is de aanleg van de ruim 4 km lange noordelijke buis van de Sophiaspoortunnel archeologisch begeleid door de tracébegeleiders van het Archeologisch Dienstencentrum (ADC) te Bunschoten. Dit gebeurde in opdracht van de Projectgroep Archeologie Betuweroute (PAB). Het bij de begeleiding verzamelde vondstmateriaal is tussen september 2001 en februari 2002 door de Faculteit der Archeologie van de Universiteit Leiden gedetermineerd en onderzocht op antropogene sporen (Van Kolfschoten 2002).

Het zoölogische materiaal bestaat uit enkele mollusken en een groot aantal botten en kiezen. Het materiaal is over het algemeen goed geconserveerd en in hoge mate gefragmenteerd. De meeste botten zijn afkomstig van mammoeten. Er zijn minimaal drie individuen aanwezig: een relatief klein individu van 22-24 jaar (afb. 38), een individu van 24-30 jaar een individu van 35-40 jaar. Daarnaast zijn botfragmenten van wolharige neushoorn, paard, rendier en oeros of bizon aangetroffen. Op geen enkel botfragment zijn eenduidige hak-, snij- of vraatsporen aangetroffen, terwijl de onderzochte vuur- en natuurstenen geen artefacten hebben opgeleverd. De verzamelde collectie stenen is zeer gering van omvang. De aangetoonde diersoorten horen thuis in een glaciële mammoet/steppefauna zoals bekend uit het Midden- en Laat-Pleistoceen. Het evolutionaire stadium van de aangetroffen fragmenten wijst op een Laat-Pleistocene ouderdom (Weichselien) hetgeen aansluit op de vondstcontext (Formatie van Kreftenheye). Door het ontbreken van antropogene sporen geeft het vondstmateriaal geen zicht op menselijk handelen. In 2002 wordt de aanleg van de zuidelijke tunnelbuis van de Sophiatunnel archeologisch begeleid. Het verzamelen van materiaal zal geïntensiveerd worden en er zal gericht gezocht worden naar vuur- en natuurstenen.

Projectgroep Archeologie Betuweroute, Eli Gehasse

Hillegom * Centrum | In opdracht van de Gemeente Hillegom is door SOB Research in het kader van de nieuwe procedure voor de bestemmingsplannen Havenkwartier, Centrum en Treslong een Archeologische Effectrapportage uitgevoerd. De drie gebieden behoren tot het stedelijk gebied van de Gemeente Hillegom en zijn grotendeels bebouwd. Voor een aantal locaties binnen deze bestemmingsplannen worden functiewijzigingen voorzien, met name woningbouw. Op basis van de gegevens van het door SOB Research uitgevoerde booronderzoek in de plangebieden kunnen hier twee geologische zones worden onderscheiden. In het westelijk deel bevinden zich diepreikende zandafzettingen (Strandwal en Oude Duinen). De hier gelegen Strandwal en de Oude Duinen zijn omstreeks 3600 voor Chr. ontstaan. Het oostelijk deel van de plangebieden kan worden gekarakteriseerd als de voormalige strandvlakte (klei op zand), waarop zich Hollandveen heeft gevormd. Op dit Hollandveen

komt in het plangebied Bestemmingsplan Havenkwartier toemaakdek voor, gevormd door bemesting van landerijen. In de plangebieden Centrum en Treslong werd geen toemaakdek aangetoond; hier werden op het Hollandveen zandpakketten aangetroffen. Deels zijn deze in de nieuwe tijd door mensen opgebracht, mogelijk ten behoeve van de bollenteelt.

Het is zeer waarschijnlijk dat in het westelijk deel de top van de Strandwal/Oude Duinen ten behoeve van zandwinning geheel of gedeeltelijk is verwijderd, in ieder geval in Havenkwartier en Treslong. Dit houdt in dat daar eventuele bewoningssporen in de top van de Oude Duinen zijn verdwenen, terwijl die in de diepere Duinafzettingen (en dus oudere sporen) bereikbaar zijn, maar ook zeer kwetsbaar. In de historische kern van Hillegom werd geconstateerd dat hier de Oude Duinen deels nog intact zijn; blijkbaar is de kern gespaard gebleven tijdens het afzanden. Tevens zijn hier de verstoringen, door de hoge ligging van het maaiveld, relatief minder diep geweest. In deze zone kunnen mogelijk hoger gelegen bewoningshorizonten intact worden aangetroffen. Het oostelijk deel van de plangebieden, de strandvlakte, is vanwege de aanwezigheid van intact Hollandveen van grote archeologische waarde. In vergelijking met het omliggende gebied, en dan met name de in de Middeleeuwen ontveende Haarlemmermeer, is dit deel van de plangebieden nog een toonbeeld van gaafheid. In dit veenrijke gebied kunnen goed geconserveerde vindplaatsen worden aangetroffen uit de prehistorie, de Romeinse tijd en de Middeleeuwen. De vondst van Inheems-Romeins aardewerk tijdens een eerder uitgevoerd archeologisch onderzoek ten noorden van de plangebieden, toont aan dat hier inderdaad bewoningssporen aanwezig zijn.

Afb. 38. Hendrik Ido Ambacht * Sophiaspoortunnel. Onderkaak van een mammoet, gevonden in de noordelijke tunnelbuis (foto: Th. van Kolfschoten, Faculteit Archeologie Universiteit Leiden).

In de Middeleeuwen ontstond op de Oude Duinen de historische kern van Hillegom, die in het westelijk deel van plangebied Centrum ligt. Het is op basis van het booronderzoek waarschijnlijk dat in deze zone nog min of meer intacte sporen worden aangetroffen. In de plangebieden werden in de Late Middeleeuwen en de nieuwe tijd buitenplaatsen, een Hof en boerderijen gerealiseerd. Op basis van gedetailleerde historische cartografische studies is het mogelijk gebleken de posities van deze gebouwen binnen de huidige infrastructuur te projecteren. Op basis van de onderzoeksgegevens is een Archeologische Verwachtingskaart voor de plangebieden opgesteld.

SOB Research, Jeroen Ras

Jacobswoude – Woubrugge * Weteringpad 23 | Op een buitendijkse locatie langs de Woudwetering, even ten noorden van het dorpscentrum, is op verzoek van de provinciaal archeoloog in 2001 een booronderzoek verricht. Op het terrein stond ten tijde van het onderzoek nog een grote hal met scheepshelling van de werf 'Hollandia'. Dit bedrijf was beëindigd, de bebouwing zou gesloopt worden en ter plaatse was nieuwbouw voorzien. Uit de boringen bleek dat de bodem enigermate opgehoogd was. De ondergrond bestond uit veen. Er was geen enkele aanduiding voor de aanwezigheid van zaken van archeologisch belang.

AWN Rijnstreek, D. van der Kooij

Korendijk * Groote Gat | In opdracht van het Zuiveringschap Hollandse Eilanden en Waarden is door SOB Research ten behoeve van Natuurontwikkelingsproject Groote Gat een Aardkundige en Archeologische Verkenning uitgevoerd. De totale oppervlakte van het plangebied tussen het Groote Gat en de Vissersvliet bedroeg circa 13 ha. Binnen het gebied bleken diepreikende Afzettingen van Duinkerke 3B (geulafzettingen) voor te komen. Het plangebied maakt deel uit van een voormalig geulsysteem, dat mogelijk al in de Tiel 1B-periode actief was. Het kende de breedste verschijningsvorm in de periode tussen circa 1100 en 1400 na Chr., waarna het versmalde en verzandde onder invloed van de Duinkerke 3B-transgressie. Het heeft zich tevens enigszins in zuidelijke richting verlegd, waarbij in ieder geval ter hoogte van het plangebied de oorspronkelijke zuidoever van het geulsysteem is geërodeerd. Eventueel ter hoogte van deze oever gelegen bedijkingen of oude bewoningssporen zullen hierdoor verloren zijn gegaan. Vanaf de 17de eeuw, toen het plangebied werd opgenomen in bedijkt gebied, heeft het geulsysteem zich verder versmald; het huidige Groote Gat kan als een restant worden gezien. Tijdens het onderzoek werden geen archeologische waarden vastgesteld. Op basis van de onderzoeksgegevens werd aanvullend archeologisch onderzoek niet noodzakelijk geacht.

SOB Research, Jeroen Ras

Leiden * Oostvlietpolder | Tussen 26 juni en 10 juli 2001 werd door medewerkers van het Archeologisch Centrum van de gemeente Leiden een proefopgraving uitgevoerd op twee percelen in de Oostvlietpolder. Op een derde perceel werd een archeologisch booronderzoek uitgevoerd. Doel van het onderzoek was het bepalen van de kwaliteit en begrenzing van de eerder aangetroffen vindplaatsen uit de Romeinse tijd. Reeds in 1999 werden er in de Oostvlietpolder tien nederzettingen uit de Romeinse tijd ontdekt. De Oostvlietpolder wordt bepaald door een veengebied dat gedurende de laatste millenia is ontstaan. Onder dit veen-

pakket liggen door voortdurende sedimentatie mariene en fluviatiele kleiafzettingen, die zijn gescheiden en bedekt door veenlagen. In de eeuwen voor onze jaartelling bestond het gebied uit een stelsel van getijdereken van waaruit klei werd afgezet. In de kreken zelfvonden vooral zandige afzettingen plaats. Na afname van de invloed van de zee begon de groei van het zogenaamde Hollandveen. Op dit veenpakket werd in de Middeleeuwen nog een deklaag klei afgezet (Duinkerke III). Na de ontginning in de 13de eeuw vond weinig sedimentatie meer plaats.

De bekende archeologische nederzettingen zijn allen gelegen tegen of op de oude kreken (kreekruggen) die na inklinking van het veen boven het gebied uitstaken. Vindplaats 1 is gelegen recht tegenover Vlietweg nummer 7. Tijdens het onderzoek werden geen duidelijke grondsporen waargenomen. Wel werd aardewerk uit de late ijzertijd en de Romeinse tijd gevonden. De aard van het aardewerk doet vermoeden dat het nederzettingsterrein iets noordelijker moet liggen, dichter tegen of onder de Vlietweg. De bewoning had ook hier plaats op een kreekrug of oeverafzetting van de Vliet. De andere vindplaats ligt ten zuiden van vindplaats 1, tegen het volkstuintcomplex Roomburg, op circa 215 m van de Vlietweg. Bij eerder booronderzoek was op deze locatie houtskool aangetroffen. Tijdens het onderzoek werd vastgesteld dat de mogelijke nederzettingslocatie zwaar was beschadigd door oudere vergravingen. Om deze reden wordt verder onderzoek naar deze nederzetting niet nuttig geacht. Het booronderzoek op locatie 3, een trapveldje naast vindplaats 1, leverde meer gegevens op. In tegenstelling tot de andere locaties was dit terreintje nog niet eerder onderzocht. Tijdens de boringen werden duidelijke archeologische indicatoren aangetroffen. Het betrof aardewerk uit de late ijzertijd of Romeinse tijd, houtskool en fosfaatverkleuringen. De laatste wordt alleen aangetroffen op locaties waar intensieve bewoning heeft plaatsgevonden. De fosfaten wijzen op dierlijke of menselijke faecaliën en nederzettingsafval. Zeer waarschijnlijk maakt locatie 3 onderdeel uit van de nederzetting die onder locatie 1 is aangetroffen.

Gemeente Leiden, Bureau Monumenten en Archeologie, Maarten Th.R.M. Dolmans

Leiden * Steenschuur | Het onderzoeksterrein ligt in de Pieterswijk, de oudste wijk van Leiden. Historische bronnen hebben aangetoond dat dit gebied al in de 12de eeuw bewoond werd. Het archeologisch onderzoek viel uiteen in twee delen, een kleinschalig vooronderzoek in maart 2001 en een grootschalige opgraving van juli tot en met december. Aanleiding voor het archeologisch onderzoek was het plan voor de aanleg van een fietsenkelder op genoemde locatie. Doel was het vaststellen van de aard en de kwaliteit van de in de bodem aanwezige archeologische resten, met name de overblijfselen van de huizen die bij de ramp met het kruitschip in 1807 verwoest waren. Tijdens het vooronderzoek werden de resten van een viertal grachtenpanden aangetroffen. Het betrof met name funderingen en kelders uit het middelste deel van de panden. De oudste fundering dateert uit het begin van de 16de eeuw, terwijl de meest recente aanpassingen uit de late 18de eeuw dateren. Alle huizen bleken in de loop der eeuwen diverse verbouwingen te hebben ondergaan. Tijdens het vervolgonderzoek kwamen de funderingen van tenminste nog zes huizen boven de grond. Alle huizen bleken verwoest tijdens de ramp van 1807.

De oudste opgegraven sporen dateren uit de late 13de eeuw. Het betreft voornamelijk erfgreppels en enkele kuilen. De greppels lagen diagonaal op de Steenschuur en waterden af op de gracht. Zeer waarschijnlijk liggen onder deze sporen nog oudere sporen. Deze zijn tijdens

het huidige onderzoek niet onderzocht, daar zij bij de aanleg van de fietsenkelder intact zouden blijven. In het de eerste helft van de 14de eeuw werden op het terrein een drietal kleine huizen gebouwd. Het oudste huis dateert, gezien het onregelmatige Vlaamse metselverband en de maat van de stenen (kloostermoppen), uit het eerste kwart van de 14de eeuw. Daarmee is dit huis aantoonbaar het oudste stenen huis van Leiden. Westelijk van dit huis werd enkele jaren later het hoekpand van de Nieuwsteeg met de Steenshuur gezet. Beide huizen zijn rond 1750 verheeld en ingrijpend verbouwd. Ten tijde van de ramp was dit 'nieuwe' huis in eigendom van schepen Van Noort. Tijdens de bouw werd het achterhuis van nummer 2 grotendeels vergraven ten behoeve van een diepe kelder. Huis nummer 3, ten oosten van het oudste huis volgde nog vlak na 1325. Alle drie de huizen kenden van origine een voorhuis van maximaal 4 m diepte, bestaande uit een stenen fundering met een houten opbouw. Tegen deze achterhuizen werden in de loop van de 14de eeuw ten dele stenen achterhuizen geplaatst. Huis 3 was als enige huis nog grotendeels intact. Het had een stenen achterkamer van 5 x 5 m, die tegen het oorspronkelijke houten voorhuis werd gebouwd. Opvallend was de fundering van voor- en achterhuis. Het achterhuis was diep gefundeerd en had verdikkingen, terwijl het voorhuis geen diepe fundering kende. De muur tussen het voor- en achterhuis bezat een in steen uitgebouwde boog met een hoogte van 70 cm, die waarschijnlijk diende als onderbouw voor een uitgebouwde schoorsteen. Voor de schoorsteen lag een plavuizen vloer.

Op de vloer werd tot grote verrassing een bronzen Romeinse zegelring gevonden. De ring dateert uit de 3de eeuw na Chr. en heeft een afbeelding van de god Mercurius. Zeer waarschijnlijk is de ring afkomstig uit de collectie 'Oudheid' van schepen Van Noort uit het naastgelegen westelijke pand (voormalig huis 1 en 2). Bekend is dat de collectie van Van Noort tijdens de ramp met het kruischip grotendeels is vernietigd. De drie huizen zouden de komende 100-150 jaar het beeld aan de Steenshuur bepalen. Tussen de drie huizen lagen heel smalle steegjes die te interpreteren zijn als osendroppen. Deze boden niet alleen toegang tot het achterterrein, maar dienden ook als open afwateringskanaaltjes. In latere tijd zijn deze steegjes bij de huizen getrokken en in gebruik genomen als gangen. Vanaf het laatste kwart van de 15de eeuw zien we grote veranderingen aan de Steenshuur. Rond 1500 werd er gebouwd en verbouwd aan tenminste zes huizen. Ook in de 16de eeuw vonden veel bouwwerkzaamheden plaats. De veranderingen ten opzichte van de eind van de 15de-eeuwse huizen waren groot. Eind 15de eeuw waren de bestaande huizen nog grotendeels van hout, hadden een lengte van 9 m en geen verdieping. Rond 1600 waren alle huizen van steen, gemiddeld 13,5 m lang, 7 m breed en hadden ze een verdieping en een kelder.

Van vijf van de onderzochte huizen is de middeleeuwse indeling in drie delen (voorhuis, binnenhaard en onderkelderde achterkamer) nog goed te herkennen. Dit komt omdat deze huizen in fasen zijn ontwikkeld. De huizen die in één keer werden opgetrokken kennen deze indeling niet. Naast nummer 1 en 3 werd ook tussen de andere middeleeuwse huizen osendroppen vastgesteld. Net als in de 14de eeuw waterden de meeste huizen via de osendroppen af op de Steenshuur. Slechts een enkel huis waterde af op de beerputten die achter bijna alle huizen werden aangetroffen. Deze lagen veelal direct grenzend aan de achtergevel; alleen bij huis 7 vinden we een beerput tegen de zijmuur in het voorhuis. De beerputten uit de huizen 4 en 5 zijn inmiddels onderzocht. Zij bevatten aardewerk uit de periode 1425-1500. Diverse huizen kenden een werkplaats in het voorhuis. Dit is aantoonbaar in huis 5 en 7, alwaar de funderingen van 15de-eeuwse ovens werden aangetroffen. De ovens werden nog gebruikt door

de ververs die in de 16de eeuw in de huizen woonden. Het was in deze tijd vrij gebruikelijk dat de voorhuizen gebruikt werden als werkplaats en de achterhuizen als woongedeelte. De vondst betekent dat de huizen pas in de 17de eeuw door notabelen werden bewoond. Dit is ook waarneembaar aan de gevels van de huizen, die allen een 17de- of 18de-eeuws uiterlijk hebben. Daar deze echter buiten het bouwplan en onder het trottoir lagen, zijn zij niet nader onderzocht. Zes van de negen onderzochte huizen hadden onderkelderde achterkamers. De meeste kelders stammen oorspronkelijk uit de 15de eeuw, maar zijn met name in de 18de eeuw flink verbouwd. Een enkele kelder werd daarbij mogelijk zelfs dichtgemetseld.

Het onderzoek aan de Steenschuur maakt duidelijk dat in de binnenstad van Leiden, ondanks intensieve postmiddeleeuwse bewoning, sporen uit de Hoge Middeleeuwen nog grotendeels intact in de bodem aanwezig zijn. Tevens is gebleken dat de kans zeer groot is dat achter 17de- en 18de-eeuwse gevels nog middeleeuwse huizen aanwezig zijn. Het onderzoek heeft om deze reden ook grote consequenties voor het toekomstig archeologisch en bouwhistorisch onderzoek van de gemeente, waarbij meer aandacht naar deze bouwsporen dient uit te gaan.

Gemeente Leiden, Bureau Monumenten en Archeologie, Maarten Th.R.M. Dolmans

Leiden * Veldheim | In opdracht van de gemeente Leiden heeft archeologisch adviesbureau RAAP een archeologisch onderzoek uitgevoerd in verband met de uitbreiding van de begraafplaats Rhijnhof ter plaatse van het huidige volkstuintencomplex Veldheim. Voor de uitbreiding van de begraafplaats zal het volkstuintencomplex worden opgehoogd. Het onderzoek betrof een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI), bestaande uit een booronderzoek en een oppervlaktekartering. Uit het booronderzoek (42 boringen) blijkt dat vanaf het maaiveld een pakket van zavel op lichte klei met dunne zandlaagjes op kleiarm zand met kleilaagjes aanwezig is. Deze gelaagdheid is vooralsnog geïnterpreteerd als Jonge Zeeafzettingen op Jonge Geulafzettingen. De Jonge Geulafzettingen kunnen weer onderverdeeld worden in oeverafzettingen op mogelijke beddingafzettingen van de Oude Rijn. Tijdens de oppervlaktekartering zijn ter hoogte van een boring drie scherfjes kogelpot-aardewerk aangetroffen. Dit was aanleiding om rond deze boring acht extra boringen te plaatsen. In één boring leverde dit een scherf aardewerk uit de Romeinse tijd of Vroege Middeleeuwen op. Binnen het plangebied zijn geen aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van vondstlagen of (intensief gebruikte) nederzettingsterreinen. Van de archeologische vondsten is niet duidelijk of ze zijn aangevoerd met opgebrachte grond of dat ze wijzen op de aanwezigheid van archeologische resten. Gezien de aard van de uitbreiding heeft de gemeente Leiden besloten geen vervolgonderzoek te laten uitvoeren.

RAAP advies, Chr. Thanos

Leiderdorp * Achthovenerweg 58 | In opdracht van dhr. W.T.M. de Boer heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in mei 2001 een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) uitgevoerd in verband met de geplande bouw van een schuur aan de Achthovenerweg 58 te Leiderdorp. Het onderzoeksgebied maakt deel uit van het mondingsgebied van de Oude Rijn, waar afzettingen uit verschillende perioden aanwezig zijn. Het onderzoeksgebied ligt in een komgebied dat ingesloten ligt tussen twee voormalige rivierarmen van de Oude Rijn. In de Achthovenerpolder zijn verschillende archeologische bewoningssporen aangetroffen

uit de Romeinse tijd en Middeleeuwen. Op basis hiervan staat een groot deel van deze polder, waaronder ook het onderzoeksgebied, op de Archeologische Monumentenkaart geregistreerd als terrein van hoge archeologische waarde. Vanaf het maaiveld werd een slechts 10 à 15 cm dikke bouwvoor van licht kleiig zand aangetroffen. Ter plaatse van vier boringen bleek deze bouwvoor een recente 'slootvulling' af te dekken. Mogelijk heeft hier een dichtgestorte veedrinkpoel gelegen. Op een diepte tussen 0,65 en 1,5 m onder het maaiveld werd in alle boringen een met kleilaagjes gelamineerd grijs zandpakket aangetroffen. In dit zandpakket bevinden zich verspoelde brokjes veen. Deze laag wordt afgedekt door licht kleiige oeverwalafzettingen.

Tijdens het onderzoek werd in geen enkele boring een archeologische indicator aangetroffen. Alleen in de bouwvoor werden enkele spikkels baksteenpuin, mortel en metaalresten waargenomen. Aan het oppervlak lagen een paar laatmiddeleeuwse scherven die niet zijn verzameld. Er zijn geen aanwijzingen gevonden voor de aanwezigheid van bewoningsresten binnen en direct om het onderzoeksgebied heen.

RAAP Advies, Ivar Schute

Leiderdorp * Doeshof | Ten behoeve van de ontwikkeling van het bestemmingsplan Doeshof, gemeente Leiderdorp, is een AAI-1 uitgevoerd door RAAP Archeologisch Adviesbureau. In het 4,3 ha grootte gebied zijn 20 boringen gezet tot maximaal 2 m beneden maaiveld. Tijdens het booronderzoek werden uitsluitend in twee boringen archeologische indicatoren aangetroffen. Het betreft een scherfje Inheems-Romeins aardewerk, enkele spikkels houtskool en een stukje bot, aangetroffen op de overgang van de bouwvoor naar de schone klei. Het aardewerk is een aanwijzing voor archeologische resten binnen het plangebied. De aard van deze resten is voorsnog niet bekend. Het vermoeden bestaat, mede gezien de vergelijkbare situatie in de Munnikkenpolder, dat het middeleeuwse kleidek in het plangebied is afgegraven voor kleiwinning. Daarbij zijn mogelijk resten uit de Romeinse tijd (gedeeltelijk) vergraven. Voor het plangebied Doeshof is een Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO) aanbevolen in de vorm van proefsleuven.

RAAP Advies, Chr. Thanos

Leiderdorp * Vlasbaan | In de directe omgeving van het terrein is reeds eerder een aantal archeologische waarnemingen gedaan. Momenteel ligt de onderzoekslocatie braak, maar tot in het jaar 2000 stond op het terrein een oude fabriekslods. Bij de sloop van de funderingen van de lodds stuitte men op oudere funderingen. Nader onderzoek leerde dat het terrein op de Archeologische Monumentenkaart (AMK) reeds werd aangeduid als te beschermen locatie. Op deze plaats lag vanaf de Late Middeleeuwen namelijk kasteel de Zijl(hof). Op advies van ArcheoMedia en de provincie werden de bouwplannen aangepast. Door middel van een verkennend archeologisch onderzoek werd de aan- en afwezigheid van archeologische waarden vastgesteld op de nieuwe bouwlocatie. Hernieuwd historisch onderzoek, met name de projectie van de kadastrale kaart uit het begin van de 19de eeuw, leert dat het westelijk deel van de nieuw te bouwen meubelhal zich bevindt op het kasteel-eiland van de Zijl(hof). Dit wordt bevestigd door de uitgevoerde grondboringen, op basis waarvan het westelijke deel van de onderzoekslocatie te interpreteren is als van hoge archeologische waarde. Het grootste deel van het voormalige kasteelterrein zal ingericht worden als par-

keerruimte. Momenteel worden de kosten van een archeologisch onderzoek afgewogen tegen de baten van de nieuwe meubelhal.

ArcheoMedia, Marcel de Koning, Marcel van Dasselaar & Marieke Wijsman

Liemeer – Nieuwveen * Dorpsstraat/Muggenlaan | De reconstructie van het dorpscentrum van Nieuwveen bood in 2001 de gelegenheid om voor het eerst in deze streek een nederzetting op een nog oorspronkelijke veenstrook te onderzoeken. De AWN Rijnstreek werd hierop geattendeerd door de Historische Kring Liemeer. De locatie ligt zeer prominent op de kruising van de beide hoofdstraten, precies in het centrum van het dorp. Ten behoeve van de bouw van een supermarkt zijn hier twee bedrijven en een aantal woonhuizen gesloopt. In de loop van het jaar hebben op dit terrein meerdere activiteiten plaatsgevonden. In juni is de laatste fase van de sloop van de drie panden van de firma Bader archeologisch begeleid. Het woonhuis was zeer recent (circa 1970). De beide andere panden, een winkel en een werkplaats, dateerden uit de tweede helft van de 19de eeuw. Bij het uitgraven van de funderingen van de winkel is geconstateerd, dat hieronder gedeeltelijk nog een oudere fundering aanwezig was uit de 17de/18de eeuw, reikend tot zeker 1,3 m onder het maaiveld (circa 13 lagen, steenmaat 18 x 9/8,5 x 4 cm). Tevens werd duidelijk dat de winkel oorspronkelijk een – inmiddels vrijwel geheel vergane – kespensfundering (een zogenaamde Amsterdamse fundering) heeft gehad. De werkplaats had een normale, uitkragend gestapelde fundering. In de noordwesthoek was een aparte fundering aanwezig, samengesteld uit op de kant staande bakstenen geplaatst op plavuizen, wellicht van een vuurplaats ten dienste van smederij- en loodgieterijwerkzaamheden. Het bij deze begeleiding verzamelde vondstmateriaal dateert uit de 17de tot en met de 19de eeuw. Een bodemfragment van Maastrichts aardewerk droeg het stempel: P. Regout Ao 1836 Maastricht. De aangetroffen kleipijpen zijn te dateren rond het midden van de 18de eeuw.

In dezelfde maand volgde een eerste archeologische verkenning van het terrein in de vorm van een boorprogramma onder supervisie van RAAP. In een aantal boringen werd geconstateerd dat vanaf 1 m tot 2/2,5 m diepte een waarschijnlijk middeleeuwse bewoningslaag met archeologische resten aanwezig was (Molenaar 2001, 5). Op basis van het door RAAP opgestelde rapport verzocht de gemeente Liemeer de AWN Rijnstreek een AAO (Aanvullend Archeologisch Onderzoek) uit te voeren in de vorm van een aantal proefsleuven. In de uitvoering bleef dit uiteindelijk beperkt tot één proefsleuf, omdat overduidelijk was dat archeologische resten ruimschoots voorhanden waren en vlakdekkende opgravingsputten verre de voorkeur genoten. In de sleuf bleek al spoedig dat een gelaagde opbouw aanwezig was. In het vlak werden pakketten verharding/ophoging aangetroffen, samengesteld uit stukken rondhout, riet/stro, mest(?) en takken, evenals van tijd tot tijd concentraties ingeslagen paaltjes, waarvan in dit stadium nog niet duidelijk werd of ze deel uitmaken van grotere constructies. Daarnaast waren nog heipalen uit latere perioden aanwezig.

De opbouw van het profiel kende duidelijk twee fasen. De bovenste 1,5 m, die deels door de sloop verstoord was, bestond uit een ophoging van veraard veen, afgewisseld met zand- en slooplagen van mortel en puin. Hier werden op diverse niveaus resten van postmiddeleeuwse funderingen aangetroffen, evenals een tonput. De opbouw van de onderste helft van het profiel werd gevormd door een terpachtig pakket ophogingslagen, dat uitsluitend uit veen bestond. In hoofdlijnen waren hierin over een hoogte van ruim 1 m circa zeven lagen te onder-

scheiden. Daaronder bestond de bodem uit schoon bosveen, waarbij de mogelijkheid bestaat, dat de bovenzijde nog door menselijk ingrijpen (spitsporen?) geroerd was. In de lengte van het profiel valt op, dat in noordwaartse richting de gelaagdheid van de veenophogingen toeneemt, terwijl aan de zuidzijde naar de Dorpsstraat toe slechts een drietal dikkere lagen te onderscheiden valt. Hieruit is met enige voorzichtigheid te concluderen, dat de oorspronkelijke ‘terp’ meer centraal op het perceel lag en met grotere stappen is uitgebouwd naar de straat toe.

Uit deze ophogingslagen is een flinke hoeveelheid vondstmateriaal verzameld. Naast aardewerk bestond dit uit metaal, bot (slachtafval), bouwmetaal (baksteen, maar ook een daktegelfragment) en turfbrokken (waaronder één complete, middeleeuwse turf). Het aardewerkspectrum is samengesteld uit roodbakkend aardewerk, een opvallend grote hoeveelheid grijsbakkend aardewerk en Duits steengoed (Siegburg en Langerwehe) uit de 14de en 15de eeuw. Vondstmateriaal uit de stichtingsperiode van het dorp, de 12de/13de eeuw (Van Eijk-Vermeij & Rijlaarsdam 2001, 16) is nog niet aan het licht gekomen. Bijzondere vondsten zijn een pijparden beeldje (hoogte 6,5 cm, hoofd ontbreekt) van de heilige Catharina van Alexandrië, afgebeeld met haar attributen boek, rad en zwaard. De productieplaats is waarschijnlijk Utrecht en de datering ligt in het midden van de 15de eeuw. Behalve de gebruikelijke metaalvondsten (nagels etc.) werden een mes, een muntgewichtje en enige munten aangetroffen, waaronder een nog niet gedetermineerde laatmiddeleeuwse zilveren munt.

Bij het graven van de sleuf werd op het bovenste middeleeuwse niveau een aantal (delen van) balken en een klein fragment vlechtwerk gevonden. Mogelijk zijn dit delen van een gebouw in (een of ander type van) vakwerkbouw. Het was duidelijk, dat deze constructie buiten het vlak doorliep. Na intekening is dit deel afgedekt voor toekomstig onderzoek. Op het achtergedeelte van het terrein werd bij het zoeken naar een rioolpersleiding een 18de-eeuwse kuil aangesneden met een aantal vrijwel complete aardewerkvormen. Het is de verwachting, dat op basis van deze AAO in de zomer van 2002 een opgraving plaats kan vinden.

AWN Rijnstreek, D. van der Kooij

Liemeer – Nieuwveen * Uiterbuurtweg | Bij werkzaamheden aan de polderkade langs de ringsloot van de Polder Zevenhoven in maart/april 2001 was er de mogelijkheid de opbouw van deze kade te bekijken. Daarbij werd duidelijk dat deze bestond uit meerdere ophogingen. De onderste laag direct op het veen bestond uit zand (circa 0,5 m). Hierop was een laag zwarte, met zand vermengde grond gestort (circa 1,8 m). In deze laag werden grote fragmenten van 17de-eeuws aardewerk gevonden en enige complete objecten, waaronder een steengoed baardmankruik. De toplaag bestond opnieuw uit zwarte grond (circa 0,8 m) waarin zich kleine fragmenten 18de-eeuws aardewerk bevonden. Ook in de voet van de kade was materiaal aanwezig, o.a. een faience bord met WanLi motieven (datering eerste helft 17de eeuw). Behalve aardewerk zijn ook enkele tinnen lepels gevonden.

AWN Rijnstreek, D. van der Kooij & H. van Leeuwen

Maasland * Burgerdijkseweg 38-42 | Op een perceel aan de Burgerdijkseweg werd een aanvullende archeologische inventarisatie (AAI) verricht, vooruitlopend op een voorgenomen plan om het weiland om te zetten in een glastuinbouwbedrijf met bedrijfswoning. Op dit perceel ligt een duidelijk waarneembare huisterp waaromheen nog de nazakking van een gedempte sloot aan het oppervlak waarneembaar is. Aan de hand van de opmeting van deze

terp werd het voorgenomen bouwplan zodanig aangepast dat de terp buiten de bedrijfsgebouwen zou vallen en dus gehandhaafd worden. Op de rest van het terrein werden grondboringen verricht. Hieruit kwamen geen aanwijzingen dat er archeologische sporen op het resterende perceel aanwezig zijn.

Gemeente Delft, vakteam Archeologie, Epko J. Bult

Maasland * Coldenhovelaan | Op het toekomstige bedrijventerrein aan de Coldenhovelaan nabij de A20 is een aanvullende archeologische inventarisatie (AAI) met grondboringen verricht. Het onderzoek werd verricht in opdracht van VEK BV uit 's-Gravenzande. Tijdens het booronderzoek werden loopvlakken uit de ijzertijd en de Romeinse tijd en/of Vroege Middeleeuwen waargenomen. Scherven die zouden kunnen wijzen op bewoning ter plekke werden niet aangetroffen, ondanks de aanwezigheid van dichte bewoning in de directe omgeving. Wel werden fosfaatsporen onder het loopvlak uit de Romeinse tijd aangetroffen. Ook de archeologische begeleiding die bij het uitgraven van de wegunetten en de aanleg van de rioering werd geboden, heeft geen archeologische sporen of vondsten opgeleverd.

Gemeente Delft, vakteam Archeologie, Epko J. Bult

Maasland * Diverse locaties | In verband met vier toekomstige woningbouwlocaties aan de periferie van de bebouwde kom van Maasland is een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) verricht. Bij de boringen op het Kluishofcomplex werden vondsten uit de nieuwe tijd aangetroffen en ook fosfaatresten die direct onder de bouwvoor aanwezig waren. Omdat historisch kaartmateriaal uitwijst dat er in die tijd geen bewoning ter plekke stond, zijn deze vondsten waarschijnlijk zwerfafval. In het oostelijke deel van de locatie Commandeurspolder III lag een zandige geulafzetting van de Duinkerke o-transgressiefase. Sporen van bewoning werden er niet aangetroffen. Op het witte van Mosterd binnen de dorpskern werden evenmin bewoningsresten aangetroffen. Op het terrein van de gebroeders van der Berg kwamen in het westelijke deel van het plangebied geulafzettingen van de Duinkerke o-transgressiefase voor, die door een later kleidek zijn afgedekt. In het oostelijke deel van het plangebied ontbreken deze geulafzettingen en ligt het latere kleidek op Hollandveen. In het westelijke terreindeel zijn wel scherfjes en brokjes puin uit de nieuwe tijd aan het oppervlak en in de boringen waargenomen, maar deze wijzen op subrecente menselijke activiteiten en niet op oude bewoning ter plekke.

Gemeente Delft, vakteam Archeologie, Epko J. Bult

Moordrecht * Oosteinde 89 | Tijdens het verkennend archeologisch bodemonderzoek zijn behalve een slootvulling met 18de-eeuws schervenmateriaal geen archeologische waarden aangetroffen.

ArcheoMedia

Naaldwijk – Honselersdijk * A. van Solmsstraat | In opdracht van Aannemersbedrijf Paul Gram is door SOB Research ten behoeve van het bouwplan A. van Solmsstraat in Honselersdijk, Gemeente Naaldwijk een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) uitgevoerd. Aanleiding was de bouw van zeven woningen in de bebouwde kom van Honselersdijk. De oppervlakte van het plangebied bedroeg circa 0,4 ha. Tijdens het onderzoek werd geconsta-

teerd dat het plangebied binnen een geologische zone ligt die is opgebouwd uit Afzettingen van Duinkerke 3, op oudere Afzettingen van Duinkerke (waarschijnlijk Afzettingen van Duinkerke 0), op Hollandveen, op Afzettingen van Calais. Tevens kon worden aangetoond dat het plangebied deel uitmaakt van de voormalige toegangsweg (meer specifiek het voorplein) van het juist ten noordwesten gelegen voormalige paleis van stadhouder Frederik Hendrik. Dit van oorsprong middeleeuwse kasteel werd in de 17de eeuw door Frederik Hendrik uitgebreid en verbouwd tot een indrukwekkend complex. Het is in 1815 afgebroken, met uitzondering van de oorspronkelijke zijvleugel (de Nederhof). Binnen het plangebied is in 1995 een bodemsanering uitgevoerd.

Op basis van het uitgevoerde booronderzoek kon worden gesteld dat het bodemprofiel tot op grote diepte (gemiddeld 2-3 m beneden het maaiveld) was verstoord. Deze verstoringen waren voornamelijk te herleiden tot de bodemsanering die in 1995 werd uitgevoerd. In de onverstoorde horizonten werden geen aanwijzingen gevonden voor de aanwezigheid van archeologische waarden. Nader archeologisch onderzoek werd daarom niet noodzakelijk geacht.

SOB Research, Jeroen Ras

Naaldwijk * Waarnemingen | Via dhr. Groenewegen kreeg het Westlands Museum de melding van aardewerkvondsten aan de Galgweg. De scherven zijn te dateren van de 12de tot de 16de eeuw en het gaat om Pingsdorf-, Andenne- en kogelpotfragmenten. Deze vondsten houden verband met de stichting van een aantal ontginningsboerderijen in de 12de eeuw. De zogenaamde Couwen Hove was er daar één van. Deze bevond zich waarschijnlijk tussen de Zuidweg en de Kruisweg in het tracé van de huidige Galgweg. Dit stuk van de Galgweg is aangelegd in de jaren '30 van de 20ste eeuw en daarbij is de site van de Couwen Hove waarschijnlijk vergraven. Dit is ook de reden dat aan weerszijden van de Galgweg veelvuldig laatmiddeleeuwse scherven voorkomen.

De eerste fase van het Woerdblok is aan een voorbereidend onderzoek onderworpen. Hiervoor is het gehele gebied archeologisch gekarteerd en is op een aantal plaatsen waar sporen verwacht werden booronderzoek verricht. Hierbij zijn maar op twee plaatsen bewoningssporen aangetroffen, waarbij het uitsluitend om postmiddeleeuws materiaal ging.

Westlands Museum, A.A.G. Immerzeel

Nieuwkoop * Diverse locaties | Tijdens de verkennende archeologisch onderzoeken in de Gerberastraat, Noorden en Amstelkade/Korte Meentweg 1 en Woerdense Verlaat zijn geen archeologische waarden aangetroffen. Wel werd in de Woerdense Verlaat een tinnen lepel en ander 17de-eeuws vondstmateriaal gevonden, maar hier gaat het om opgebrachte grond. In Noorden bevindt zich net buiten de onderzoekslocatie wel een opvallende terreinverhoging.

ArcheoMedia, Marcel de Koning

Oegstgeest * Lange Voort | SOB Research heeft in opdracht van de Gemeente Oegstgeest in het kader van de herinrichting van een gebied in het noordoostelijk deel van de bebouwde kom van Oegstgeest (Project Lange Voort) en een gebied direct ten zuiden van de Lange Voort een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) uitgevoerd. Op basis van het archiefonderzoek kon worden geconstateerd dat het meest westelijke deel van het onderzoeksgebied deel uitmaakt van een zone waar oude strandwalafzettingen (Strandwal II) en

Oude Duinen aanwezig zijn. In deze zone zijn in het verleden veel archeologische vondsten gedaan uit het Neolithicum tot en met de Middeleeuwen. Het meer oostelijke deel ligt in een zone waar in de ondergrond de afzettingen van een oude strandvlakte aanwezig zijn. In deze zone zijn in het verleden vondsten uit de ijzertijd en de Middeleeuwen aangetroffen. Uit het door SOB Research uitgevoerde booronderzoek bleek dat in het plangebied afzettingen van Duinkerke of Oude Duinen op Hollandveen op Afzettingen van Calais voorkomen. De top van de Afzettingen van Duinkerke en de Oude Duinen zijn door recent menselijk handelen tot een maximale diepte tussen circa 0,4 tot 1,5 m beneden maaiveld aangetast. In het onderzoeksgebied is één archeologische vindplaats aangetroffen. Deze was herkenbaar als een humeuze band in de Oude Duinafzettingen, op een diepte van circa 0,9-1,2 m onder NAP. In deze band werd in een aantal boringen aardewerk en botmateriaal aangetroffen, daterend uit de late ijzertijd. Tevens werd in een dieper liggend niveau, net boven het Hollandveen op een diepte van circa 1,6 m onder NAP, aardewerk gevonden. Mogelijk is hier sprake van een tweede en ouder nederzettingsterrein.

Daarnaast werden in vijf boringen in het westelijke deel van het onderzoeksgebied aanwijzingen gevonden voor bewoning in de prehistorie. In het oostelijke deel van het onderzoeksgebied werd een aardewerkfragment uit de Late Middeleeuwen aangetroffen (in een verstoorde horizont). Waarschijnlijk bestaat hier een relatie met het nabijgelegen kasteelterrein van de 'Ouden Hof'. Er is alleen onderzoek uitgevoerd in de zones die bebouwd zullen gaan worden, zodat de omvang van de vindplaatsen alleen binnen deze zones is vastgesteld. Aanbevolen werd om deels Waarderende Archeologische Onderzoeken (AAI-2) uit te voeren en deels archeologische te begeleiden tijdens de bouwwerkzaamheden.

SOB Research, Jeroen Ras

Oegstgeest * Poelgeest | In de Broek- en Simontjespolder was vóór de aanleg van de woonwijk Poelgeest op een viertal locaties Romeins aardewerk gevonden. Archeologisch booronderzoek in de hoogspanningszone leverde geen nieuwe informatie op. Wel werd in grond die vrijgekomen was bij de aanleg van een duiker in de naastgelegen Klaas Hennepoelpolder (naast vondstmateriaal uit de Nieuwe tijd) een Romeinse scherf van zogenaamd kustaardewerk gevonden. Dit duidt mogelijk op bewoning langs het oude veenriviertje de Holle Mare.

De sanering en herinrichting van de oude jachthaven zal in 2002 archeologisch begeleid worden, daar ter plaatse resten van een schans uit de 80-jarige oorlog, 'de Quakel', vermoed worden.

ArcheoMedia, Marcel de Koning

Papendrecht * Centrum | In het kader van het ontwerpbestemmingsplan Centrumplan is in december 2001 een Standaard Archeologische Inventarisatie uitgevoerd. Historisch onderzoek heeft uitgewezen dat de Papendrechtse stroomrug deels door het gebied loopt en de IKAW geeft aan dat dit een gebied is met middelhoge tot hoge archeologische verwachtingswaarde. Net buiten het plangebied bevinden zich twee monumenten die in de Late Middeleeuwen gedateerd kunnen worden. Eén van de meest opvallende waarnemingen met betrekking tot de Romeinse tijd is het onderzoek ter plaatse van het zwembad 'De Hoogt', uitgevoerd door amateurarcheologen van de AWN Lek- en Merwedestreek. Tijdens de verbreding van een sloot voor de aanleg van een ligweide voor het reeds bestaande zwembad zijn vondsten gedaan uit de Romeinse tijd en de Middeleeuwen. De vondsten bestaan uit fragmenten van diverse soorten

Romeins aardewerk waaronder terra sigillata, terra nigra, amforen en lokaal vervaardigde keramiek. De aanwezigheid van deze vondsten buiten het plangebied alsmede de aanwezigheid van de Papendrechtse stroomrug maken het mogelijk dat archeologische waarden zich, ondanks de huidige bebouwing, in de bodem bevinden. Naar aanleiding van de resultaten van het historisch onderzoek is besloten in het plangebied een eerste fase van een Aanvullende Archeologische Inventarisatie-1 uit te voeren. Dit onderzoek is uitgevoerd in december 2001 en begin 2002 en zal in de kroniek over 2002 worden opgenomen.

ArcheoMedia, Cynthia Nicholson-van der Plaats

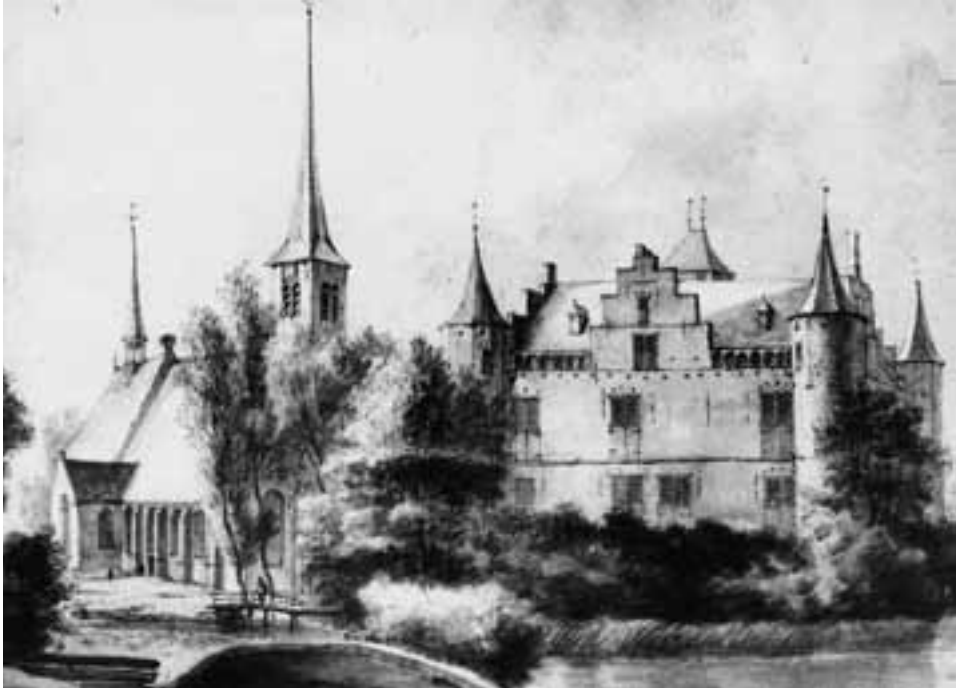
Pijnacker * Keizershof | In het kader van een aanvullende archeologische inventarisatie (AAI) is een veldkartering met aanvullend booronderzoek verricht. Het plangebied bestaat vrijwel geheel uit Hollandveen, dat voor een deel is afgedekt met een kleidek dat dunner dan 80 cm is. Vooral ten aanzien van de middeleeuwse ontginningsperiode was de verwachting reëel dat vindplaatsen zouden worden aangetroffen. Er zijn echter geen nieuwe middeleeuwse woonplaatsen gevonden. Een lintvormige verhoging in het landschap is mogelijk een voortzetting van de Strickkade die aan de oostzijde van de Klapwijkseweg loopt. Wel is er een Romeinse scherf van ruwwandig aardewerk aangetroffen. Booronderzoek ter plekke gaf echter geen aanwijzing voor bewoning uit die tijd; mogelijk is de scherf afkomstig van een Pre-Romeinse kreekrug die ten westen van het plangebied ligt.

Gemeente Delft, vakteam Archeologie, Epko J. Bult & Eveline J. van der Steen

Ridderkerk * De Nes | In verband met de aanstaande landschappelijke herinrichting van de Nes als recreatiegebied is in november 2001 in opdracht van Dienst Landelijk Gebied, Regio West, een verkennend en waarderend booronderzoek uitgevoerd. Uit onderzoek van BOOR was reeds bekend dat in het oostelijk deel van de oorspronkelijke rivierbocht (meander) 'de Nes', die nu wordt doorsneden door rijksweg A16, een drietal middeleeuwse vindplaatsen is gelegen. Om bij de herinrichting rekening te kunnen houden met deze vindplaatsen was een nadere bepaling van kwaliteit, aard en omvang van deze sites vereist. Bij een gedetailleerde oppervlaktekartering is een grote hoeveelheid laatmiddeleeuws aardewerk (datering 11de-13de eeuw) en een fragment Romeins aardewerk aangetroffen. Met in totaal 89 boringen is een goed overzicht verkregen van de bodemopbouw van de Nes als geheel en de drie vindplaatsen in het bijzonder. In het gebied tussen twee van de eerder herkende vindplaatsen blijken ook archeologische sporen aanwezig te zijn, zodat in feite gesproken kan worden van een groot aaneengesloten gebied met archeologische waarden. Hierbij moet worden gedacht aan meer huisplaatsen, die elkaar in de tijd hebben opgevolgd. Ook is duidelijk geworden dat de vindplaatsen door het huidige agrarische gebruik sterk worden aangetast. Aanbevolen zal worden de vindplaatsen in te zaaien als grasland. Met de inrichting van de Nes zal worden geprobeerd worden aan te haken bij het historische aspect van de vroegere bewoning en de landschappelijke inrichting uit de middeleeuwse bewoningsperiode.

ArcheoMedia BV, Marcel van Dasselaar

Rotterdam – Oud IJsselmonde * Adriaen Janszkerk | Eind 2001 heeft het BOOR archeologische waarnemingen verricht tijdens de restauratie van de Adriaen Janszkerk in Oud-IJsselmonde (Kempenaar 2002). De bouw van de kerk is in 1448 begonnen, nadat IJsselmonde het

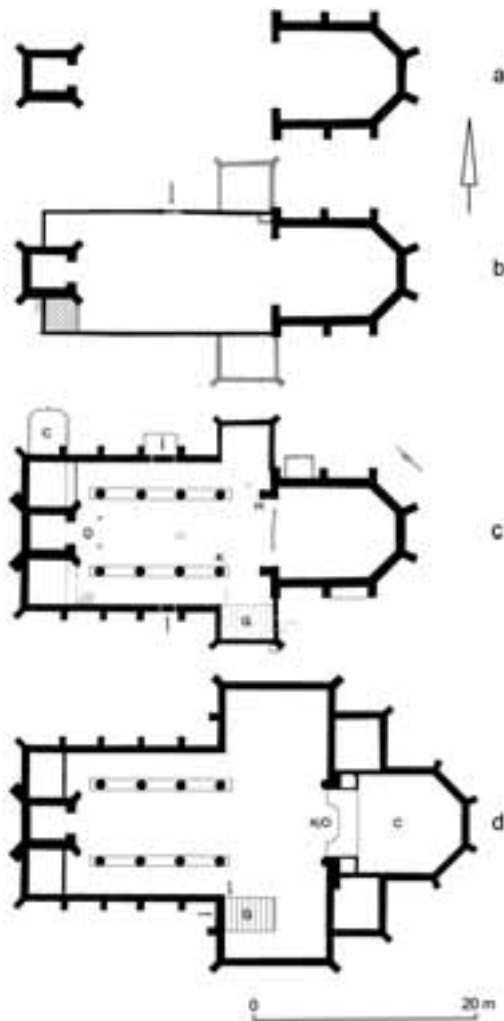
Afb. 39. Rotterdam – Oud-IJsselmonde * Adriaen Janszkerk. Tekening van R. Roghman uit 1646 met het kasteel en de kerk van IJsselmonde gezien vanuit het noordwesten (foto: Gemeentearchief Rotterdam).

jaar daarvoor voor de tweede maal was overstroomd. De eerste overstroming vond plaats in 1373. Het archeologisch onderzoek beoogde onder meer vast te stellen of er vóór 1373 ook al ter plaatse een kerk stond. Uit een archiefstuk blijkt namelijk dat er in 1308 al sprake is van een pastoor Diederik te IJsselmonde, een bericht dat tezamen met enkele andere aanwijzingen wijst op een kerk. Tijdens het archeologisch onderzoek werden geen sporen gevonden van een 14de-eeuws kerkgebouw. Wel leverde het onderzoek, tezamen met de bestudering van foto's en opmetingstekeningen van de bouw- en restauratiewerkzaamheden uit 1923, een beter inzicht in de bouwgeschiedenis van het huidige kerkgebouw (Afb. 39 en 40). In 1448 is men begonnen met de bouw van het koor en kort daarop met de toren. Aan het einde van de 15de eeuw is tussen beide een laag eenbeukig schip gezet. Daarna lijken de kleine transepten tegen het schip te zijn geplaatst. Iets voor het midden van de 16de eeuw werd het huidige schip gebouwd, waarna in het zuidtransept een grafkelder werd aangebracht, bestemd voor de Heren van IJsselmonde, die op het direct nabijgelegen kasteel woonden.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rotterdam (BOOR), G.F.H.M. Kempenaar

Rotterdam * Pernisserpark | In november 2001 heeft het BOOR voorafgaand aan een vijfveraanleg in het Pernisserpark in Pernis een gedeelte van de dijk rondom de polder 'Oud-Pernis' kunnen documenteren. Ter plaatse bevinden zich overstromingsafzettingen op (geërodeerd) veen. Het dijklichaam heeft het veen onder de dijk weggeperst. De dijk is eerder onderzocht in het kader van de aanleg van de Beneluxlijn (Jacobs 2000). Het onderzoek in

Afb. 40. Rotterdam – Oud-IJsselmonde * Adriaen Janszkerk. De bouwgeschiedenis van de kerk. A: 1450, B: 1500, C: 1550 en D: 1923. In grijs de tussentijdse verbouwingen en in kruisarcering de gevonden vloerresten (tekening: BOOR).

Pernis is vooral uitgevoerd om aanvullende gegevens te verzamelen met betrekking tot de datering van de aanleg van de dijk. Een ^{14}C -monster van organisch materiaal in de basis van de dijk leverde als resultaat: 1030 ± 30 BP (GrN-26897). Na kalibratie levert dat een datering op van 903-1149 na Chr.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rotterdam (BOOR), E. Jacobs

Rotterdam * Randstadrail | Het BOOR is in 2001 betrokken geweest bij de voorbereiding van de bouw van de Randstadrail. Met een bureauonderzoek en door het ‘meekijken’ met het grondonderzoek, dat vooral voor geotechnische en milieukundige doeleinden werd uitgevoerd, zijn de archeologische waarden in het Rotterdamse deel van het tracé vastgesteld. De volgende objecten zijn tot nu toe bij het onderzoek ontdekt:

– De funderingen van een 18de eeuws stoomgemaal onder het plantsoen van de Statenweg

in Blijdorp. Het was een van de oudste stoomgemalen van Nederland en is kort in gebruik geweest rond 1790.

- Een mogelijk boerderijterpje uit de ontginningsperiode van het veengebied van Blijdorp in de geplande bouwput van het Station Statenweg.
- Prehistorische bewoningssporen op een donk onder het emplacement van Rotterdam-Centraal. Het rivierduin werd ontdekt tijdens de bestudering van geotechnische grondmonsters. De diepte van de vastgestelde bewoningslaag bevindt zich op circa 8,5 m beneden NAP. De uitkomst van twee AMS-dateringen van uit de bewoningslaag afkomstig houtskool is 6640 ± 70 BP (GrA-18772) en 6590 ± 70 BP (GrA-17783). Na kalibratie levert dat datering op van ongeveer 5500 voor Chr.
- De restanten van de voormalige 13de-eeuwse Beukelsdijk onder het emplacement van Rotterdam-Centraal.
- De resten van een 17de-eeuwse boerderij aan de Statenweg.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rotterdam (BOOR), A.J. Guiran

Rijnwoude – Hazerswoude * Dorpsstraat 125/Gemeneweg 1-2 | Rond de jaarwisseling 2000-2001 werden op de hoek Dorpsstraat / Gemeneweg drie kleine panden gesloopt. De laatste fase van deze sloop werd archeologisch begeleid. Het meest recente pand stond op een platte betonstrokenfundering, de beide andere panden waren ondiep gefundeerd. Oudere funderingen zijn niet gesignaleerd en een diepe waterput bleek met schoon zand dichtgestort. Dankzij deze ondiepe grondroering kon slechts één fragment aardewerk verzameld worden, met een 17de-eeuwse datering. Op het aanpalende terrein zijn in 1999 al eerder twee panden gesloopt met enige archeologische begeleiding. Het complete bouwblok tot de Oude Gemeneweg is hiermee verdwenen. Het hele gebied is nu afgedekt met een dunne zandlaag en ingezaaid met gras. Het ligt in de verwachting dat, wanneer de toekomstige ontwikkelingen vaststaan, op deze locatie een archeologisch onderzoek kan plaatsvinden. Dit is des te belangrijker, omdat in 1998 het aangrenzende gebied aan de overzijde van de Oude Gemeneweg zonder voorafgaand onderzoek opnieuw bebouwd is. Op de hoek van de Oude Gemeneweg aldaar heeft sinds eeuwen de dorpskerk gestaan. Bij de sloop in 1997 is wel gekeken, maar het uitgraven van de bouwput voor de nieuwbouw kon in 1998 niet gevolgd worden. In een later stadium is de bouwput nog wel bezocht; toen werd geconstateerd, dat in het vlak oude planken funderingen aanwezig waren, naast enige aardewerkscherven uit de Late Middeleeuwen.

AWN Rijnstreek, D. van der Kooij

Rijnwoude – Hazerswoude * Hoge Rijndijk (Molenkamp) | In weerwil van de naam bestond de bebouwing ter plaatse uit een laat-19de/begin-20ste-eeuws fabriekscomplex en een midden-20ste-eeuwse betonnen silo van de maalderij Rembrandt. Ter plaatse van het grote silogebouw stond oorspronkelijk de molen met dezelfde naam. Tot in de jaren '50 was de romp van deze stellingkorenmolen nog aanwezig. Dit direct langs de Oude Rijn gelegen industriecomplex zou vervangen worden door woningbouw. Volgens de voormalige eigenaar van de maalderij waren voor de bouw van de silo alle funderingen van de molen uitgekomen. Bij de sloop van het complex in juni 2001 kwamen evenwel grote brokken van een zware rondlopende fundering tevoorschijn. De onderzijde van deze fundering was over een hoogte van zestien lagen uitkragend gemetseld. Van het opgaand werk resteerden soms nog

een vijftiental lagen. Helaas zijn deze maten niet vastgelegd. Op grond van een oude foto was ervan uitgegaan, dat het hier een in de 17de of 18de eeuw gebouwde molen betrof. Pas op het moment, dat de sloop al voltrokken was, werd duidelijk dat er resten van een bijzonder molentype in het geding waren. In de romp van de stenen stellingmolen zaten de muren van een in 1593 gebouwde torenmolen verborgen, een in Nederland maar zelden voorkomend type. Deze ‘Stenenmolen’ was de heerlijkheidsmolen van Hazerswoude, wat wellicht haar opvallende verschijning verklaart. In 1855 brandde de molen af, om het jaar daarop te herrijzen als een verhoogde stellingmolen. Vanaf 1921, het jaar dat men overschakelde op mechanische kracht, restte slechts de stenen romp (Bicker Caarten 1956). Aan de volledig uit elkaar getrokken fundering waren in dit stadium eigenlijk geen zinvolle archeologische of bouwhistorische opmetingen meer te verrichten. Wel werd waargenomen, dat de stenen fundering op een houten constructie rustte. Bij het slopen en de graafwerkzaamheden op het terrein is een hoeveelheid vondsten verzameld: aardewerk, glas, bot, leer en enige metalen voorwerpen. De datering van het aardewerk is 17de/18de-eeuws, de datering van de gevonden munten loopt terug tot in de Bourgondische tijd. De oudste munt betreft een zilveren stuiver van Philips de Schone uit 1496-1499. De jongste munten zijn van de stad Utrecht uit het eind van de 18de eeuw (determinatie KPK, totaal 10 munten). Verder is een fragment van een merkwaardig benen voorwerp gevonden, bestaande uit het uiteinde van een middenhandsbeen van een rund. Hierin zijn aangebracht minimaal twee halfronde uitsparingen. De functie hiervan is nog niet vastgesteld.

AWN Rijnstreek, D. van der Kooij & A. Muller

Rijnwoude – Hazerswoude * Westeinde 42 | In verband met de aanleg van de hogesnelheidslijn (HSL) moest op het Westeinde een boerderij-complex sneuvelen. Twee van de op het erf aanwezige gebouwen waren van historisch belang. Het goed bewaarde zomerhuis, opgetrokken in ijsselsteentjes, viel te dateren in de laatste helft van de 18de of eerste helft van de 19de eeuw. Het woonhuis van de boerderij was volgens mededeling van de eigenaar rond 1930 nieuw opgetrokken op oude funderingen. Na de sloop is de locatie nagelopen op materiaal van archeologisch belang. Een niet al te grote hoeveelheid scherven werd verzameld, voor het merendeel uit de 19de eeuw. Een enkel stuk gaat nog terug tot in de 18de eeuw. Met de metaaldetector werden onder andere vier munten en een deel van een mesheft gevonden. De munten geven een datering in de tweede helft van de 17de (rijderschelling) en de 18de eeuw (duit). Het mesheft is de helft van een uit twee delen bestaande koperen of bronzen greep van het type pistoolheft (hetzelfde type maar in ander materiaal in Ruempol & Van Dongen 1991, 246 en 247, gedateerd in de 18de eeuw).

AWN Rijnstreek, D. van der Kooij & A. Muller

Sassenheim * Bijweglaan | In het kader van het centrumplan werd een verkennend en waarderend booronderzoek uitgevoerd. Hoewel duidelijk was dat door graafwerkzaamheden ten behoeve van de bollenteelt de bodem reeds vanaf de 17de eeuw diepgaand verstoord was, werd op basis van de fragmentjes van vroegmiddeleeuws Badorf-aardewerk besloten om in het kader van de sloop van de voormalige kringloopwinkel een proefsleuf te graven. Duidelijk werd dat ter plaatse het veen tot een diepte van 2,2 m vergraven is, waarbij alle sporen van vroeg- en laatmiddeleeuwse bewoning opgeruimd zijn. Wel werd nog vroeg kogel-

pot-aardewerk gevonden. De proefsleuf leverde belangrijke informatie op over de bodemopbouw in het centrum van Sassenheim en de directe omgeving.

ArcheoMedia, Marcel de Koning

Sassenheim * Rijksstraatweg 60 | Op verzoek van de provinciaal archeoloog is in november 2001 een boorverkenning uitgevoerd op het erf van de tot woonboerderij omgebouwde hoeve 'Bontekoe' aan de Rijksstraatweg even ten zuiden van Sassenheim. Dit erf is historisch al bekend sinds 1620 (Salman z.j., 1-25). Onderzocht is een klein gebied, dat voor de aanleg van een privé-zwembad verstoord zou worden. Er is een aantal boringen gezet waaruit geconcludeerd werd dat hier de strandwal nog ongeschonden is. Op rond 1,5 m diepte was een dunne veenlaag aanwezig die door klink en uitdroging opvallend veel weerstand bood. Met een stootijzer is het terrein afgeprikt. Op een punt waar een fundering vermoed werd, is een proefputje gegraven. Hierin werd slechts los puin aangetroffen. De baksteenformaten gaven een datering die ruwweg van de 17de tot in de tweede helft van de 20ste eeuw liep. Vondstmateriaal is niet verzameld. De eigenaar toonde ons ook nog twee stukken natuursteen die bij de restauratie van de boerderij tevoorschijn waren gekomen. Het betrof verassenderwijze een klein deel van een grote, dikke, 15de/16de-eeuwse grafzerk en een plaat hardsteen die voorlopig als de onderplaat van een kaaspers is geïnterpreteerd. De grafzerk is van een rijk versierd en van randschrift voorzien type, dat een aanzienlijke eigenaar doet vermoeden. Het kleine stukje inscriptie op het fragment was onvoldoende om conclusies te trekken (De Baar & Van der Kooij 2002, 16-22).

AWN Rijnstreek, D. van der Kooij

Schiedam * Kop Boterstraat | In mei en juni 2001 heeft het BOOR in opdracht van de gemeente Schiedam een twee weken durend onderzoek verricht in de binnenstad van Schiedam. De opgravingslocatie bevond zich tussen de Boterstraat in het noorden, de Kreupelstraat in het oosten en de Herenstraat in het zuiden. Langs de Kreupelstraat is bebouwing aangetroffen uit de 15de-16de tot de 18de eeuw. Het gaat om muurwerk, beerputten, gootjes en resten van keldertjes. De archeologische sporen hangen samen met de voormalige bebouwing langs de Boterstraat. Opmerkelijk was het funderingsrestant van een ronde structuur, mogelijk een toren. Ook werd een oost-west georiënteerde greppel uit de 15de eeuw gedocumenteerd. In een werkput haaks op de Boterstraat werd een in de 15de eeuw gedempte sloot gevonden, die mogelijk de binnendijksloot was van de dijk die nu de Boterstraat is.

Tijdens het onderzoek werd een kleine schatvondst gedaan bestaande uit voornamelijk 16de-eeuwse munten (determinatie B. van der Veen, Koninklijk Penningkabinet Leiden). De vondst werd verstrooid gevonden, deels aaneengeklonterd. In 1992 werden reeds op hetzelfde terrein door een particulier 15 munten gevonden, die mogelijk bij deze vergraven schat behoren. In totaal gaat het om 63 munten. De sluitdatum van de munten (de jongste munt in de vondst) is 1572, doch veel munten hebben de belastingklop van 1573/74, waardoor de schat na die tijd verborgen of verloren moet zijn. De schat is geen spaarschat van geselecteerde munten, maar een doorsnee 'beursje' uit de omloop uit het einde van de 16de eeuw. De grootste munten zijn een halve daalder van Palts uit 1568 en een daalder van Thorn uit 1570.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rotterdam (BOOR), Y. Burnier & Leiden, Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, B.J. van der Veen

Schiedam * Westmolenkwartier | Het plan 'Westmolenkwartier' te Schiedam voorziet onder meer in woningbouw en parkeergelegenheid. Op verzoek van de gemeente Schiedam werd het noodzakelijke milieutechnische onderzoek, dat uitgevoerd werd door Fugro Milieu Consult BV, gecombineerd met een archeologisch vooronderzoek dat werd verricht door het BOOR. In eerste instantie is in een bureauonderzoek gekeken naar de bekende archeologische waarden (Van Trierum 2000), waarna in de periode van 25 april tot en met 18 mei 2001 een aanvullende archeologische inventarisatie heeft plaatsgevonden (Peters 2001e).

Het onderzoeksgebied ligt binnen de omgrenzing Lange Haven, Walvisstraat, Westvest, Korte Haven, Elzensteeg en Westmolensteeg. De bodemopbouw ter plaatse laat Afzettingen van Duinkerke I en/of III op Hollandveen zien. In een boring werd een mestlaag aangetroffen, die dateert uit de Late Middeleeuwen/begin nieuwe tijd en wijst op bewoning ter plaatse in die tijd. Het terrein zal in de nabije toekomst nader worden onderzocht.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rotterdam, F.J.C. Peters

Schipluiden * Gaagweg 12 | Tijdens de sloop en de herbouw van een boerderij aan de Gaagweg werd ook de oude kelder van het woonhuis uitgebroken en vervangen door een nieuwe kelder. Daarbij deed zich de mogelijkheid voor archeologische waarnemingen te verrichten. De boerderij stond op een duidelijke waarneembare huisterp, die ruim 1 m boven de omgeving uitstak. De boerderijplaats maakt onderdeel uit van een lintpatroon met woonplaatsen die vanaf de 12de eeuw bewoond waren. De verwachting was dat ook onder deze boerderij sporen van een middeleeuwse voorganger tevoorschijn konden komen. Dit bleek niet geheel juist. In de 19de eeuw is de boerderij herbouwd, waarbij klaarblijkelijk een uitbreiding van het woonhuis aan de voorzijde heeft plaatsgevonden. Daarbij heeft men toen nieuwe grond tegen de bestaande terp aangestort. Daarop is het nieuwe woonhuis en de daaronder gelegen kelder gebouwd. De ondergrond van deze uitbreiding bleek te bestaan uit een laag klei op Hollandveen. De oudste scherven die werden aangetroffen onder de aanvulling dateren uit de 13de eeuw. Klaarblijkelijk heeft de oorspronkelijke boerderij meer naar achteren gelegen, onder het niet afgegraven erf.

Gemeente Delft, vakteam Archeologie, Epko J. Bult

Schipluiden* Harnaspolder | In opdracht van het Hoogheemraadschap van Delfland is door RAAP Archeologisch Adviesbureau een aanvullende archeologische inventarisatie (AAI) verricht ten behoeve van de aanleg van een afvalwaterzuiveringsinstallatie in het noordoostelijke deel van de Harnaspolder. Er werd onderzoek gedaan naar de aanwezigheid van vindplaatsen in deze polder en het bijbehorende bodemkundige landschap. Ondanks de hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen uit de Romeinse tijd leverde het karterend booronderzoek nauwelijks archeologische indicatoren op uit deze periode. Omdat in het plangebied twee nederzettingen uit de Romeinse tijd bekend waren en de verwachting bestond dat er rondom deze nederzettingen een uitgebreid verkavelingspatroon heeft gelegen (dergelijke sporen zijn door middel van grondboringen nauwelijks aantoonbaar) werden in het najaar door het Archeologisch Diensten Centrum (ADC) proefsleuven gegraven op het voor onderzoek beschikbare terrein. In de sleuven werden inderdaad de resten van een uitgebreid verkavelingspatroon aangetroffen. Het systeem lijkt aan te sluiten bij de twee bekende Romeinse nederzettingen die zo'n 400 m uit elkaar liggen. De exacte

aansluiting op de woonerven is echter niet duidelijk, daar grote delen van het plangebied in deze fase niet voor het aanvullend archeologisch onderzoek (AAO) toegankelijk waren.

Nederzettingen en verkaveling blijken te liggen op de geulsedimenten van een nagenoeg dichtgeslibde Gantelarm in het oosten van de Harnaschpolder. Westelijker gaat het gebied over in komgronden en een veengebied. Het verkavelingssysteem bestond uit hoofdsloten en greppels. De hoofdsloten zijn 1-1,5 m breed en ongeveer 1 m diep. De smallere greppels zijn 15 tot 50 cm breed en 5 tot 40 cm diep. Bij de ontwatering is ook gebruik gemaakt van de restgeulen die in de Romeinse tijd nog als lager gelegen slenken in het landschap lagen. Een hoofdsloot ligt bovenop de hoge geulsedimenten en loopt kaarsrecht van noord naar zuid. Een tweede hoofdsloot lag westelijker. Deze sloot maakte een knik die lijkt te zijn bepaald door het verloop van de kreekrug, waarbij de sloot aan de flank van de geulsedimenten op de overgang naar het komgebied werd gegraven. Op deze wijze kon het overtollige water worden opgevangen, dat vanuit het veengebied oorspronkelijk naar de restgeul in de geulsedimenten stroomde, maar dat zich door de opgetreden inversie begon te verzamelen aan de buitenzijde van de kreekrug. De greppels zijn schuin op zowel de restgeul als de hoofdsloot gericht. Ze lagen parallel aan elkaar en omvatten meerdere percelen land. Op grond van oversnijdingen zijn er twee fasen in de verkaveling te onderscheiden. Daarbij is de tendens dat de percelen land in de tweede fase groter zijn dan in de eerste fase. Er zijn maar weinig vondsten in de restbedding, hoofdsloten en greppels aangetroffen die een nauwkeurige datering toelaten. De meeste zijn gedaan nabij het meest noordelijke erf waarvan de periferie werd aangesneden en dateren uit voornamelijk de tweede helft van de 2de eeuw en mogelijk het begin van de 3de eeuw. Het assemblage aardewerkvondsten vertoont geen opvallend beeld. Terra sigillata en geverfd aardewerk vormen elk ongeveer 2% van het totale aantal scherven en het inheemse aardewerk maakt ruim 50% van het vaatwerk uit. Een bijzondere vondst is een fragment van een pijpaarden beeldje dat een gesluierde vrouw voorstelt. Behalve vele sporen uit de Romeinse tijd, werden er ook enkele kuilen en greppels uit de Late Middeleeuwen en de nieuwe tijd aangetroffen in de nabijheid van de Noordhoornseweg. Ze wijzen erop dat vlakbij een middeleeuws woonerf heeft gelegen. Vondsten uit de sporen wijzen uit dat de bewoning vanaf de tweede helft van de 12de eeuw plaats vond. Greppels en sloten uit de Middeleeuwen en nieuwe tijd liggen evenwijdig aan de huidige verkaveling of staan hier haaks op. Dit duidt erop dat de huidige verkaveling grotendeels terug zal gaan tot de 12de eeuw.

*Amsterdams Archeologisch Centrum, Jeroen Flamman &
Gemeente Delft, vakteam Archeologie, Epko J. Bult*

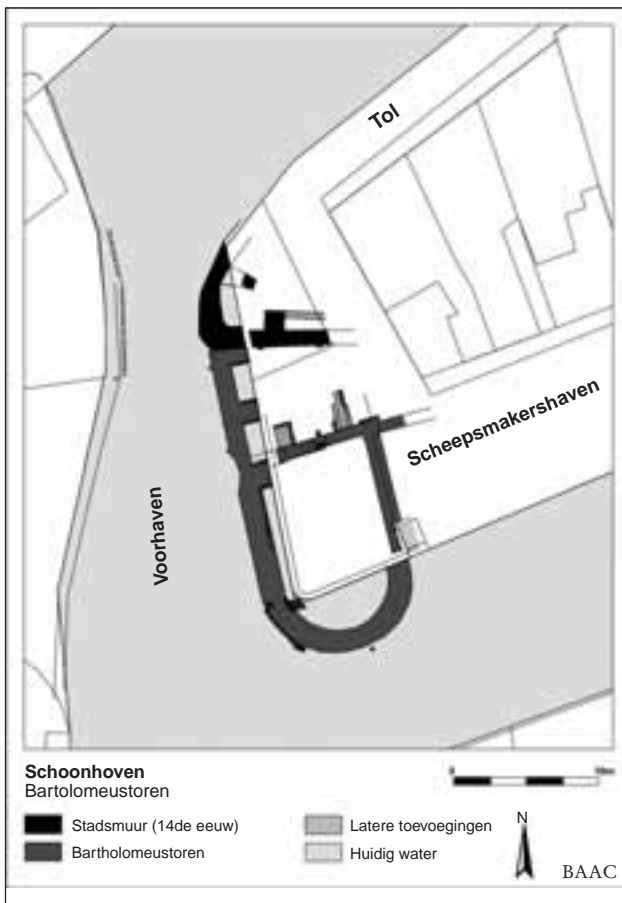
Schipluiden * Look West I | In het zuidoostelijke deel van de Harnaschpolder is vooruitlopend op de realisatie van het woningbouwplan Look West I een booronderzoek verricht. De toplaag is er afgedekt met ongeveer 60 cm opgebrachte grond. De eronder gelegen Afzettingen van Duinkerke I zijn voor een deel met de opgevaaren gronden verspit. Toch is op sommige plekken nog de woudlaag, de oorspronkelijke humeuze toplaag van de Duinkerke I afzettingen bewaard gebleven. In totaal werden er 100 boringen gezet. Geen van de boringen leverde concrete aanwijzingen voor archeologische sporen op.

Gemeente Delft, vakteam Archeologie, Epko J. Bult & Eveline J. van der Steen

Schipluiden * 't Woudt | In de Nederlands-hervormde Kerk van 't Woudt werd tijdens het aanbrengen van een nieuwe verwarming de stenen vloer in de kerk op verschillende plaatsen opengebroken en werden er sleuven gegraven om verwarmingsbuizen aan te brengen. Tijdens deze werkzaamheden konden archeologische waarnemingen worden verricht. Zo werd een 80 cm brede fundering aangetroffen die op enkele centimeters parallel aan de binnenzijde van de huidige oostmuur liep. Onduidelijk is of deze muur heeft doorgelopen tot de aanzet van de triomfboog en of dit mogelijk de oorspronkelijke oostmuur is van de huidige afsluiting. De fundering dateert waarschijnlijk uit de 15de eeuw. Ook naast de noordzijde van de ingebouwde kerktoeren kwam een 60 cm brede muur tevoorschijn die doorliep tot tegen de noordwesthoek van de toeren.

Gemeente Delft, vakteam Archeologie, Epko J. Bult

Schoonhoven * Bartholomeustoren | Bij renovatiewerkzaamheden van de kademuuren aan de Voorhaven te Schoonhoven zijn in het najaar van 2001 de restanten aan het licht gekomen van de Bartholomeustoren en zijn voorgangers. Na een eerste opmeting door leden van de Archeologische Werkgroep Schoonhoven werden de restanten door BAAC nader onderzocht.

Afb. 41. Schoonhoven * Bartholomeustoren. De verschillende bouwfasen (tekening: BAAC).

Afb. 42. Schoonhoven * Bartholomeustoren. De fundering van de 14de-eeuwse toren. Op de voorgrond een bakstenen muur met twee natuurstenen halve bollen (foto: Archeologische Werkgroep Schoonhoven).

Vanaf de 14de eeuw bevond zich hier de toegang van de haven. Deze werd beschermd door een toren die onderdeel uitmaakte van de stadsmuur. Aan het eind van de 15de of begin 16de eeuw werd tegen deze toren een veel grotere, buiten de stadsmuur uitstekende toren gebouwd: de Bartholomeustoren (afb. 41 en 42). Tijdens het onderzoek bleek dat de westelijke helft van beide torens tot onder de waterspiegel was weggebroken. Hier waren nog restanten van een natuurstenen bekleding (Naamse steen en Ledesteen) aanwezig. Ook werden de duimen van deuren aangetroffen, waarmee de haveningang kon worden afgesloten. De oostelijke helft van de torens was veel hoger bewaard gebleven: tot vlak onder het huidige maaiveld. Van de 14de-eeuwse toren waren aan de binnenzijde de aanzetten van weergangsbogen herkenbaar. Dit wijst erop dat het bijbehorende maaiveld oorspronkelijk veel lager heeft gelegen. In de late 15de of vroege 16de eeuw moet de binnenzijde zijn opgevuld met aarde. Aan de buitenzijde van deze toren waren enkele stenen kogels met een diameter van circa 40 cm ingemetseld. Van de Bartholomeustoren uit het eind van de 15de of begin van de 16de eeuw was onder meer de onderdorpel van de toegangspoort bewaard gebleven. De resten zullen bij de renovatie weer deels worden opgemetseld, waarbij de oorspronkelijke vorm weer zichtbaar wordt gemaakt. Helaas zijn bij de werkzaamheden wel enkele originele details, waaronder de 16de-eeuwse onderdorpel van de poort, verdwenen.

BAAC 's-Hertogenbosch, Ronald van Genabeek

Strijen * Algemene Begraafplaats | SOB Research heeft in opdracht van de Gemeente Strijen ter plaatse van de geplande uitbreidingslocatie voor de Algemene Begraafplaats in Strijen een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) uitgevoerd. Tijdens dit onderzoek werd geconstateerd dat binnen het plangebied Hollandveen is gevormd, waarop onder invloed van de Duinkerke 3-transgressie kleipakketten zijn afgezet. Op basis van archeologische en historische gegevens kon binnen of net ten westen van het plangebied de dijkvoet van de voormalige dijk van de Groote of Zuidhollandsche Waart worden verwacht. Deze werd aangelegd in circa 1270 na Chr. en werd door een overstroming vernield in 1552. De dijk werd inderdaad teruggevonden en bleek te zijn opgebouwd uit veen-, klei- en mestpakketten. Het lijkt waarschijnlijk dat bij de overstroming van januari 1552 (en mogelijk ook latere overstromingen) de top van de dijk is weggespoeld; de basis van de dijk bevindt zich nog in de bodem. Deze gegevens zijn van belang voor een beter inzicht in de laatmiddeleeuwse waterstaatkundige geschiedenis van het gebied. Er werden in het plangebied geen bewoningssporen waargenomen. Wel kunnen binnen de Algemene Begraafplaats, waar het dijktracé is gelegen, bewoningssporen uit de Late Middeleeuwen aanwezig zijn. Een Aanvullend Archeologisch Onderzoek op het perceel waar de uitbreiding is beoogd, wordt niet noodzakelijk geacht.

SOB Research, Jeroen Ras

Strijen * Nieuwestraat 52 | SOB Research heeft in opdracht van Aannemingsbedrijf Hooghwerff op het perceel Nieuwestraat 52 in de Gemeente Strijen een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) uitgevoerd. Het betrof hier een gecombineerd project; een historische boerderij zou worden behouden en gerestaureerd, terwijl ter plaatse van een ten zuiden gelegen voormalige boomgaard een woning zou worden gebouwd. Het plangebied ligt in het noordelijke deel van de bebouwde kom van Strijen; de oppervlakte bedroeg circa 0,2 ha. Tijdens het onderzoek werd geconstateerd dat het perceel Nieuwestraat 52 is gesitueerd op een onder fluviaatiele invloed gevormd gebied met kleiafzettingen (modderklei), de Afzettingen van Calais/Gorkum. Deze kunnen onder meer worden gerelateerd aan een hoofdtak van het prehistorische Rijn/Maas-systeem, dat in ieder geval in het Atlanticum (7000-3200/3100 voor Chr.) actief was. In een volgende fase maakte het plangebied deel uit van een omvangrijk veengebied in West-Nederland (mogelijk vanaf 5000 voor Chr.). Na de groei van het Hollandveen werden onder invloed van de Duinkerke 3-transgressie met regelmaat klei- en soms zandige pakketten afgezet. Mogelijk is hierbij sprake van mariene afzettingen (de historisch bekende laatmiddeleeuwse overstromingen). Met uitzondering van een niet in een archeologische context te plaatsen puinspikkel en een fragment mortel, zijn in het plangebied geen bewoningssporen waargenomen; een Aanvullend Archeologisch Onderzoek wordt niet noodzakelijk geacht.

SOB Research, Jeroen Ras

Vlaardingen * Buizengat | De benaming 'Buizengat' verwijst naar een strook water waar vanaf 1610 haringbuizen ter winterberging werden gelegd. Langs de belendende Kortedijk in het westen en de Hoflaan in het oosten start de gemeente aan het einde van 2002 met grootschalige nieuwbouw. Dat geldt ook voor de Havenstraat die, ondanks dat deze niet aan het Buizengat grenst, ook tot Plan Buizengat wordt gerekend. Voorafgaand aan de sanerings- en bouwwerkzaamheden is het VLAK in de gelegenheid gesteld om archeologisch onderzoek te verrichten. Het archeologische onderzoek richt zich voornamelijk op de histo-

rische bebouwing langs de genoemde straten, de geologische opbouw van de Kortedijk en de Havenstraat en scheepswerven, waarvan de oudste uit de 16de eeuw dateren.

Het Zwarte Paard II

Het toponiem verwijst naar een van oorsprong 17de-eeuwse uitspanningsplaats voor paarden die rond 1750 een herbergfunctie kreeg (Struijs, 1986). Het archeologische onderzoek concentreerde zich in 1999 (eerste campagne) aan de oostzijde van de locatie die direct grenst aan het Buizengat. In 2001 (tweede campagne) was de straatzijde onderwerp van onderzoek. Er zijn funderingen van twee huisjes aangetroffen die blijkens historische bronnen uit 1610 dateren. Deze waren gefundeerd op restanten van huizen die op zijn vroegst uit het einde van de 15de eeuw dateren. De bouwfasen zijn van elkaar gescheiden door een brandlaag die in verband kan worden gebracht met de grote stadsbrand van 1574 of de brand die in 1606 de Kortedijk trof. De oude bebouwing werd in die periode verwoest, waarna men met de bouw van nieuwe huizen begon. Daarbij hield men de oude perceelsgrenzen in stand. Interessant is de vondst van een 15de- of begin 16de-eeuws gebouw dat een niet meer dan 3 m brede ruimte heeft omsloten. Het gebouw ligt dwars op de dijk nabij de Vlaardinger Driesluizen, op de toenmalige grens van Vlaardingen en de Kortedijk. Laatstgenoemde werd ook wel 'Voorstad' genoemd. Bij de interpretatie van het gebouw wordt gedacht aan een poort of een toluhuis. De Kortedijk maakt deel uit van een dijkstelsel waarvan men vermoedt dat dit deel tussen 1164 en 1170 is aangelegd. Concreet bewijs voor de aanlegdatum ontbrak echter. Om de aanlegdatum en de dijkklagen te onderzoeken, is een sleuf aangelegd waarvan de diepte tot maximaal 5 m onder het straatniveau reikte. De dijk blijkt in de loop der eeuwen te zijn opgehoogd met stadsafval. Het aardewerk dat in de onderste dijkklagen is gevonden, wijst inderdaad op een aanlegdatum in de tweede helft van de 12de eeuw.

Dammes Erve

Dit onderzoek vond plaats op een locatie waar zich vanaf de 18de eeuw een scheepswerf bevond. De opgraving is vernoemd naar Dirk Dammeszn. de Kater, een 19de-eeuwse eigenaar van de scheepswerf. Restanten van de werf zijn gevonden in de fundamente van de timmerloods en palen die deel van de sleephellingen uitmaakte. Onder de scheepswerf zijn de fundamente van huizen uit de 16de tot en met het begin van de 18de eeuw gevonden. Ook het dijklichaam was onderwerp van studie. Parallel aan de Kortedijk werd een 35 m lange sleuf getrokken en ook hier werd veel stadsafval in de dijkophogingslagen gevonden, waaronder veel leren voorwerpen. Bijzonder is de vondst van een mestbult die een omvang van tenminste 30 m heeft gehad. In deze mestbult werden diverse loopniveaus aangetroffen. Vermoedelijk gaat het hier om een uitloper van een 13de/14de-eeuwse terp aan de westzijde van de Kortedijk, waar zich een grafelijke hofstede bevond. Het zou dan moeten gaan om een soort dijkterp. Dankzij de ophogingen met mest was het leer erin uitstekend geconserveerd. Er werden schoenen, enkele messchedes en mogelijk een riem van paardentuig geborgen, plus een fragment van een spitoplegger en een slot.

Van der Windt

Deze opgraving is eveneens aan de Kortedijk gesitueerd, alleen dan aan de noordzijde bij de 'kop' van het Buizengat. Het onderzoek vond plaats op de scheiding van twee scheepswerven, 'De Hoop' en 'Pronk', die in 1866 in het bezit van de familie Van der Windt kwamen. Er is een grote askuil gevonden die blijkens historisch onderzoek in 1743-1756 kan worden gedateerd. Na 1756 werd de as niet meer in een kuil gedeponed, maar in een schuur opgeborgen

die direct boven de askuil werd gebouwd. Uit historische bronnen is bekend dat as in de 18de en 19de eeuw benut werd als bemesting van het land en bij het ophogen van straten, waardoor het rendabel was om as apart in te zamelen. Ontwikkelingen in de volksgezondheid en de opkomst van kunstmest leidden echter tot een verminderde vraag. De asschuur raakte hierdoor in onbruik en werd in 1890 gesloopt om een pakhuis op het terrein te kunnen realiseren. Hoewel as gescheiden werd opgehaald, zijn in de as ook lagen afval (met name aardewerk dat veelal archeologisch compleet is) aangetroffen. Mogelijk waren deze schervenpakketten aangebracht ter drainage van de askuil. De historische bronnen maken het mogelijk de vondsten uit de askuil nauwkeurig te dateren tussen 1743 en 1756, waardoor een uitstekend beeld kan worden verkregen van de Vlaardingse materiële cultuur in die periode.

De Toekomst

In oktober 2001 verplaatsten de werkzaamheden zich van de Kortedijk naar de Havenstraat. Aan de zuidzijde daarvan werd met de opgraving begonnen ter plaatse van een machinefabriek uit 1917, 'De Toekomst.' De sloop van de gebouwen op het terrein in de jaren '90 van de 20ste eeuw is rigoureuus gebleken. Wel zijn er nog enkele resten van 17de-eeuwse fundamenten gevonden. Opmerkelijk is dat er bij één pand meerdere funderingstechnieken zijn gebruikt. Zo bleken de muren op spanten van een schip en tonnetjes gevuld met slieten te staan. Het gebruik van spanten als fundering was in Vlaardingen nog niet eerder aangetroffen.

De Zeeuw/De Jong

Op de locatie van deze opgraving werd aan het einde van de 19de eeuw door Hendrik de Zeeuw een scheepswerf gebouwd die in 1895 in handen van Albert de Jong overging. Voorafgaand aan de opgraving werd gedacht dat de scheepswerf door latere bouwactiviteiten nagenoeg volledig uit de bodem zou zijn verdwenen. Het onderzoek wees echter het tegendeel uit. De bij de scheepswerf behorende sleephelling uit het einde van de 19de eeuw kon bijna in zijn geheel worden gedocumenteerd. De sleephelling bestond uit op regelmatige afstand van elkaar ingeslagen palen waar overheen een houten vloer werd gelegd. De zijkanten van de sleephelling waren voorzien van beschoeiingen die met trekbalken op hun plaats werden gehouden (De Boer, 2002). Tevens zijn er fundamenten gevonden waarvan de aard en datering tijdens de uitwerking van de opgraving duidelijk moet worden. Vooral nog wordt gedacht aan funderingen van een aantal gebouwen die uit de 17de tot en met de 20de eeuw dateren, onder andere een 17de-eeuwse timmerschuur.

Vlaardings Archeologisch Kantoor (VLAK), M.P. Defilet & T. de Ridder

Vlaardingen * Gat in de Markt | Dit onderzoek heeft de naam 'Gat in de Markt' gekregen naar aanleiding van het gat in de historische bebouwing rond de Markt en Maasluissedijk, ontstaan na de sloop van een aantal panden. De locatie ligt op de zuidelijke rand van de nederzettingsterp Vlaardingen. Tijdens bouwhistorisch onderzoek in het belendende pand Markt 32 zijn een 17de-eeuwse kelder en een schouw aan het licht gekomen. Op het achterterrein is tevens een 19de-eeuwse beerput gevonden. Het archeologische onderzoek op de locatie ving in december 2001 aan. Verrassend was dat de 15de-eeuwse dijkmuur, door Hoek (1973) tot aan Markt 32 gereconstrueerd, aanzienlijk verder bleek door te lopen, namelijk door de hele werkput in westelijke richting en nog verder onder de huidige bebouwing. De dijkmuur moest de terp en dijk tegen Maaswater beschermen en werd door op regelmatige afstand geplaatste trekbalken op zijn plaats gehouden. Tevens is er de complete looper van

een 14de-eeuwse handmolen van tefriet gevonden, die gebruikt zal zijn om mosterdzaad te vermalen. Het onderzoek wordt in 2002 voortgezet.

Vlaardings Archeologisch Kantoor (VLAK), M.P. Defilet & T. de Ridder

Vlaardingen * Waarnemingen | De archeologische begeleiding van rioleringswerkzaamheden aan de Heemraadstraat heeft tot het inzicht geleid dat de kreekrug die via het Liesveldviaduct en het Van Schravendijkplein naar d'Engelsche Boomgaert loopt (Defilet en De Ridder, 2001) ter hoogte van de eerstgenoemde locatie sterk in de richting van het centrum afbuigt. In het kader van het nieuw te bouwen Holy-ziekenhuis is een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) door het RAAP uitgevoerd tussen de rijksweg A20 en het huidige ziekenhuis. Het booronderzoek toonde aan dat ter plaatse kleine krekken gestroomd hebben.

Vlaardings Archeologisch Kantoor (VLAK), M.P. Defilet & T. de Ridder

Voorburg * Forum Hadriani | In opdracht van HBG vastgoed BV en op advies van de ROB heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau een onderzoek uitgevoerd op het archeologisch rijksmonument Forum Hadriani (ook wel bekend als het Effatha-terrein). Men ontwikkelt een inrichtingsplan voor het terrein van het voormalige doveninstituut, dat voorziet in de bouw van zo'n tachtig appartementen. De resten van de Romeinse stad zijn echter beschermd in het kader van de Monumentenwet. Reeds eerder werd hier in dat kader onderzoek verricht naar mogelijke bodemverstoringen die plaatselijke bouwactiviteiten mogelijk zouden kunnen maken (De Jager, 2000a). De vernieuwde planvorming gaat, in overeenstemming met de randvoorwaarden van de ROB, uit van herbouw op de fundamenten van de bestaande bebouwing. Ten opzichte van de oudere plannen is er echter sprake van twee nieuwe locaties, terwijl twee andere definitief zijn vervallen. Tevens is de opdrachtgever van plan hogere gebouwen neer te zetten (hetgeen extra fundamenten impliceert) en deze te voorzien van ondergrondse parkeergarages. De hiermee gepaard gaande bodemingrepen kunnen nog aanwezige archeologische waarden onder de bestaande bebouwing aantasten.

Doel van het onderhavige onderzoek was vast te stellen of er onder de bestaande bebouwing nog archeologische resten aanwezig zijn en of het mogelijk is om op deze locaties extra fundamenten te plaatsen zonder de resten aan te tasten. Hiertoe is eerst, met een intensievere boordichtheid dan voorheen, rond de bestaande bebouwing een booronderzoek uitgevoerd om de dikte en diepte van de archeologische vondstlaag in kaart te brengen. Vervolgens werd het verloop van die vondstlaag geëxtrapoleerd tot onder de bebouwing en vergeleken met informatie betreffende de aanleg daarvan (diepte van de bouwputten en wijze van fundering). De Archeologische Werkgroep Voorburg heeft door middel van het verrichten van hoogtemetingen en door het verschaffen van informatie het onderzoek ondersteund.

Gedurende het onderzoek onstonden inzichten die ook in ruimere zin van belang zijn. Forum Hadriani is al eeuwen bekend als vindplaats en kent een lange onderzoekstraditie, die begint in de 19de eeuw. Helaas zijn vele onderzoeken vooralsnog ongepubliceerd gebleven. In verband daarmee wordt ook het ontbreken van een algemene putten- en sporenkaart als een groot gemis ervaren. Om tot inzicht in de aard en opbouw van de archeologische sporen in het deelgebied Effatha te komen, bleek het noodzakelijk een overzicht samen te stellen van al het verrichte onderzoek op het gehele monument. Naast het deelgebied Effatha betreft dit de deelgebieden Park Arentsburgh (ten noorden van Effatha), Trapveld (ten

noordoosten), Volkstuinen-complex (direct ten oosten), Diaconessen-ziekenhuis (verder oostelijk) en Park Hoekenburg (noordwestelijk van Effatha). Het ligt in de planning om dit overzicht in de toekomst ook voor een breder publiek toegankelijk te maken.

De resten van Forum Hadriani blijken als gevolg van ophogingen, egalisaties en afgravingen in verschillende deelgebieden ook op verschillende diepten te liggen, variërend van 1,5 m onder het maaiveld tot direct aan de oppervlakte. De top van het niveau met (Romeinse) archeologische resten is op de lagere delen van de strandwal steeds gelijk aan de top van het klei-niveau. Op de hogere delen van de strandwal ontbreken kleiige niveaus en valt de top van het Romeinse niveau samen met het zandoppervlak van de strandwal. In het algemeen kunnen er binnen het stadsgebied een aantal afzonderlijke bodemlagen onderscheiden worden die echter zelden of nooit allemaal tegelijk op één en dezelfde locatie teruggevonden kunnen worden.

Een gemiddeld profiel van de bodem bestaat (van boven naar beneden) uit: laag A: donkerbruin zand, soms iets kleiig. Gevlekt. Verstoord en/of opgebracht. Bevat materiaal uit de Romeinse tijd, Middeleeuwen en Nieuwe tijd\ laag B: een lichtgrijze zandige kleilaag met puin en fosfaat. Een bewoningsniveau, wellicht Laat Romeins of Middeleeuws)\ laag C: een donkergrijze tot grijszwarte, zandige kleilaag met veel Romeinse vondsten. Een woerdgrond of stortlaag\ laag D: een lichtgrijze zandige kleilaag met archeologische indicatoren (o.a. houtskool, puin en fosfaat). Dit is het Romeinse sporenniveau\ laag E: lichtgrijze, vette, schone klei\ laag F: veen\ laag G: strandwalzand.

Holwerda en zijn toenmalige assistent Van Giffen constateerden reeds dat het strandwalzand op het 'achterterrein' van Forum Hadriani steeds dieper komt te liggen (Holwerda, 1923). In de boorraaien die door Van Giffen dwars op de stadsmuur werden gezet, meenden zij twee 20 m brede geulen te kunnen reconstrueren (de zogenaamde 'insteekhavens') die zich aftekenen als steeds dieper liggende klei- en zandlagen en een dikker wordend pakket Post-Romeinse grond. De aanwezigheid van deze insteekhavens kon tijdens onderhavig onderzoek niet bevestigd worden. Integendeel: de diepteligging van kleipakketten en strandwal blijkt lokaal zeer te verschillen. In plaats van een aantal grote vaargeulen moet eerder aan een uitgebreid systeem van percelen en sloten met daarnaast bebouwing worden gedacht. Dit beeld lijkt ondersteund te worden door enkele opgravingen in het betreffende gebied (Hessing 1993). Mogelijk moeten we dus aan een andere interpretatie denken. Hier zou het handelskwartier van de stad geweest kunnen zijn; de vondst van (metaal)slakken duidt op nijverheid. Ten zuiden van het gebouw Hoekenburg, vlakbij de Vliet, werd in het verlengde van de bekende ligging van de Romeinse stadsmuur relatief veel puin op het Romeinse niveau aangetroffen. In de directe nabijheid daarvan werd in een aantal boringen mogelijk de bijbehorende buitengracht aangeboord. Beide lijken dus gewoon door te lopen. Vormde de huidige Vliet derhalve wel de begrenzing van het toenmalige Forum?

Er staan nog veel archeologische vragen omtrent Forum Hadriani open: te denken valt aan de locatie van de eventuele zuidelijke en de oostelijke stadsmuren, de aard van de zwartgrijze cultuur- of ophogingslaag in het zuidelijke stadsdeel, de aard van de bewoning vóór en na de Romeinse tijd, de relatie met inheemse nederzettingen in het achterland, de relatie met de Corbulogracht en de Romeinse weg, de locatie van het onvermijdelijke grafveld en tenslotte ook de inrichting van het gebied in de 17de eeuw. Terugkomend op het primaire doel van het onderzoek, hebben de resultaten van het booronderzoek in combinatie met de bouw-

kundige gegevens een duidelijk inzicht verschaft in de aan- of afwezigheid van archeologische waarden onder de bestaande bebouwing. Met betrekking tot drie onderzochte locaties werd aanbevolen geen werkzaamheden dieper dan de bestaande fundering uit te voeren. Op twee andere locaties was geen bezwaar tegen dergelijke werkzaamheden. Op één locatie zijn er waarschijnlijk nog slechts onder een gedeelte van het gebouw Romeinse resten aanwezig.

RAAP Advies, Dick de Jager

Voorburg * Westeinde 30-40 | In het kader van bestemmingsplan Westeinde is, vooruitlopend op de nieuwbouw in september 2001, een verkennend bodemonderzoek verricht. De verwachtingen waren vooraf hooggespannen, aangezien de locatie gelegen is op de noord-zuid gelegen uitlopers van de strandwal, waarop al tijdens het Neolithicum werd gewoond. Tijdens het onderzoek werd op een groot deel van de locatie op het zandpakket van de strandwal veen aangetroffen. Aan de oostzijde van de locatie is het veen afgedekt met Duinkerke I klei. Hierop en op de hoger gelegen delen van de strandwal heeft zich een leeflaag gevormd, die globaal te dateren is in de 1ste en 2de eeuw na Chr. De top van het Romeinse niveau is in een latere periode verploegd, waardoor de Romeinse leeflaag deels in de bouwvoor is opgenomen. Het materiaal uit de bouwvoor dateert uit de 13de t/m de 19de eeuw. Op plaatsen waar de leeflaag intact gebleven is, worden grondsporen verwacht. Een AAO zal moeten uitwijzen wat de omvang van de locatie en de aard van de overgebleven archeologische resten is. Tevens zal dan bepaald kunnen worden in welke mate de Romeinse laag is aangetast door latere activiteiten.

Synthegra Archeologie BV, E.E.A. van der Kuijl

Voorschoten * Burgemeester Van der Hoevenpark | In opdracht van de Gemeente Voorschoten is door SOB Research in Sportpark Van der Hoeven in Voorschoten een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) uitgevoerd, waarbij is geconstateerd dat het plangebied 'ingeklemd' ligt tussen twee min of meer zuidwest-noordoost gerichte strandwalruggen. Het bevindt zich op de strandvlakte, waarin lichte reliëfvormen konden worden herkend. De diepteligging van de top van de zandafzettingen die behoren tot de strandvlakte, varieert van circa 1,4 tot 2 m onder NAP (circa 1,1 tot 1,7 m beneden het maaiveld). Op basis van die diepte zal dit gebied tussen 4000 en 3000 jaar voor Chr. buiten de directe invloed van de zee zijn komen te liggen. Op het Oude Strandzand zijn vermoedelijk al kort na het definitieve verlandingsproces duinen ontstaan door stuifzand (de Oude Duinen). Opvallend is dat er geen relatie lijkt te bestaan tussen hoger liggende zones in het reliëf van de oude strandvlakte en de ligging van de Oude Duinen. In de laaggelegen zones rondom en tussen de Oude Duinen heeft zich in vanaf het Midden- en Laat-Subboreaal onder invloed van de stijgende grondwaterspiegel Hollandveen gevormd. Gedurende de Duinkerke 1-transgressie is in de lager gelegen delen van het plangebied op het Hollandveen een kleilaag afgezet met een maximale dikte van 0,15 m. Deze afzettingen zijn hier kort voor de jaartelling afgezet vanuit het stroomgebied van de ten noorden gelegen Oude Rijn. Tenslotte is in vrijwel het gehele plangebied sprake geweest van hernieuwde stuifzandafzettingen gedurende de Late Middeleeuwen en vermoedelijk ten dele ook nog gedurende de nieuwe tijd.

Het plangebied is in 1954 ingericht als sportveldencomplex. Hierbij is de wetering die het plangebied van oudsher doorsneed, gedempt. In het noordwestelijk deel werd een waterpartij

uitgegraven. In 1956 is het terrein opnieuw onder handen genomen, nu om een aantal ernstige verzakkingen het hoofd te bieden. Hierbij is de bodem tot circa maximaal 0,7 m beneden maaiveld verstoord. Tijdens de Aanvullende Archeologische Inventarisatie konden drie vondstlocaties worden vastgesteld. Deze locaties zijn door middel van een Waarderend Archeologisch Onderzoek (AAI-2) nader onderzocht. Hierbij kwam naar voren dat voor twee locaties nader onderzoek niet noodzakelijk werd geacht; het betrof hier ten dele aangetaste vondstzones uit de Middeleeuwen en nieuwe tijd, die samenhangen met nederzettingsterreinen buiten het plangebied. Ter plaatse van een vondstlocatie uit de Late Middeleeuwen werd echter geadviseerd om een Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO) te doen.

SOB Research, Jeroen Ras

Voorschoten * Generaal Spoorlaan 24 | Tijdens het graven van een bouwput voor een bungalow aan de westzijde van het boerenerv Generaal Spoorlaan 24 is getracht een archeologische waarneming te doen. De boerderij dateert in aanleg zeker al uit de 16de eeuw (Berghuis 1971, 155-156) en is gelegen op één van de hoofdruigen van het strandwallensysteem onder Voorschoten. Dit laatste bleek duidelijk in de gegraven bouwput, waar door het direct terugstorten van zand helaas niet veel te zien was. Het viel op dat in het noordprofiel het harde strandwalzand zeer hoog, tot maar een tiental centimeter onder het maaiveld, aanwezig was en slechts door de zodenlaag was afgedekt. In het op korte afstand gelegen zuidprofiel lag het harde gele zand pas op een diepte van 40 cm. Hierover lag een dikkere donkere toplaag met aan de onderzijde een grijze inspoelingshorizont. Het vondstmateriaal was teleurstellend; de oudste vondst was een pijpekop met hielmerk OA. Dit exemplaar was afkomstig uit de Goudse werkplaats van Ouwen Andrieszn. en dateert uit circa 1660 (determinatie H. van der Meulen).

AWN Rijnstreek, D. van der Kooij

Warmond * Zijldijk 11 | In een uithoek van de gemeente Warmond ligt in de Boterhuispolder de jachthaven annex botenstalling van de firma Van Schie. Dit bedrijf werd uitgebreid met een grote botenloods. Het terrein is een van de weinige oorspronkelijke boerderijerven in deze polder en is in de 17de eeuw uitgegroeid tot een kleine buitenplaats. In de huidige bebouwing resteert hiervan nog een merkwaardig geplaatst muurfragment met een zeer grote wapenstein in de voorgevel van één van de opstallen. In het voorste deel van dit gebouw lijkt nog ouder muurwerk aanwezig, alle overige panden dateren uit de 19de-20de eeuw. Uit archiefonderzoek bleek een groot deel van de geschiedenis van deze buitenplaats met veel details gereconstrueerd te kunnen worden (De Baar z.j.). Op verzoek van de provincie is gekeken of de graafwerkzaamheden voor de fundering van de nieuwe botenloods mogelijke archeologische gegevens aan het licht brachten. Ook is getracht op het erf een aantal boringen uit te voeren. In de loop der tijd bleek zeer veel verharding te zijn aangebracht, zodat de boringen niet succesvol waren en de funderingssleuven slechts puin opleverden.

AWN Rijnstreek, D. van der Kooij & B. van den Berg

Wassenaar * Kerkstraat 75 | RAAP Archeologisch Adviesbureau heeft een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) uitgevoerd op het perceel aan de Kerkstraat 75 te Wassenaar. Op dit perceel zal een woning worden gebouwd. Het blijkt dat Wassenaar, inclusief het onderzoeksgebied, is gebouwd op een brede noordoost-zuidwest georiënteerde strand-

wal. Op deze strandwal kunnen archeologische resten vanaf de prehistorie verwacht worden. Daarnaast maakt het onderzoeksgebied deel uit van de oude dorpskern waarvoor een hoge archeologische verwachting geldt voor het aantreffen van resten uit de Middeleeuwen. Op het circa 300 m² grote perceel zijn vijf boringen gezet, waarbij een pakket homogeen bruin zand is aangetroffen tot maximaal 1,2 m beneden het maaiveld. In het zand werd veel grind en recent bouwpuin aangetroffen. Binnen het onderzoeksgebied zijn geen archeologische resten gevonden.

RAAP advies, C. Thanos

Wassenaar * Lentevreugd | De Dienst Landelijk Gebied (Regio West) heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau opdracht gegeven een Standaard Archeologische Inventarisatie (SAI) en een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) te verrichten ten behoeve van het natuurontwikkelingsproject 'Lentevreugd' in de gemeente Wassenaar. Het plangebied zal in twee fasen heringericht worden. De SAI geldt voor het gehele plangebied, de AAI voor het zuidelijke deel van het plangebied (de eerste fase van de herinrichting). Voor vrijwel het gehele plangebied geldt een gemiddelde archeologische verwachting. Naar verwachting is de bodem tot circa 60 cm onder het maaiveld verstoord. In de ondergrond bevindt zich een strandwal (met daarop Oude Duinen) die vanaf het Late Neolithicum bewoond kan zijn geweest. In en nabij het plangebied hebben drie buitenplaatsen gelegen, waarvan resten bij graafwerkzaamheden kunnen worden verstoord. Ten behoeve van de graafwerkzaamheden dieper dan de huidige bouwvoor is een AAI-1 uitgevoerd. Uit het booronderzoek blijkt dat de bodem tot minimaal 50 cm onder het maaiveld is verstoord (en vaak nog dieper). In de zuidwestelijke zone van de te graven plas bevindt zich een dunne veenlaag. Mogelijk bevinden zich op dit niveau sporen van akkerbouw (zoals ontginningsgreppels). Aanbevolen wordt de werkzaamheden op locaties waar zich mogelijk funderingen bevinden van de buitenplaats Rijksdorp en waar de veenlaag is aangetroffen, onder archeologische begeleiding te laten plaatsvinden.

RAAP advies, C.M. Soonius

Wassenaar * Riooltracé Maaldrift II | In het kader van de realisatie van het 'Bestemmingsplan Maaldrift II' in Wassenaar heeft SOB Research in opdracht van de Gemeente Wassenaar de aanleg van een deel van een riooltracé in het plangebied archeologisch begeleid. Doel van de begeleiding was de aanwezige archeologische en cultuurhistorische waarden te documenteren. Ten zuiden van het plangebied waren in het verleden archeologische vondsten, onder meer uit het Neolithicum, gedaan. De begeleiding betrof de graafwerkzaamheden voor een rioolsleuf, die het gebied van noord naar zuid, over een lengte van circa 230 m, vrijwel geheel doorsnijdt. Op basis van de Vereenvoudigde Geologische Kaart van Den Haag en omgeving kon worden gesteld dat de bodem in het grootste deel van het plangebied bestaat uit Oud Duinzand op Oud Strandzand. Voor een deel ook is de bodem opgebouwd uit Hollandveen op Oud Strandzand, waarbij deze afzettingen zijn afgedekt door Oud Duinzand (minder dan 2 m dik) of opgebracht zand. Het plangebied is gelegen op de noordoostelijke rand van een strandwal. De geschetste geologische opbouw kon tijdens de archeologische begeleiding bij enkele waarnemingen worden bevestigd. Daarnaast bleek de bodemopbouw, met name in het noordelijke deel van het riooltracé, over grote gedeelten tot op grotere diepte ver-

stoord te zijn. In deze zones ontbrak het Oud Duinzand en reikte de verstoring tot op het niveau van het Oud Strandzand. Als mogelijke oorzaken voor deze verstoring kunnen ontzanding of graafwerkzaamheden worden aangevoerd. In het meest zuidelijke deel van het beoogde riooltracé bleek over een afstand van circa 50 m de geologische opbouw intact te zijn.

Bij het onderzoek werd op twee locaties in het Hollandveen botmateriaal aangetroffen. Omdat er geen begeleidende vondsten of bewoningsniveaus waren, lijkt een natuurlijke verklaring voor de aanwezigheid van dit bot voor de hand te liggen. Anderzijds kan een verband met de direct ten zuiden van het plangebied aangetroffen bewoningssporen uit het Neolithicum niet uitgesloten worden. Mogelijk betreft het afval dat in een nattere zone, buiten het eigenlijke nederzettingsareaal, werd gedeponeerd. Binnen het begeleide riooltracé werden verder geen aanwijzingen voor de aanwezigheid van vindplaatsen aangetroffen. Dit hoeft echter niet te betekenen dat zich in het zuidelijk deel geen archeologische vindplaatsen bevinden. Daarom werd aanbevolen om in het meest zuidelijke deel van 'Bestemmingsplan Maaldrift II' en in 'Bestemmingsplan Akerboom' voorafgaande aan verdere bouwwerkzaamheden een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) te doen, om meer inzicht te verkrijgen in hier wellicht aanwezige en in het verleden aangetroffen archeologische vindplaatsen.

SOB Research, Jeroen Ras

Zoeterwoude * Miening 41 | De aannemersfirma Paardenkooper breidde zijn bedrijfsgebouw uit met een nieuwe hal. Bij het hiertoe noodzakelijke graafwerk kwam een grote hoeveelheid zandstenen bouwfragmenten aan het licht. De melding hiervan werd via de gemeentearcheoloog van Leiden ontvangen op een moment dat de nieuwbouw reeds geheel voltooid was, zodat de vondstomstandigheden volledig duister zijn gebleven. Volgens mededeling van de eigenaren zouden ze afkomstig zijn uit een dichtgegooide sloot of kuil. Zij zouden hierin rond de jaren '60 terecht zijn gekomen en afkomstig zijn van een sloopbedrijf, dat voor een periode op dit perceel gehuisvest was. Deze orale geschiedenis is nog niet door middel van historisch onderzoek nagetrokken. De bouwfragmenten lijken afkomstig te zijn van minstens drie gebouwen: een rijk gedecoreerd pand uit de tweede helft van de 17de en de eerste helft van de 18de eeuw, een iets later 18de-eeuws pand en een 19de-eeuws neogotisch pand, waarschijnlijk een publiek gebouw. Het meest imposante stuk zijn de twee booghelften met aansluitende zwikken van een midden 18de-eeuwse monumentale ingangspartij. De zwikvelden zijn versierd in fijn uitgevoerd ruitvormig rasterwerk met in iedere ruit een bloemetje.

AWN Rijnstreek, D. van der Kooij

Zwijndrecht * Kijfhoek/Develbos | Binnen de gemeente Zwijndrecht wordt tussen de spoorlijn, het riviertje de Devel en dorpsbebouwing de komende jaren het 'Develbos' aangelegd. In het kader van het bosplan zullen ook vijvers worden aangelegd en andere vergravingen plaatsvinden. In opdracht van de Dienst Landelijk Gebied, Regio West, die de herindeling van IJsselmonde uitvoert, is een archeologisch booronderzoek uitgevoerd. In het gebied waren reeds zo'n 20 middeleeuwse vindplaatsen bekend. Een aantal van deze vindplaatsen is gewaardeerd op aard, kwaliteit en omvang. Het betreft hier voornamelijk huisplaatsen die bewoond werden in de 11de tot 13de eeuw. Aan het begin van de 14de eeuw is de gehele Zwijndrechtse Waard, waartoe het gebied behoort, overstromd geraakt, waarbij

de woonplaatsen zijn verlaten. In 1336-1337 is de waard opnieuw bedijkt en geheel opnieuw verkaveld onder leiding van een aantal ambachtsheren. Als beloning voor het bedijken kregen zij allen 1/16 deel van de waard in eigendom. Gedurende het onderzoek is een aantal nieuwe vindplaatsen ontdekt, dat onderdeel lijkt uit te maken van een bewoningslint op enige afstand van de rivier de Devel. Dit is een vergelijkbare situatie als in Hendrik-Ido-Ambacht, project Sandelingen Ambacht. Helaas blijkt bij het graven van sloten door het gebied een aantal van de vindplaatsen geraakt te zijn.

ArcheoMedia BV, Marcel van Dasselaar

Literatuur

- Alders, G.P., 1985: De vroegste baksteen in Holland en Friesland, *Westerheem* 34, p. 269-270.
- Alders, G.P., 2002: Een lakenhal en een woontoren aan de Breesstraat te Beverwijk, *Ledenbulletin Historisch Genootschap Midden-Kennemerland* 16, p. 42-47.
- Aldred, J., S. Sprey & A. Wassink, 1992: Romeinse bewoningssporen langs de Oude Rijn ten westen van Alphen, *Westerheem* 41, p. 158-167.
- Baar, P.J.M. de & D. van der Kooij, 2002: Een grafzerk en een kaaspers-steen(?) te Sassenheim, *Renus* 2002-2, p. 16-22.
- Bakker, F.J. & W.F.M. Brieffies & C.A. van Zijverden (red.), 1989: Een nieuw Medemblikker scharre-zootje. Enkele grepen uit de geschiedenis van Medemblik, 1289-1989, Medemblik.
- Bartels, M., 1999: *Steden in Scherven: vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900)*, Zwolle.
- Beentjes, R. & J. de Koning, 2000: Nabij de monding van het voormalige Oer-IJ, in: *Westerheem* 49, p. 46-52.
- Berghuis, W.J., 1971: Oude boerderijen, in: J.L. van der Gouw (red.), *Voorschoten, historische studiën*, Den Haag, p. 143-168.
- Besteman, J.C., 1997: Vikingen in Noord-Holland? De zilverschat van Wieringen in het licht van de Noormanneninvallen, Amsterdam.
- Besteman, J.C., 2000: Wieringen, in: *Archeologische kroniek van Noord-Holland over 1999, Holland* 32-6, p. 330-331.
- Beyleen, J. van, 1985: *De botter: geschiedenis en bouwbeschrijving van een Nederlands vissersschip*, Weesp.
- Bicker Caarten, A., 1956: Rijnlands oudste nog bestaande molen. De 'Stenenmolen' of molen 'Rembrandt' te Hazerswoude, *Leids Jaarboekje* 1956, p. 128-133.
- Bitter, P. (1996) Alkmaar: Gedempte Nieuwesloot, in: *Archeologische kroniek van Holland 1995, Holland* 28-6, p. 310.
- Boer, P.C. de, i.v.: Archeologie op een 'hellend vlak'. Onderzoek naar een laat-19de-eeuwse scheepswerf aan de Havenstraat in Vlaardingen, *Terra Nigra* 154.
- Bogaers, J.E. & J.K. Haalebos, 1987: Opgravingen te Alphen aan den Rijn in 1985 en 1986, *Westerheem* 36, p. 40-51.
- Bosch, J.E. van den, F.A. van Meurs & J. Ras, 2001: *Aanvullende Archeologische Inventarisatie Bestemmingsplan Lange Voort, Oegstgeest*, Heinenoord.
- Brinkman, C., Lienos, J. & J.P. Puype (red.), 1980: *Handboek voor de houtscheepmaker*, Amsterdam.
- Bult, E.J., 1995: Zuideinde, *Historisch jaarboek voor Delft 1995*, p. 108-109.
- Bult, E.J., 2001: *Archeologische Begeleiding op het ALC-terrein aan de Coldenhovelaan in de Gemeente Maasland*, Delft (Delftse Archeologische Rapporten 17).
- Burnier, I., 2002: Koedijk. Een terp doormidden, opgraven aan de Kanaaldijk op de nieuwbouwlocatie van de Brandweerkazerne, Den Haag.
- Defilet, M.P., 2001: VLAK-nieuws. Een verslaglegging van de belangrijkste werkzaamheden van april tot en met december 2000, *Terra Nigra* 150, p. 7-24.
- Defilet, M.P. & T. de Ridder, 2001: Jaarverslag VLAK over 2000, in: *Archeologische kroniek van Zuid-Holland over 1999, Holland* 32-6, p. 122-126.
- Defilet, M.P., Eijsskoot, Y. & E. van der Linden, 2001: VLAK-nieuws. Voortgang in het Plan Buiuzengat en ander opgravingsnieuws, *Terra Nigra* 152, p. 18-26.
- Demey, D. & J. Ras, 2001: *Aanvullende Archeologische Inventarisatie Bouwplan A. van Solmsstraat, Honselersdijk: Heinenoord*.
- Deunhouwer, P., 2001: *Afvalzuiveringsinstallatie Harnaschpolder Gemeente Schipluiden. Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie*, Amsterdam (RAAP-rapport 682).
- Dorleijn, P., 1998: *De bouwgeschiedenis van de botter. Vierendertig voet in de kiel*, Franeker.

- Eijk-Vermeij, D.J. van & G. Rijlaarsdam, 2001: Kadastrale Atlas Zuid-Holland 1832. Deel 14: Nieuwveen en Zenvhoven, Alphen aan den Rijn.
- Es, W.A. van & W.J.H. Verwers, 1980: Excavations at Dorestad 1, The Harbour: Hoogstraat I, Amersfoort.
- Exaltus, R.P., i.v.: Bescherming bodemarchief Waterland-Midden en Waterland-Oost. Monitoringonderzoek juni 1996 tot en met juni 1999, Amsterdam (RAAP-rapport 509).
- Fasel, W.A., 1972: Claes Corf en zijn omgeving, Alkmaars Jaarboekje 1971, p. 67-81.
- Goossens, T.A. & P.F.B. Jongste, 2001: AAO-rapport Harnaschpolder 03HP, Bunschoten (ADC-rapport).
- Graafland, H., 2002: Jaarverslag werkgroep Velsen over 2001, Velsen.
- Groen, J.M. & E.J. Bult, 2001: Aanvullende Archeologische Inventarisatie op twee percelen grond tussen de Burgerdijkseweg nr 38-42 in de Gemeente Maasland, Delft (Delftse Archeologische Rapporten 11).
- Groen, J.M. & E.J. Bult, 2001: Aanvullende Archeologische Inventarisatie op vier nieuwbouwlocaties: Kluishoftermplex, Commandeurspolder III, Weitje van Mosterd en het perceel van de gebr. v/d Berg in de Gemeente Maasland, Delft (Delftse Archeologische Rapporten 13).
- Groen, J.M. & E.J. Bult 2001: Aanvullende Archeologische Inventarisatie op het ALC-terrein aan de Coldenhovelaan in de Gemeente Maasland, Delft (Delftse Archeologische Rapporten 15).
- Groeneweg, G., 1992: Bergen op Zooms aardewerk, Waalre.
- Hagers, J-K.A & M.M. Sier, 1999: ROB Rapportage Archeologische Monumentenzorg 53, Amersfoort.
- Hoek, C., 1973: De Middeleeuwen, in: Vos-Damen von Buchholz, T. (red.), 1973: Van Steurvisser tot Steding. Vlaardingen, p. 118-146.
- Hulst, M. & D.R. van Wijk, 2002: Jaarverslag 2001 Archeologische werkgroep Beverwijk-Heemskerk, Heemskerk.
- Jacobs, E., 2001: Vinex-locatie Midden-IJsselmonde, Een aanvullend archeologisch onderzoek in de nieuwbouwlocatie Carnisselande deelplan Gaatkensplas West (gemeente Barendrecht), Rotterdam (BOORrapporten 65).
- Jacobs, E.J., Kempenaar, G.F.H.M. & M.C. van Trierum, 2002: Brielle-Maarland Nz 87: een doorsnede van een dijk en Brielle-Kruithuisstraat: een bakstenen fundering, Rotterdam (BOORrapporten 91).
- Jacobs, E. & A. Pavlovic, 2000: Pernis, een doorsnede van de dijk van de polder 'Oud-Pernis' (11-76). Archeologisch onderzoek in het kader van de aanleg van de Beneluxlijn, Rotterdam (BOORrapporten 71).
- Jansen, B., 2001: Vinex-locatie Midden-IJsselmonde, Archeologische inventarisatie van de plangebieden Vrijenburg en Vrijheidsakker van de nieuwbouwlocatie Carnisselande. (gemeente Barendrecht), deel 1: het verkennend booronderzoek, Rotterdam (BOORrapporten 75).
- Kempenaar, G.F.H.M., 2002: Archeologisch onderzoek tijdens de restauratie van de Adriaen Janskerk in Oud-IJsselmonde (gemeente Rotterdam), Rotterdam (BOORrapporten 84).
- Kiers, T., S. Sprey & W. Kuijper, 2001: Alphen aan den Rijn: noodonderzoek Julianastraat/Kerkstraat, Renus 2001-1, z.p.
- Kok, R.S., 2001: Archeologische Inventarisatie Gemeente Alphen aan den Rijn, Alphen aan den Rijn.
- Koolbergen-Amsterdam, H. van, 2002: De economie van het middeleeuwse Weesp, "Tussen Vecht en Eem" 12-2, p. 55-80.
- Maas, I., 2002: De Oude Bleekerij, Verslag van een archeologische verkenning op De Negen Bunder binnen de Staatsbossen op Texel, Texel.
- Molenaar, S., 2001a: Concept-bestemmingsplan 'Den Burg', gemeente Texel. Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI-1), Amsterdam (RAAP-rapport 754).
- Molenaar, S., 2001b: Bedrijventerrein Oudeschild II, 1^e fase, gemeente Texel; Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI), Amsterdam (RAAP-briefverslag 2001-3134/RT).
- Molenaar, S., 2001c: Wieringen, Hypolitusshoef, in; Archeologische kroniek over 2000, Holland 33, p. 64-65.
- Molenaar, S., 2001d: Reconstructie dorpscentrum Nieuwveen, gemeente Liemeer; een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (RAAP-verslag 2001-2077/RT), Amsterdam.
- Moree, J.M., 2001a: Vinex-locatie Midden-IJsselmonde, Archeologisch vooronderzoek van het deelplan Gaatkensplas, zone Zuidpolderse boezem-Koedood, van de nieuwbouwlocatie Carnisselande in de gemeente Barendrecht', deel 1, Rotterdam (BOORrapporten 76).
- Moree, J.M., 2001b: Vinex-locatie Midden-IJsselmonde, deel 2: detailboringen, Rotterdam (BOORrapporten 79).
- Moree, J.M., 2001c: Kinderdagverblijf Heenvliet. Een archeologisch vooronderzoek in de gemeente Bernisse, Rotterdam (BOORrapporten 68).

- Moree, J.M., 2002: *Vinex-locatie Midden-IJsselmonde, deel 3: eindverslag booronderzoek*, Rotterdam (BOORrapporten 87).
- Numan, A. & T. Nieuwenhuizen, 2002: *Jaarverslag werkgroep Haarlem over 2001*, Haarlem.
- Peters, H., 1990: Vondstmelding, in: P.J. Woltering & S.W. Jager (red.); *Archeologische Kroniek van Holland over 1990*, Amersfoort, p. 300.
- Peters, F.J.C., 2000: *Vinex-locatie Midden-IJsselmonde, Archeologisch vooronderzoek bij het deelplan Stads Rechthoek II van de nieuwbouwlocatie Carnisselande (gemeente Barendrecht)*, Rotterdam (BOORrapporten 42).
- Peters, F.J.C., 2001a: *Vinex-locatie Midden-IJsselmonde, Een aanvullende archeologische inventarisatie bij het deelplan Gaatkensplas West van de nieuwbouwlocatie Midden-IJsselmonde (gemeente Barendrecht)*, Rotterdam (BOORrapporten 63).
- Peters, F.J.C., 2001b: *Vinex-locatie Midden-IJsselmonde, Een aanvullende archeologische inventarisatie bij het deelplan Riederhoek van de nieuwbouwlocatie Midden-IJsselmonde gemeente Barendrecht*, Rotterdam (BOORrapporten 67).
- Peters, F.J.C., 2001c: *Vinex-locatie Midden-IJsselmonde, Een aanvullende archeologische inventarisatie bij het deelplan Voordijk Zuid en waarnemingen bij het deelplan Smitshoek-sportpark van de nieuwbouwlocatie Carnisselande (gemeente Barendrecht)*, Rotterdam (BOORrapporten 74).
- Peters, F.J.C., 2001d: *Vinex-locatie Midden-IJsselmonde, Deel 2 van een aanvullende archeologische inventarisatie bij het deelplan Voordijk Zuid van de nieuwbouwlocatie Carnisselande (gemeente Barendrecht)*, Rotterdam (BOORrapporten 80).
- Peters, F.J.C., 2001e: *Grondboringen in het plangebied 'Westmolenkwartier' in de gemeente Schiedam. Een aanvullende archeologische inventarisatie* (BOORrapporten 73).
- Raemaekers, D.C.M., 2002: *Baggerdepot aan de Gouw, gemeente Stede Broec; effectbepaling van herinrichting op archeologisch monument 20A-003*, Amsterdam (RAAP-rapport 671).
- Ras, J., 2001a: *Aanvullende Archeologische Inventarisatie Bestemmingsplan Campina-Melkunie, Maasdam: Heineoord*.
- Ras, J., 2001b: *Aanvullende Archeologische Inventarisatie Bestemmingsplan Papenveer-Valentijnterrein, Papenveer, Heineoord*.
- Ras, J., 2001c: *Aanvullende Archeologische Inventarisatie Bestemmingsplan Bedrijfsterrein Sportlaan, Puttershoek, Heineoord*.
- Ras, J., 2001d: *Aanvullende Archeologische Inventarisatie Agrarisch Bouwperceel Zuiddijk, Maasdam, Heineoord*.
- Ras, J., 2001e: *Aardkundige en Archeologische Verkenning Natuurontwikkelingsproject Groote Gat, Gemeente Korendijk, Heineoord*.
- Ras, J., 2001f: *Aanvullende Archeologische Inventarisatie Bestemmingsplan WOZOCO, Heerjansdam, Heineoord*.
- Ras, J., 2001g: *Archeologische Effectrapportage Hillegom Centrum, Heineoord*.
- Ras, J. & L.R. van Wilgen, 2001a: *Archeologische Begeleiding Natuurontwikkelingsproject 'De Kreek', Maasdam, Heineoord*.
- Ras, J. & L.R. van Wilgen, 2001b: *Aanvullende Archeologische Inventarisatie Burgemeester Van der Hoeven Sportpark, Voorschoten, Heineoord*.
- Ras, J. & L.R. van Wilgen, 2001c: *Aanvullende Archeologische Inventarisatie Nieuwestraat 52 Strijen, Heineoord*.
- Raue, J.J., z.j.: *De bouwgeschiedenis van de panden Markt 2 en 4 te Delft, Delft*.
- Renaud, J.G.N., 1960: *Opgraving van het kasteel Oud-Haarlem*, in: Samen, *Maandblad voor de Hoogovens* 29.
- Renaud, J.G.N., 1972: *De Nieuwburg bij Oudorp, opgraving en historische achtergronden*, *Alkmaars Jaarboekje* 1971, p. 50-66.
- Roedema, R., 2001: *Alkmaar: Doelenstraat*, in: *Archeologische kroniek van Noord-Holland over 2000, Holland* 33, p. 5.
- Roedema, R., 2001: *Alkmaar: Langestraat 16-18*, in: *Archeologische kroniek van Noord-Holland over 2000, Holland* 33, p. 6-8.
- Roefstra, J., 1998: *Onderzoek naar een bodemrelief te Heemskerk*, *Castologica* 1998-2, p. 335-342.
- Roefstra, J., 2000: *Wie was Albert Banjaert en waar stond zijn kasteel?*, *Ledenbulletin Historisch Genootschap Midden-Kennemerland* 24, p. 14-27.
- Roefstra, J. & W. Blazer, 2001: *Heemskerk*, in: *Archeologische kroniek over 2000, Holland* 33, p. 28-29.

- Roefstra, J., 2002: Van curtis tot kasteel. 40 jaar amateur archeologie in Beverwijk en Heemskerk, *Ledenbulletin Historisch Genootschap Midden-Kennemerland-Museum Kennemerland* 27, p. 24-34.
- Roefstra, J., 2002: Aangetroffen fundamenten van een molen te Anna Paulowna, in: *Steunpunt Cultureel Erfgoed Nieuwsbrief* 7, p. 7-8.
- Roefstra, J., 2002: *Jaarverslag van archeologische waarnemingen in Beverwijk en Heemskerk*, Wormer.
- Ruempol, A.P.E. & A.G.A. van Dongen, 1991: *Pre-industriële Gebruiksvoorwerpen. 1150-1800*, Amsterdam/ Rotterdam.
- Salman, H., z.j.: Boeren aan de Warmerdam, in: P. Warmerdam, *De nazaten van Cornelis Janszoon Warmerdam*, z.p., p. 1-25.
- Schute, I.A., 2001: *Bestemmingsplan Meerestein, gemeente Beverwijk; een archeologisch vooronderzoek*, Amsterdam (RAAP-briefverslag 2001-2539/RT).
- Soonius, C.M., 2000: *Project Assumburg/Oud Haerlem, Gemeente Heemskerk; een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI-1)*, Amsterdam (RAAP-rapport 515).
- Soonius, C.M., D. Bekius & S. Molenaar, 2001: *Streekplan Noord-Holland Zuid, provincie Noord-Holland; een archeologisch bureauonderzoek*. Amsterdam (RAAP-rapport).
- Sprey, S., Meulen, H. van der & P.J.M. de Baar, 2001: Een groep archeologische vondsten uit een bouwput aan de Woubrugseweg/Heuvelweg te Alphen aan den Rijn, *Renus* 2001-2, p. 7-31 (aanvulling: *Renus* 2002-1, p. 2).
- Steen, E.J. van der, & E.J. Bult, 2001a: *Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) in de vinexlocatie Keizershof in de Gemeente Pijnacker, Delft (Delftse Archeologische Rapporten 14)*.
- Steen, E.J. van der, & E.J. Bult 2001b: *Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) Look-West I in de Harnaschpolder van de Gemeente Maasland, Delft (Delftse Archeologische Rapporten 16)*.
- Steen, E.J. van der, 2002: *Archeologische kroniek van Delft en omstreken 1999-2001*, in: *Historisch jaarboek voor Delft 2001*, p. 175-190.
- Struijs, M.A., D. van Os, & M.P. van Zuydgeest, 1997: *Om een bevaeren schip te maecken*. *Geschiedenis van de Vlaardingse scheepswerven, Vlaardingens*.
- Thanos, C., 2001: *Woningbouwlocatie kerkstraat 74: Sectie H Nr. 734. Gemeente Wassenaar. Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI)*, Amsterdam (RAAP-verslag 2001-3700/RT).
- Thanos, C., 2001: *Volkstuinencomplex Veldheim. Gemeente Leiden. Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI)*, Amsterdam (RAAP-verslag 2001-19/RT).
- Thanos, C., 2001: *Bestemmingsplan Doeshof. Gemeente Leiderdorp. Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI)*, Amsterdam (RAAP-verslag 2001-0746/AA).
- Trierum, M.C. van, 2000: *SAI plangebied 'Westmolenkwartier' in de gemeente Schiedam*, Rotterdam (BOORrapporten 54).
- Veerkamp, J., 2000: *Amsterdam: Haarlemmerplein*, in: *Archeologische kroniek van Holland over 1999, Holland* 32-6, p. 307-308.
- Venetien, J. & R.M.T. Verwer, 1974: *De Steede Beverwyck, affghetekent door Daniel van Breen 1648-1649*, Beverwijk.
- Wilgen, L.R. van, 2001: *Archeologische Begeleiding Riooltracé Bestemmingsplan Maaldrift II, Wassenaar, Heineoord*.
- Woltering, P.J., 1994: *Texel. Landschap en bewoning van Midden Bronstijd tot Vroege Middeleeuwen*, in: M. Rappol & C.M. Soonius (red.), 1994: *In de bodem van Noord-Holland*, p. 189-217.

Index

Alblasserdam		– Maasdam * De Kreek	59
* Hoogendijk	53	– Maasdam * Zuiddijk	60
* Lange Steeg	53	– Puttershoek * Sportlaan	61
Alkmaar		Bloemendaal zie Vogelenzang	
* Doelenstraat 2	3	Brielle	
* Hofplein	4	* Heymans-terrein	61
* Kennemerstraatweg	4	* Nobelstraat 7-9	62
* Kerkplein	4	* Seggelant	62
– Koedijk * Kanaaldijk	4	Castricum	
– Koedijk * Kanaaldijk 231	5	* Bleumerweg	24
* Langestraat 51	6	* Breedeweg	25
* Langestraat 64-66	7	De Lier	
– Ouddorp * Munikkenweg	9	* Hoofdstraat 117	63
* Schoutenstraat	9	* Leehove	63
* Voordam	9	Delft	
Alphen aan den Rijn		* Brabantse Turfmarkt – Pieterstraat	64
* Castellumstraat	54	* Koningsveld II	65
* Julianastraat	54	* Koningsveld III	66
* Rijksweg N11 Alphen – Bodegraven	54	* Koornmarkt 64	67
* Woubrugseweg	55	* Koornmarkt 68	68
– Zwammerdam * Hooge Burch	55	* Markt 6	68
Amsterdam		Den Haag	
* Afdeling Archeologie	11	* Binnenhof	70
* Karthuizersstraat	12	* Boekhorststraat	70
* Kloveniersburgwal	15	* Noordweg	70
* Monnikenstraat	15	* Rabbijn Maarsenplein	70
* Oostenburg	16	* Strijpkade	71
* Sint Jansstraat	18	* Uithofslaan	71
* Valkenburgerstraat	18	* Willem Lodewijklaan	72
Anna Paulowna		Dordrecht	
* Kneeskade	20	* Kolfstraat 10	73
Assendelft		Diemen	
* Dorpsstraat 1	21	* Ouddiemerlaan	26
Barendrecht		Enkhuizen	
* Carnisselande	56	* Westerkerk	26
Bergambacht		Goedereede	
* 't Slot	58	– Ouddorp * Dorpstienen	74
Bernisse		– Ouddorp * Hofdijkseweg 34	74
* Heenvliet	58	– Ouddorp * N57	75
Beverwijk		– Ouddorp * Oude Oostdijk	75
* Breestraat	21	Gorinchem	
* Broekpolder	22	* Blauwe Torenstraat 9-13	79
* Koningstraat	23	* Vissersdijk 76-90	79
* Meerenstein	23	Gouda	
* Meerstraat	24	* Kadenbuurt	79
Binnenmaas		* Keizerstraat 98-104	79
– Maasdam * Campina-Melkunie	59	* Waarnemingen	80

's-Gravenzande		* Oosteinde 89	96
– Heenweg * Papedijk	80	Naaldwijk	
* Monsterseweg	83	– Honselersdijk * A. van Solmsstraat	96
* Veilingterrein	83	* Waarnemingen	97
Haarlem		Nieuwkoop	
* Archeologische Werkgroep	26	* Diverse locaties	97
* Waarnemingen	26	Nieuwveen zie Liemeer	
Hazerswoude zie Rijnwoude		Noorder Koggerland	
Heemskerk		– Lambertschaag * Dorpskern	34
* Kasteel Assumburg	27	Oegsgeest	
* Plan Assumburg-Oud-Haarlem	29	* Lange Voort	97
Heenweg zie 's-Gravenzande		* Poelgeest	98
Heerjansdam		Oosthuizen	
* WOZOCO	85	* Etersheim	34
Heiloo		Ouddorp zie Alkmaar	
* Zandzoomgebied	31	Ouddorp zie Goedereede	
Hellevoetsluis		Oud IJsselmonde zie Rotterdam	
* Westzanddijk	85	Papendrecht	
Hendrik-Ido-Ambacht		* Centrum	98
* Sandelingen Ambacht	86	Pijnacker	
* Sophiaspoortunnel	87	* Keizershof	99
Hillegom		Purmerend	
* Centrum	87	* Achterdijk 10	35
Honselersdijk zie Naaldwijk		* Koemarkt 36-38	35
Hoorn		* Padjedijk 11	35
* Jeudje	32	* Peperstraat 40	36
Jacobsoude		Ridderkerk	
– Woubrugge * Weteringpad 23	89	* De Nes	99
Koedijk zie Alkmaar		Rotterdam	
Korendijk		– Oud IJsselmonde * Adriaen Janszkerk	99
* Groote Gat	89	* Pernisserpark	100
Krommenie zie Zaanstad		* Randstadrail	101
Lambertschaag zie Noorder Koggerland		Rijnwoude	
Leiden		– Hazerswoude * Dorpsstraat 125	102
* Oostvlietpolder	89	– Hazerswoude * Hoge Rijndijk	102
* Steenschuur	90	– Hazerswoude * Westeinde 42	103
* Veldheim	92	Sassenheim	
Leiderdorp		* Bijweglaan	103
* Achthovenerweg 58	92	* Rijksstraatweg 60	104
* Doeshof	93	Schiedam	
* Vlasbaan	93	* Kop Boterstraat	104
Liemeer		* Westmolenkwartier	105
– Nieuwveen * Dorpsstraat/Muggenlaan	94	Schipluiden	
– Nieuwveen * Uiterbuurtweg	95	* Gaagweg 12	105
Maasland		* Harnaschpolder	105
* Burgerdijkseweg 38-42	95	* Look West I	106
* Coldenhovenlaan	96	* 't Woudt	107
* Diverse locaties	96	Schoonhoven	
Maasdam zie Binnenmaas		* Bartholomeustoren	107
Medemblik		Stede Broec	
* Scheepshelling	33	* De Gouw	37
Moordrecht		Strijen	

* Algemene Begraafplaats	109	* Riooltracé Maaldrift II	116
* Nieuwestraat 52	109	Waterland	44
Texel		Weesp	
* Den Burg	37	* Het Loosje	45
* Oude Bleekerij	38	Wervershoof	
* Oudeschild	38	* Zwaagdijk-Oost	46
* Waddenzee	39	Wieringen	
Velsen		* Westerklijf II	47
– Velsbroek * Zadelmakerstraat	43	Woubrugge zie Jacobswoude	
Velsbroek zie Velsen		Zaanstad	
Vlaardingen		* Archeologische dienst	50
* Buizengat	109	– Assendelft * Saendelft	50
* Gat in de Markt	111	– Krommenie/Assendelft * Poort Clamdycke	50
* Waarnemingen	112	– Wormerveer * Zaanweg 60	51
Vogelenzang		– Wormerveer * Zaanweg 121-123	51
– Bloemendaal * Vogelenzangse Duinweg 4	44	– Zaandam * Hogendijk 35	51
Voorburg		– Zaandijk * Lagedijk 7-9	52
* Forum Hadriani	112	Wormerveer zie Zaanstad	
* Westeinde 30-40	114	Zaandam zie Zaanstad	
Voorschoten		Zaandijk zie Zaanstad	
* Burgemeester Van der Hoevenpark	114	Zeevang	
* Generaal Spoorlaan 24	115	* Middellie	52
Waddenzee zie Texel		Zoeterwoude	
Warmond		* Miening 41	117
* Zijldijk 11	115	Zwammerdam zie Alphen aan den Rijn	
Wassenaar		Zwijndrecht	
* Kerkstraat 75	115	* Kijfhoek/Develbos	117
* Lentevreugd	116		

TIJDSCHAAL HOLLAND

	Geologie		Klimaat Landschap Vegetatie	Archeologische perioden	
2000				Nieuwe Tijd	
1500	Duinkerke III/ Tiel III	Holoceen	Subatlantic koeler vochtiger	Late Middeleeuwen B	
1000				Late Middeleeuwen A	
500	Duinkerke II/ Tiel II			Vroege Middeleeuwen	
0				Romeinse tijd	
500	Duinkerke I/ Tiel I			Late IJzertijd	
1000				Midden-IJzertijd	
1500	Duinkerke o/ Tiel o			Vroege IJzertijd	
2000				Late Bronstijd	
2500	Calais IV/ Gorkum IV			Midden-Bronstijd	
3000				Vroege Bronstijd	
3500	Calais III/ Gorkum III		Laat Neolithicum		
4000			Midden-Neolithicum		
4500	Calais II/ Gorkum II	Atlanticum warm vochtig	Vroeg Neolithicum		
5000			Mesolithicum		
5500					
6000	Calais I/ Gorkum I				
6500					
7000			Boreaal warmer	den	
7500			Preboreaal warmer	berk	
8000					
8500					
9000					
9500	Kreftenheye	Pleistocene	Late Dryas kouder	toendra	Laat-Paleolithicum

HOLLAND